Književno kulturna manifestacija

Susreti Zija Dizdarević

Godišnjak

28

Fojnica, 2013. godine

Književno-kulturna manifestacija
Susreti Zija Dizdarević

GODIŠNJAK
28

Redakcija:
Hatidža Dizdarević (glavna i odgovorna urednica),
Miro Petrović, Damir Šabotić, Nevres Jemendžić

Izdavač:
Štamparija Fojnica d.d. Fojnica

Za izdavača:
Šehzija Buljina

Tehnički urednik:
Omer Drinić

Fotografije:
Foto studio „Color Art“ Fojnica

Lektorica:
Ferida Duraković

Štampa:
Štamparija Fojnica d.d. Fojnica

Za štampariju:
Šehzija Buljina

Tiraž:
300

ISSN 1840 – 4162

SADRŽAJ

NOVA ČITANJA KLASIKA BH. KNJIŽEVNOSTI
VITOMIR LUKIĆ (1929. – 1991.)
Marko Vešović: *O Lukiću*
Mevlida Đuvić: *Topika Lukićeve proze*
Vitomir Lukić: *Noćni ekspres*
Vitomir Lukić: *Hodnici svijetloga praha*

0
GOST SUSRETA MARKO VEŠOVIĆ
Razgovor
Enver Kazaz s Markom Vešovićem
Marko Vešović: *Knjiga žalbi* (izbor pjesama)

0
PROMOCIJE
Lana Bastašić: *Vatrometi*
promotor Enver Kazaz
Izbor priča
Slavko Šantić: *Veličina borbe u čovjeku*
Jovan Divjak: *Očekujući istinu i pravdu – Bečki dnevnik*

0
NAGRAĐENE KRATKE PRIČE
Slaviša Obradović: *Kinematika slobode*
Saša Skenderija: *Delicatessen*
Fuad Hrustić: *Arzija je bila dobra žena*
Obrazloženje žirija

0
ALBUM
Press clipping
Fotografije

Nova čitanja klasika bh. književnosti:
Vitomir Lukić

Marko Vešović

O LUKIĆU

Nevres Jemendžić

Dame i gospodo, dobro došli na Književno-kulturnu manifestaciju Dvadeset i osmi Susreti Zija Dizdarević. U rubrici *Nova čitanja klasika bosanskohercegovačke književnosti* u današnjem razgovoru bit će riječi o piscu Vitomiru Lukiću. Govorit će profesorica Mevlida Đuvić iz Tuzle i književnik Marko Vešović.

Marko Vešović

Pošto je Mevlida moja bivša studentica, ubijedio sam je da treba prvi da govorim, da to što prije otaljam, a onda ćete nju da slušate i moći ćete da čujete od nje, pored ostalog, i ono što je naučila od mene. Ne bih pristao da govorim danas na ovom simpozijumu, ali mislio sam da mogu pošto imam tekst o Lukićevoj knjizi *Životinje, ljudi*, koji, nažalost, nisam mogao da nađem. Poslije toga, mislio sam, imam drugi tekst: kad je Lukić umro, uoči samog rata, napisao sam još jedan, ne prigodničarski, pisao sam o njemu kao piscu. Ali nisam ni njega mogao da nađem, i sad mi je ostalo da se brukam pod starost, da lovim po glavi šta sam ono *hotio rijet* o piscu čije sam sve knjige čitao.

Ne računam roman, ne znam ni je li izašao, izgleda da jeste, onaj što je ostao u rukopisu, a to je *Djetinjstvo u Donjem* (ili Gornjem) *Vakufu*, valjda ipak Donjem. To nisam čitao jer je izašlo poslije rata, sve druge njegove knjige sam čitao, a mali je broj pisaca na našem jeziku čije sam sve knjige čitao. Odmah da kažem: obraća vam se profesor jugoslovenske književnosti i srpskohrvatskog jezika, kome će taj jezik ostati zauvijek njegov i zauvijek jedan, i kad kažem na našem jeziku, onda to kaže profesor koji je na našem jeziku pročitao sve knjige malog broja pisaca.

Šta sam u Lukićevim knjigama nalazio, ili šta danas nalazim? Ne bih ovdje duljio, ali ću citirati nešto što je za mene važnije od svega što je o Lukiću kazano, a to je rečenica Tvrtka Kulenovića, također vrhunskog pisca, nažalost malo hvaljenog u Sarajevu i BiH, jer moraš umrijeti pa da počnu da te hvale. Nisu

mnogo hvalili ni Vitu Lukića dok je bio živ, ali odjedanput hvale su zaredale poslije njegove smrti, njemu iza leđa ga ogovaraju! Ja to doživljavam tako: umro čovjek pa ga sad, njemu iza leđa, ogovaraju. Tvrtko, dakle, malo hvaljeni vrhunski pisac i esejista čije sam sve knjige čitao, osim njegove teze *Teorijske osnove azijskog pozorišta*, jer me ne zanima pozorište, niti me zanima azijsko. O Lukiću, piscu čije sam sve knjige čitao, Kulenović je rekao najvažniju stvar: da je u savremenoj jugoslovenskoj književnosti teško naći Lukiću premca u onom što je kritika istakla kao jednu od osnovnih književnih vrijednosti, a što je Pjer Paolo Pazolini u jednom eseju definisao kao „kvalitet stranice". Na tom kvalitetu ću se zadržati.

Lukić je bio jedan od najumnijih ljudi koje sam ikad upoznao. Kad je umro, žalio sam što nisam češće dolazio u priliku da mi priča. Ne da razgovaramo: bio samo počašćen mogućnošću da ga slušam. Jer on je umio da priča tako da je to što kaže odmah moglo u štampu. Jedanput mi je, na primjer, priopćio mali esej, kojeg sam se često sjećao u ratu kad sam govorio o sasvim drugim stvarima, esej o tome da je "sve rodila situacija". Bio sam zaprepašten jednom rijetkom sposobnošću, jer su ljudi tom sposobnošću rijetko obdareni - sposobnošću da pred tobom misli! Dakle, uključi mozak i misli, vidiš da to kazuje prvi put, da to nije nešto što je pročitao ni što je naučio i što je prije smislio, nego prvi put kazuje misli koje ni njemu nisu nikad bile glavi. Ili drugi esej, prekrasan, o bračnim paklovima, koje ne treba potcjenjivati, jer u njima bračni parovi sadržaje grebu sa dna, u svojim svađama oni kašikom sa dna lonca grebu i na vrhu se pojavljuju ti sadržaji, koji se nikad ne bi objavili u normalnim brakovima; divno je objasnio zašto se ljudi koji se mrze ili ljudi koji žive u bračnom paklu savršeno dobro poznaju - za razliku od mene i njega koji imamo normalne brakove i nikad ništa bitno nećemo saznati o svojim bračnim družicama, a možda ni one o nama.

Dakle, riječ je o čovjeku nesvakidašnje pameti, odnosno o jednom od najumnijih ljudi koje sam upoznao. Kad sam došao u „Maslešu" za urednika, u izdavački odbor sam stavio i njega. Ne sjećam se ničega osim onog što mi je rekao kad smo završili prvu sjednicu, i čega sam se kasnije pridržavao. Bio sam urednik za savremenu književnost. "Radi tako, rekao je, da kad jedan kreten kaže: Odoh da pošaljem rukopis Marku Vešoviću, druga dva kretena skoče, uhvate ga za ruku i kažu: Nemoj! Ne šalji rukopis onom silveru!" *Silver* je bio najčuveniji žilet za brijanje prije rata. Danas je ta riječ nestala. "Ne šalji nipošto knjigu onom silveru!" To je Vito: u tren nađe pravu riječ. I ja sam se, bogami, podobro pridržavao te preporuke.

I još jednu stvar čini mi se važna. Neko je jednom prezrivo govorio o jednoj njegovoj priči, kao, slabo je napisana, a ja sam sebi rekao: Kolika je ovo budala, da mu je samo znati! Jer bilo mi je poznato kako Lukić piše. „Ja svaku svoju priču, kazao mi je, svaki njen redak, imam u glavi prije nego što sjednem da je napišem"! To mi je potvrdila i njegova supruga Nada. Sreo sam je poslije rata. Kaže: „Kad Vito sjedne da piše, papire ispisuje nevjerovatanom brzinom, i jedan za drugim padaju na pod sa njegovog pisaćeg stola. Na kraju, kad je priča završena, podigne ih sa patosa i poreda ih kako treba". Dakle, riječ je o čovjeku koji je pisao prozu onako kao što ja pišem pjesme. Naravno, ne smišljam svaku pjesmu u hodu, ali najčešće hodajući Sarajevom složim u glavi pjesmu, dvanaest ili šesnaest ili dvadeset stihova. E pa sad zamislite proznog pisca koji ima u glavi nekoliko hiljada riječi poredanih kako treba, zamislite koja je to unutarnja koncentracija, koji je to duhovni napon, koji je to krvnički rad!

U prvom tekstu o njemu priznao sam da nisam bio oduševljen njegovim romanom *Album*, ali jesam bio šokiran knjigom *Životinje, ljudi*, i ponovo sam pročitao sve što je ranije objavio, a čitao sam i sve što je kasnije napisao. Moj sud o njemu je, prije svega, sud pjesnika, ponajviše sam ga tako čitao. Nema sumnje da je Lukić vrhunski pripovjedač. Nema sumnje da, kad hoće da napiše pravu priču, napiše vrhunsku pravu priču. U knjizi *Životinje, ljudi* imate priču „U konjušnici", o konju Hamalju na čijim jaslama piše: „Ujeda, bije prednjom i zadnjom". To je jedna od najboljih priča napisanih na našem jeziku. Savršena priča. Druga, iz iste knjige, je „Kuma iz tkaonice", priča iz djetinjstva, i to je savršen tekst.

Ali Lukiću je malo da bude samo pripovjedač. U svim njegovim romanima i u pričama vidi se veliki um, velika pamet. Taj nije puštao da i kap pameti njegove ide u zrak, i morao je ono što nazivaju esejističkim pasažima uklapati u romane i pripovijetke - ali za mene je najvažnije da je Vitomir Lukić sigurno jedan od najvećih prozaista - ne govorim samo o Bosni, govorim sad kao bivši Jugosloven, jer jesam to bio prije i moram biti i poslije rata. Doduše, moram govoriti da sam Crnogorac, jer su me Dabićeve granate vratile mom etničkom porijeklu, ali kao duhovno biće ostao sam Jugosloven i ne mogu ništa drugo biti: granice mog jezika su granice moje duše, a rekao sam već šta je moj jezik. Dakle, kad govorim o Lukiću, ne mislim samo da je jedan od najvećih proznih pisaca Bosne i Hercegovine nego ga gledam unutar kosmopolitske jugoslovenske kulture, stavljam ga u kosmopolitski kontekst, i kažem da je to jedan od najvećih jugoslovenskih prozaista.

Divno je objasnio Tvrtko Kulenović zašto Lukića treba smatrati prozaistom: citirao je Isidoru Sekulić, za mene najveće srpskog esejistu u dvadesetom stoljeću, koja je govorila da je neophodna riječ koja kaže da je neko ujedno i pjesnik i pripovjedač i filozof, odnosno esejist. Po meni, riječ je, prije svega, o pjesniku: njegove asocijacije, njegove slike, to je nešto od čega meni, pjesniku, koji se ponosim da malo ko ima asocijacije i slike kao što ih ja imam, meni od njegovih slika staje pamet. Čitao sam ga i volio za svoju vlastitu korist, jer je čitanje njegove proze jačalo moju pjesničku imaginaciju; stoga mislim da je Lukić prije svega pjesnik, njegov pristup svijetu bio je takav, pjesnik je u načinu u kako formuliše rečenicu. Zato je kvalitet njegove stranice vrhunski, on proizlazi ne samo otud što je nosio u glavi čitavu priču prije nego sjedne da je napiše: zapravo, dok ne smisli posljednju rečenicu, ne sjeda da je zapiše, i iz toga je morao proizići vrhunski kvalitet te stranice. Ali za mene je Lukić prije svega pjesnik, što se vidjelo još iz knjige pjesama *Praznik stvari*. Nije nastavio pisati pjesme, ali je ta knjiga veoma važna. Kad pročitate Kišove pjesme, ne znate šta bi bilo s njim da je nastavio kao pjesnik; vjerovatno ne bi nastalo ništa veliko, ali znate zašto? Ima toliko poezije u Kišovoj prozi, vidi se da je shvatio, a tako je i rekao, da se ne može ostvariti kao pisac pjesama, ali pjesnik nikad u njemu nije umro i uvijek je radio u korist pripovjedača., odnosno prozaiste, odnosno romansijera. Lukić je u mnogo većoj mjeri pjesnik. Volim sve njegove knjige jednako, govorio sam uoči rata o romanu *Hodnici svijetlog praha*, to je vrhunsko djelo. Postoji u Crnoj Gori riječ *osobnik*: ako imate desetoro djece, morate imati jednog osobnika, ono koje otac ili majka najviše voli, osobito voli. Među svim Vitinim knjigama moj osobnik su *Životinje, ljudi.*

Prije nego sam krenuo ovamo, sjeo sam za kompjuter, jer kad pričajući hoćete da se sjetite, pogotovo u mojim godinama, slika s kojima ste živjeli čitav vijek, ne možete da se sjetite pa kad biste se ubili i, da ne bih jurio po glavi te slike, sjeo sam za kompjuter i zapisivao iz knjige *Životinje ljudi* prve slike koje mi dođu, iskaze koje nosim u glavi decenijama. Onda sam vidio da pretjerujem, jer toga se nabešalo mnogo, pa sam prekinuo tu rabotu; i evo tek nekolika primjera iz knjige *Soba za prolaznike*. To je velika knjiga priča, mada mu je prva; iz nje se vidi da je Lukić dovršen, zreo, gotov pisac. Dakle, u priči „Soba za prolaznike“, po kojoj je knjiga naslovljena, jedan mladić dolazi u studentsku sobu i, ostavljajući po strani sve što mu se u priči zbiva, na kraju iz doma biva izbačen, ni zbog čega, i „na zadnji ulaz“. Priča savršeno oblikovana, ali iz nje navodim samo jednu rečenicu: njen junak izjutra shvata da se “nije imalo u šta probuditi“. Ovakvih stvari kod Lukića ima koliko voliš.

Sto puta sam se sjetio ove rečenice. Volite nekog pisca zbog toga što nešto važno dijelite, što je srodno, vaše unutrašnje iskustvo i vaše stilsko iskustvo je srodno. O tome sad ne govorim, nego o onom sa čim se živi: koliko sam se puta, pogotovo za vrijeme opsade Sarajeva, probudio sa Vitinim zaključkom da se *nije imalo u šta probuditi*. Navešću još slika, rečenica s kojim sam živio godinama. Recimo, onaj momak koga „radoznalost za stvari ispunjava prst dubokim čuđenjem“ - to je pravi Lukić, to *prst duboko čuđenje*. Moglo bi se reći da to je opšte mjesto: radoznalost koja vodi u čuđenje, a onda dođe potez savršenog stiliste, onog koji pravi stranicu čiji je kvalitet nenadmašan, i koji kaže da je to čuđenje “prst duboko“. Ili onaj otpravnik vozova, iz knjige *Seansa* i priče „Ponoćni ekspres“, koji u ogledalu otkriva da se pretvorio u majmuna, to jest da mu je pod nogama “za vrijeme kratkog sna pukla prečka na ljestvici evolucije“. Ili ova slika, jedna od najljepših, iz romana *Hodnici svijetlog praha:* „Žena je polako sišla niz stepenice kao niz molsku ljestvicu, označavajući svaki stepenik muklijim zvukom potpetica koje se udaljavaju“. Ili iz knjige *Životinje*, *ljudi*, škržna peraja morskih pasa „koja podsjećaju na supersonična krila mlaznjaka“: od ovakvih slika poskakujem na stolici. Kad čitam pjesnike, često poskakujem zbog neočekivanosti i snage iznenadnih metafora, ali malo je proznih pisaca, a u kakve spada i Vitomir Lukić, koji me sile da poskakujem u stolici od snage njihovih asocijacija. Ali to nije sve: ovu metaforu dopunjuje sljedeća: „a njihove škrge liče na red okomitih kosih otvora na avionskom motoru“. Lukić sve može! Njemu je dat i izvanredan smisao za humor. U Indiji je predavao godinama našu književnost, i Tvrtko Kulenović je bio godinama u Indiji, te nije slučajno što tako dobro razumije Lukića. U knjizi *Životinje, ljudi* prikazao je jedan parti, u istoimenoj priči. Valjda ne treba da objašnjavam šta je parti, a prije rata je trebalo jer je ta riječ ušla u modu tek poslije rata sa dolaskom stranaca. Priča „Parti“ je praznik ironije i humora, a citiraću jednu rečenicu koja mi je ostala u sjećanju, mislim da sam je citirao i u tekstu koji nisam mogao naći: „Gare je nekoliko puta promijenio lulu, što je bilo daleko manje dramatično nego da je mijenjao mišljenja“. Lukić nije samo vrhunski pjesnik nego ima i veliki dar za humor, ali mislim da je u moderno vrijeme pjesničku imaginaciju i smisao za humor teško, možda i nemogućno razlučiti.

Ukratko, kad čitam Lukića, što se potvrdilo i kad sam ga čitao poredbeno (danas to volim: uzmem nekoliko knjiga i pročitam po nekoliko strana iz svake, nemam više vremena za čitanje natenene), pa sam pročitao desetak strana iz *Sobe za prolaznike,* njegove prve knjige, i desetak-petnaest strana iz knjige *Hodnici svijetlog praha,* i vidio sam da mi se taj roman mnogo više

sviđa nego prije rata. Pa jasno: uoči rata nije mi bilo do stilskih bravura ni do poezije jer očekivali smo smak svijeta! Sad sam oslobođen toga. Čitam Lukića i pomišljam: a šta ako je umro na vrhuncu svoje kreativne snage? Šta ako je taj roman najbolje što je napisao? Potom pomislim: Nije. I tim ću završiti, s obrazloženjem zašto mislim da je najbolji Lukić, najveći Lukić onaj u pripovijetkama.

Njegova poetika mnogo više odgovara kraćim proznim oblicima. Kada s tolikom koncentracijom, koja sjedinjuje sve, i poeziju i pričanje i esejistiku, napišete roman od dvjesta četrdeset strana, čitalac se mora oteliti dok sve to obujmi, svlada, asimilira; svaka stranica, svaka rečenica prikriva vašu pažnju, traži maksimalnu usredsređenost. A kad napiše takvih deset, dvadeset ili trideset strana, taj oblik je mnogo primjereniji gustini njegovog stila, snazi njegove ekspresije negoli romaneskni; možda me i zbog toga roman *Album* odbio u prvom čitanju, što sam i priznao, ali u ponovljenom čitanju vidio sam da je to izvanredan roman. Ipak mi se čini da načinu na koji je Lukić uobličavao svoje iskustvo - a svaku stranicu je pisao kao da se upravo tu, na toj stranici odlučuje hoće li biti istinski pisac ili ne - da je tom načinu više odgovarao kraći oblik, nešto kao poluesej-polupriča ili polupriča-polupoezija, tj. priče su najbolje za pisanje esejiziranih pjesama.

U tekstu o knjizi *Životinje, ljudi* (i ovaj zarez je važan, umjesto očekivanog "i" stoji zarez) rekao sam, i sjećam se jedino toga, da ta knjiga dokazuje da je Lukić jedan od najvećih pjesnika našeg jezika. Treba samo uzeti makaze i od nekih odjeljaka ili pasusa iz te knjige napraviti vrhunske pjesme u prozi, koje bi se morale staviti u najstrože antologije jugoslovenskog pjesništva. I danas tako mislim. Moglo bi se uzeti bilo šta, ali uzeću samo „Zoološki vrt", čarobnu prozu u kojoj je na početka sve čista poezija, potom esejistika i poezija pomiješane, a onda se sve pretvori u izvanrednu priču o komičnoj nesreći koju je doživio doktorant Oljeg, Rus kome je majmun ukrao završenu doktorsku tezu, i tu nastaje spektakl u kome ime i tuge i vrhunskog humora. Počelo je sve kao velika poezija, nalik onoj Fransisa Ponža, velikog francuskog pjesnika koji je odustao od stiha i pisao kratke efektne, maštovite, nezaboravne pjesme u prozi. Lukić počinje serijom fenomenoloških istraživanja onog što se vidi u zoološkom vrtu, a sve prerasta iznenada u bravuroznu priču o majmunu koji je jadnom Oljegu ukrao doktorsku tezu. Zapamtio sam i rečenicu: „Jer majmuni, naravno, ne prave nikad doktorske teze, ali zato prave odlične šale". U toj priči, u toj prozi vidi se puni raspon Lukićevih književnih mogućnosti: prvorazredan pjesnik, prvorazredan esejista i, kad god hoće, prvorazredni

pripovjedač. Evo jedan odlomak o žirafama, koji možete odsjeći makazama i staviti u svaku antologiju jugoslovenskog pjesništva dvadesetog stoljeća:

"Žirafe su samo trenutna domišljatost prirode, produkt njenog neumornog laboratorija. Kad promatrate u zoološkom vrtu tako propisno napravljene alatke, dobro i tvrdo nabijene mesom i presvučene finim kratkim krznom, pomislite da su prvo nastale dječje igračke pa su ove dugovrate životinje izrađene po njima, pošto ne pružaju iznenađenja i ne korigiraju predodžbu. A trk im je poseban – zbrkan kao da njime istodobno polijeću i koče, i u svemu tome zadnji kraj na svršetku te velike kosine - čujte sad asocijaciju od koje sam protrnuo - velike kosine slične skijaškoj skakaonici"... Eto, to je taj veliki stil, velika poezija, ta poredba sa skijaškom skakaonicom... "Izgleda beznačajno. Okreće se noseći ukočeno čitav frontalni dio tijela" – i opet asocijacija od koje meni mozak staje – "kao ulični lift za popravku električne mreže". To je i humor i vrhunska poezija. Zbog toga, i ne samo zbog toga nego i zbog hiljadu drugih stvari, kad čitam ovakve retke, kad čitam ovakve Lukićeve stranice, kažem sebi: Ma kakav si mi ti pjesnik, ma ti si nula! I naravno, to mi pomaže, uvijek pomaže kad čitam nekoga ko me pravi skromnijim nego što jesam, znači i boljim pjesnikom nego što jesam. "Žirafe pamte jedino djeca uvodeći ih u kombinacije svoje fantazije, ali zoološki vrtovi i humoristički prilozi zadnjih stranica ne bi mogli bez njih. Na savršenim stvorovima nema se šta dograđivati i skidati, zahvaljujući tome žirafe su uvijek žrtve nekih duhovitih eksperimenata". Slagaće svak ko će reći da ovo nije vrhunska pjesma u prozi!

Na kraju ove proze dođe priča o Oljegu kome je majmun ukrao doktorsku tezu. Kad sam čitao Lukića, i to ne samo kad sam čitao najbolje njegove priče, jer i kod njega ima dobrih i manje dobrih, ostajao je dojam koji u tebi kao piscu izaziva depresiju, želju da se maneš te rabote (ali kasnije vaskrsneš na drugi način), dojam da prozaist Vitomir Lukić naprosto sve može - a takvih je malo.

Mevlida Đuvić

Topika Lukićeve proze

Još sa *Sobom za prolaznike* (1965), a *Album* (1968) će to potvrditi, Lukić začinje jednu priču koja neće ogrijati vatre velikohistorijskih očekivanja već će zaobići poznata i oprobana mjesta kolektivne slave, razočarati izgrađeni ukus članova partije, pripadnika ove ili one tradicije, ovog ili onog saveza, ali će svakako, kinematografski slikovita i oporo duhovita - *na zadnja vrata* ući u raspravu o čovjeku, vremenu, prostoru, svijetu, i tim redom, bez pretenzija, ipak preokrenuti poredak stvari. U nacrtu osebujnih sudbina i likova koje gradi njegova proza potražuju se presjeci univerzalne povijesti bića, predmeta i pojava, a koji se, opet, ulančavaju u ono što je još drevna filozofija artikulirala kao apeiron**:** lanac uzajamnosti unutar kosmičke sudbine. Stoga je jezik njegovog djela tako bremenit, otkrivalački, satkan od slikovitih zapažanja koja opredmećuju Gennetovu misao o plastičnosti književnog prostora kao kreatora najneočekivanijih odnosa i najparadoksalnijih susreta. Pri tome, Lukićeva književnost nije zatvorena i artificijelna igra u mogućnostima jezika, već jedan umjetnički angažiran prostor koji iznalazi nove i neočekivane odnose među stvarima i pojavama, te na taj način remeti zadovoljavajuće percepcije smisla. I upravo bi se na tim osnovama prostora koji zaprima i kreira književnost, kreirajući istovremeno i u prostoru ljudske svakodnevnice, dale povezati linije Lukićeve proze. Moglo bi se reći da prostor prikuplja niti Lukićeve filozofije života, ali i trpi modelativno-tipske preobražaje njegove proze.

Uzmimo za primjer pripovijetku „Soba za prolaznike“ iz istoimene zbirke, koja zadire u pitanja o mogućnostima/granicama egzistencijalnog prostora pojedinca. Pokretač kobi *sobe za prolaznike*, mjesta napetosti i prešutnog konflikta, postaje student koji nastoji da u zajedništvu spavaonice očuva zasebnost i anonimnost. Potom se, unutar prevladavajućeg zazora spram distanciranog studenta, soba preobraćuje u totalizirajući, kontrolirajući organizam. Njena priroda prolaznog utočišta mijenja se i ona počinje „pulsirati“ nagonima većine koja usisava i povećava zapreminu *istosti*. Fizionomije koje su opisane u toj sobi, svedene na slučajne prolaznike s kojima se dijeli potreba za boravkom, skloništem – preuzimaju prostor na način da ga brane kao mjesto odmjeravanja i nametanja vlastite bitnosti. U

namjeri ovladavanja realnošću pojedinca, prostor se totalizira. I ne slučajno, priča o povampirenju *sobe za prolaznike* isposredovana je u fokusu studentove izdvojenosti i neintegriranosti, jer on osigurava viđenje mase kao organizma koji guta, proždire i transformira ličnost pojedinca. Primjećujući ironično kako se u tom odmjeravanju unutar sobe retorika svodi na prečestu upotrebu riječi *čovjek* i *ljudi* („Primijetio sam da oni vrlo često upotrebljavaju riječ čovjek i ljudi bez nekog osobitog razloga"[1]), student ujedno kanalizira spoznaju o gubljenju individualne i lične odgovornosti u saživljavanja s amorfnom masom. U iskustvu njegove neintegriranosti i distanciranosti, dolazi se do spoznaje da imenica ljudi „više nije množina od čovjek"[2]. Kao primjer takvih poremećaja može poslužiti lik jednog od pojedinaca koji obitavaju u sobi, onog koji je, usljed bolesti, neprivlačnih izlučevina i zazornih izraza slabosti, izoliran u samoću odbačenosti i neiskoristivosti oronulog tijela. Naposljetku se u groteskнosti prostora koji oživljava u šumovima, škripanjima, u krevetu koji *škrguće zubima* (Lukić) predstavlja deformitet realnosti koja se zasniva na različitim prisilama saživljavanja i afilijacije. Drugim riječima, pripovijetka dramatizira realnost otuđenja i dehumanizacije egzistencije čovjeka kao inteligentnog, kreativnog i etički odgovornog pojedinca. Unutar realnosti koja biva zahvaćena, uzurpirana prevladavajućim konceptima ekspanzije i integriranja, pojedinac trpi prisilu stapanja s masom, ili se, u drugoj krajnosti nepripadanja i razlike, odbacuje i anatemzira kao neprimjerena i nedostojna egzistencija. Paradoksalno je što student, koji pristaje na potencijal studentske spavaonice kao mjesta koje ne omogućava prisnije, dugotrajnije odnose, zapravo biva protjeran iz tog unificirajućeg prostora i ispraćen napomenom da izađe „na zadnja vrata". I ta priloška odredba *na zadnja vrata* kao „zakašnjela jeka" ostaje u njegovim ušima. Ona u konačnici, kao eho logike koju prostori i ljudi obrazuju u svojim uzajamnostima, zaokružuje studentovo iskustvo *prostora*. Kao što je istaknuto, on u prirodi zatajnog pojedinca priziva kob prostora kao zaokružene, koherentne i monolitne strukture koja počiva na konceptima moći. Kada spavaonica postaje poprište dokazivanja bitnosti većine, prostor se preobražava u posjed kontroliranih granica. Stoga student i ne može izaći iz spavaonice drugačije no na zadnja vrata. On nije posjednik prostora, niti pripadnik većine koja obilježava i ograničava svoje prisustvo. Mogućnosti zasebne, pojedinačne egzistencije prekodirane su u putanjama integracija unutar masovnih, kolektivističkih koncepata. Izaći *na zadnja*

[1] *Lukić, Vitomir, „Soba za prolaznike" u Savremena književnost naroda i narodnosti BiH, knjiga 31, Sarajevo, SOUR Svjetlost, 1984/1985, str. 31*

[2] *Ibid., str. 31*

vrata i jeste konačan opis mogućnosti unutar prostora; priloška odredba „na zadnja vrata" figurira i smisao etičkog angažmana pojedinca u takvom svijetu (prostoru), otvarajući pitanje o održivosti ljudskog integriteta. Čovjek, naime, prolaskom kroz slične egzistencijalne prostore biva zahvaćen različitim strujama organiziranja, pogodnostima svrstavanja i nalozima pripadanja, te ostavivši nešto od svoje nevinosti u tom kosmosu saučesništva – ne može izaći na ista vrata na koja je ušao. Time se lukićevki univerzum naseljava oporošću istine o uzurpaciji intime ljudskog bića, o povredivosti i izloženosti ljudskog integriteta unutar homogenizirajućih koncepata društva (povijesti). Iako se za Lukića vezuju kvalitete pripovjedača interioriste, onoga koji zaviruje u nutrinu bića, dotiče nadvremene kategorije smisla i egzistencije – ovaj se bard riječi, uz sva priznanja vrsnoći jezika i stila – ipak ne može u potpunosti izdvojiti iz dinamike povijesno-ideološkog svijeta u koji, ipak, intervenira.

Zbirka *Životinje, ljudi* (1973) samo je izronila iz tog lukićevskog literarnog kosmosa. I svijet je u njoj, privremeno, izašao iz konvencija poretka, modernizacije i svih procedura napredovanja, sabio se u mjeru zoološkog vrta u kojem svaka od životinja opravdava ideju da je postojanje kreativnost i kreacija u kojoj su uključeni svi faktori neprikosnovene prirode postojanja. Lukić ovdje obrće ezopovsku logiku prosvjetiteljsko-didaktičkih poenti, te se smisao priče o životinjskom kosmosu goneta u nedvosmislenoj, humorističnoj slici ljudskog kulturološko-znanstvenog haosa koji, nažalost, dopire i do životinja i krivotvori njihovu prirodu. Medvjedi su, na primjer, zvjerski iskrvarili da bi od „krvoločnih šumskih haračlija prešli u krotki rod dječijih igračaka"[3]; slonovi, taj „neodrživi anahronizam", utjelovljuju ideju obilja, kako kaže Lukić, velikih pokreta zemlje, „neki prelazni oblik na kojem se priroda u stvaralačkom previranju vježbala za nešto suptilnije"[4]; majmuni su mnogo sretniji od nas jer za njih je „sasvim normalno da je priroda neprikosnovena norma i ne pada im uopće na pamet da se pitaju za razloge, u čemu ni religija ni znanost nisu otišle puno dalje, jedna s dogmom o bezgrešnom začeću ili trojstvu božje ličnosti, a druga s aksiomom euklidovske geometrije"[5]. U kratkoj crtici o labudovima Lukić piše: „Ako bi labudovima palo na pamet da odlete, onda bi počeli da pate od sužanjstva. Ali oni to ne žele. Njihova

[3] *Lukić, „Zoološki vrt", u Savremena književnost naroda i narodnosti BiH, knjiga 31, Sarajevo, SOUR Svjetlost, 1984/1985, str. 219*

[4] *Ibid., 211*

[5] *Ibid., 232*

predodžba slobode ide upravo „granicama jezera na kome žive“[6], a onda zaključuje „Postoji jedna posebna (i neki smatraju vrhunska) staza spoznaje: izjednačenje s objektom kroz proces bezuvjetne ljubavi.“[7] I ta rečenica vezana za labudove i rubove svijeta kojim se kreću u doživljaju pune slobode priziva još jedan nezaboravan prostor Lukićeve proze, a koji se sačinjava i preispisuje u liku Kristine, junakinje romana *Album* (1968).

Album je roman izgrađen na skulpturi Kristininog lika. Život dječaka iz čije vizure se pripovijeda ornamentiran je njenim otiscima. Kristina je, dakle, tijelo teksta preko kojeg se realnost oglašava u dvostrukosti egzistencijalnog prostora: Erosa kao forme života i životne energije, i Tanatosa kao forme nestajanja, slabljenja, oduzimanja od života. U partijama priče o nestajanju i smrti, Kristinino biće je prešlo u demon onoga što je oduvijek živjelo u njoj, a to je posjed tajne života. Konačno, u Kristininoj bolesti i umiranju ispisana je istina o zlosretnim vremenima u kojima rat i destrukcija uzimaju danak, povampiruju smisao i remete prirodu života i uspona. U toj kobi je i njeno tijelo gradiralo linije siromašenja i nestanka života, utanjalo, iznojeno i mrtvo, da bi se naposljetku raspalo. Onda je Kristina *post mortem* oživjela, a gobleni i fotografski album postali su svjedoci Kristinine prisutnosti. Dok su dječak i ostali Kristinu tražili u potocima, ulicama, stazama svijeta u kojem je umrla, majka ju je postupno oživljavala u predmetima koji su zadržavali njeno prisustvo na način da su oblikom svjedočili o posebnosti tog postojanja. Krivudave linije goblena, male rukotvorine koje su preko šablona postale „kamene strukture“, kako kaže Lukić, utemeljile su Kristinino prisustvo, ali na paradoksalan način vjernosti sebi, jer je Kristinina priroda naprosto kipjela preko njih „vladajući okvirima umjesto da se osjeća njima ograničavana“[8]. Kristina je činila ono što je Lukić pripisao labudovima, ona je ljubila život i svijet na način da se u toj ljubavi izmirila s njim i mijenjala ga prekoračujući njegove granice. Gobleni su izraz tog čudesnog amalgama dvije usaglašene prirode. Nasuprot njemu, fotografski album, još jedna zaostavština neobičnog bića, hronologija je Kristininog nestanka. Što se više odvajala iz autentičnog prostora svoje egzistencije, što je više kanalizirala eros prirode životnosti i ljubavi – Kristina je sve više nestajala, a neke druge podloge svijeta koji je živjela preuzimale su njen prostor. U albumu je „priroda postrojena po suptilnoj trasi neke ideje“, kako kaže Lukić, te dodaje, „album je, svakako, pripadao invenciji

[6] *Ibid., str. 221*

[7] *Ibid., str. 222*

[8] *Lukić, Vitomir, Album, Sarajevo, Svjetlost, 1968, str. 143*

vremena koje je tek dolazilo“[9]. Kao intervencija nekog *drugog* na prostor i u prostoru Kristininog ljubovanja sa životom, album je sasvim drugačiji trag u odnosu na goblene. On je hronologija Kristininog „odslikavanja“ iz života jer simbolizira strukture (fotografije urađene rukom nekog drugog) koje su se ispriječile između nje i prostora u kojem je iživljavala sebe. Zato pripada drugom vremenu, vremenu u kojem se oslanja na druge/sekundarne oblike svjedočenja o životu. U romanu je to vrijeme komprimirano u vidu ponovne potrage za Kristinom koja se odvija na višestrukim razinama sjećanja, nepovezanim fragmentima prisjećanja i u konačnici u materiji fonografije koja, za razliku od goblena, otkriva raspukline u prostoru. Kristinina lijeva i desna ruka misle različito. „Daleko su razlivene vode“, piše ispod jedne fotografije i opet se javlja onaj demon tajne i zagonetke u kojem Kristina nestaje. Fotografije u albumu su putokazi Kristininog postupnog ispisivanja iz prostora, jer njena ljubav sa objektom (svijetom) više nije bila neposredno porinuće u struju života. Vrijeme je izgubilo značaj za mene, kaže pripovjedni subjekt – dječak koji u albumu traga za Kristinom. „Kakve su vode prije toga bile, prije momenta kada je nastala slika, šta se u vezi s njima desilo? Tok godine bio je isti. Vrijeme je već od prvih sekvenci podsjećalo na hladnu razlivenu vodu u koju se čovjek svako jutro sa strahom i zebnjom bacao iz ležaja, ali njegova poglavlja su zatvorena i ono može doći samo kao pobijeđeno sjećanjem.“[10] Međutim, na posljednjoj slici Kristininog lika nije bilo:

> *Ta posljednja slika je savršen kaos, apsolutno beznađe, istovremenost svega, jedna sinteza u kojoj se čovjek gubi. Ona ne zatvara krug, ona otkriva ponor. Tamo, u klobučanju nabreklih erupcija vodene pare, zru neke forme i potiru se, izmataju se čas blagim, čas srditim naponima jedna iz druge i to metamorfoza bez kraja u kojoj je ukinuto vrijeme i suočene sve tri kategorije: prošlost, sadašnjost, budućnost. Lika Kristininog tamo nije bilo. On se rađao u dubini pramagline, obasjan velikom slutnjom*.“[11]

Sjećanja na Kristinu, kodirana u predmetu goblena i albuma, zapravo posreduju najmanje dva iskustva Kristininog svijeta. Iskustvo majke koja u praznini njenog odlaska preispituje vlastitu krivicu zastupanja tradicije i sputavanja Kristinine slobode, a koja naposljetku u goblenima nalazi utjehu i spoznaje da je Kristina uprkos svemu postojala kao biće slobode i harmonije. Zatim, iskustvo dječaka koji transferira spoznaju o udvojenosti

[9] *Ibid., str. 155*

[10] *Ibid., str. 153*

[11] *Ibid.,str. 160*

njene egzistencije: one Kristine koja čini vrijeme njegovog sjećanja u kojem je prisutna kao donositeljica tajne života, i Kristine čije je vrijeme dokinuto, rasplinuto u „metajeziku" albuma i fotografije. Priča fotografije sada tvori neku novu Kristinu koja je iščilila u stvari, predmete. A ona prava Kristina postupno je nestajala, neuhvatljiva izvan iskustva svog potrošenog vremena (ili unutar iskustva falsificiranog vremena). „Svi istinski heroji, kakav je bila Kristina, umiru sa svojim vremenom, kao kapetani vjenčani za brodove."[12] Prostori su metamorfozirali, udvojili se, zadobili avetinjske oblike, egzistencija je falsificirana, zone utjecaja i interveniranja u intimu ljudskog odnosa su metastazirale. Ponajbolje se ta dijalektika vremena i prostora razvija i prezentira u Lukićevom romanu *Hodnici svijetlog praha* (1989).

Određen u žanru fantastične proze ovaj Lukićev roman, u svakom pogledu, osigurava mogućnost da se iz graničnih pozicija fantastičnog stupi u polemiku sa zaokruženim i usredištenim narativima vremena. Preispitujući okvire postojećeg svijeta, istina, on ne ostvaruje ništa neuobičajeno jer je u prirodi fantastične proze da to čini. Pišući o fantastičnoj književnosti (*Uvod u fantastičnu književnost*) Cvetan Todorov ukazuje na činjenicu da pojam fantastično „predstavlja iskustvo granica"[13], te nećemo, dakle, reći ništa novo ustvrdimo li da se i u Lukićevom romanu, kao između ostalog u brojnim romanima ovog žanrovskog određenja, crpi to iskustvo granice (u relacijama subjektivnog-objektivnog, čudesnog-čudnog, ovostranog-onostranog). Ona, između ostalog, određuje i pozicije u koje zapada ne samo glavni lik romana, profesor estetike Jerg, već i sama realnost koja se kreće prema apokalipsi potrošenog, umrtvljenog vremena. Također se u obratima i metaforičkim zasnivanjima, očuđujućim postupcima „obaranja svijeta naglavačke" – artikuliraju pozicije svjesnosti o granicama i ograničenjima spoznaje života. No sve to, naposljetku, proizlazi iz samog oblika fantastično zasnovane književnosti koja je, kako ističe Roger Caillois, uvijek „raskid s priznatim poretkom, prodor neprihvatljivog u nepromjenjive zakonitosti svakodnevnice"[14]. U službi te „neodređenosti", u kojoj Todorov u konačnici vidi osnovno obilježje fantastičnog teksta, naći će se i figurativno zasnovan jezik fantastične proze, i sintaksa zapleta i vremensko-prostornih relacija, a svakako i semantika konstruiranog svijeta. Stoga ukazivati na dekomponiranu strukturu naracije, odnosno nepostojanje fabularnog kauzaliteta – bilo bi

[12] *Ibid., str. 133*

[13] *Todorov, Cvetan, Uvod u fantastičnu književnost, Beograd, Rad, 1987, str. 97*

[14] *R. Kajoa, u Todorov, Cvetan, Uvod u fantastičnu književnost, op. cit. str. 30*

suvišno. Međutim, neosporivo je da se ta polazišta žanra nerijetko nadograđuju nakanom da se u modusu natprirodnog „prekorače izvesne granice koje su, ukoliko se ne koristimo fantastičnim, nedostupne“[15]. Lukiću će taj model proigravanja prostorno-vremenskih zadatosti, beskonačnih kombinacijja među modelima civilizacijskih postignuća i oblika – osigurati još jedan prostor za preispitivanje postojećih poredaka, povijesno-ideoloških matrica i konvencija građanskog svijeta. I ovdje se iz mikroplana života pojedinca, estetičara Jerga, profesora i glave porodice, razvijaju i raspoređuju predstave o različitim sistemima koji posreduju njegove mogućnosti u svijetu. Da ne bismo zapali u zamku na koju upozorava i Todorov, ukazujući na specifičnost odnosa prema sličnoj literaturi i mogućnost da čitanje postane metačitanje u smislu otkrivanja postupaka fantastičnog umjesto pronalaženja njegovih draži, ovdje ćemo se preusmjeriti na tumačenje.

Vrijeme događanja u romanu vezano je za svadbu, udaju Jergove kćerke Lucije, i iz tog motiva se potom razvijaju drugi bliski motivi: ljubav, brak, porodica, rodbina i sl. I na toj razini vremena kao rezimirajuće putanje smisla razvijaju se aspekti *čudnog* u romanu koji, dakle, nizom neobičnih likova i događaja očuđuju, ali suštinski ne remete inicijalni događaj svadbe. Sve ono što će se pojaviti u romanu, kao rez te horizontale prekid i prolom utvrđenih vrijednosti i tradicija, pripada *čudesnom*[16], koje se obrazuje ispod razine „normalnog i očuđenog“, kao svijet alternativnih, skrivenih i tajanstvenih dešavanja u koje zapada/propada glavni lik. I na granici doticanja i preplitanja tih razina - razvija se svijet fantastičnog u ovom romanu. Ukratko, Lucija se udaje i tim povodom na Jergovo imanje pristižu brojni rođaci, bliži i dalji, zatim druge zvanice vjenčanja, i u romanu se nižu brojni prizori konvencionalnog, tradicionalnog pa i ritualnog obilježavanja tog događaja. Iako se likovi, čudnovati u svojim navikama i osobinama, nižu u rodoslovlju Jergovih hercegovačkih rođaka, tetaka starije i nove generacije, nećakinja ukočenog držanja i sl. – u njima se i dalje odražava realnost poretka nepovrijeđena u svojoj rutini konvencije. Uz manje ili veće stilizacije: realnost je katkad pomjerena ili hiperbolično naglašena. Na samom početku romana Jerg je u otvaranju događaja svadbe prikazan upravo kao otac i posjednik koji ne dvoji oko toga šta treba njegovoj

[15] *Todorov, op. cit., str. 161*

[16] *Pojašnjavajući osobine fantastičnog, Todorov ukazuje na kategorije čudnog i čudesnog koje obilježavaju ovaj žanr. On pri tome razlikuje fantastično čudno kao događaje koji su uznemirujući, neuobičajeni, ali na kraju dobijaju razumno objašnjenje. S druge strane, čudesno ne poriče postojanje natprirodnog, pa granicu između čudesnog i fantastičnog čini neizvjesnom (vid. u Todorov, op. cit. str. 46-62).*

kćerki i gostima i to se reprezentira u zapovijedima koje zadaje pomoćnici Margiti: naredio je da se u telefone ugrade elektronski filtri koji razdvajaju dobre od loših vijesti; da se jela iznose u razmacima kako se ne bi stvorila ravnodušnost prema hrani; da se izbjegavaju namirnice koje nadimaju; da se u nazivu jela ne nađu vulgarne riječi ili da se nagomilavanjem asocijacija jelo ne učini nevidljivim; da vanjska kapija bude zatvorena i sl. No, Jergov svijet se, bez obzira na ove pokušaje da se preduprijede sve nelagodne i nepotrebne slučajnosti, baš od trenutka pripreme za svadbu otvorio; vrata kapije su izgubila smisao jer je putanja izmještanja imala dimenziju vertikale koja se prolomila u središtu Jergovog kontroliranog imanja. I taj čudesni prostor postaju hodnici koji vode u druge/drugačije prostore gdje uglavnom vladaju zakoni podruma, podzemnog svijeta, prizori pronevjerenog i izgubljenog života. Prvi takav izlazak, halucinantna predstava podzemlja, odvija se u pratnji svećenika, koji o tamo zatečenim ljudima slovi: „Ovi ljudi sanjaju o smrti", a Jerg, kada konačno izađe iz tog hodnika i uđe u svoj vrt, „okrene se oko sebe za polovinu kruga da bi izvrnutu sliku postavio na svoje mjesto"[17] Ta figura izvrnutog svijeta razvija se u ostatku naracije. I upravo je figurativnost izraza jedno od obilježja koje ovaj roman približava pravom fantastičnom štivu u kojem je figura izvor i funkcionalni činilac romanesknog svijeta, jer se on iz nje tka i preobražava. Ići ćemo za tim primjerom.

Prostori u kojima se odvija radnja romana, a s pravom se ovdje govori o prostorima, daju se svesti na kuću, odnosno Jergovo imanje preko kojeg se realizira ideja porodice, porodičnog nasljeđivanja i posjedništva u tom smislu. Kuća je mjesto unutar koje se gradi integritet oca, realiziranog čovjeka: profesora i estete koji, vidjeli smo na početku, zna šta čini. Istodobno, uvodni pasusi romana donose i simboličan prikaz Jergovog perceptivnog dometa u svijetu koji se počeo mijenjati, i on staje u metaforu pogleda koji u hendikepu skinutih naočara i nedostajuće dioptrije podsjeća na impresionističku zamagljenost. Iz ovog će se fragmenta tokom romana doista razvijati iskustvo lika – agensa koji sve manje utiče na prostor svog djelovanja, a sve više je zahvaćen djelovanjem nepoznatih sila. Ironično, prostor odslikavanja romanesknog svijeta se obrće u prostor *pasive* kojim se kreće posmatrani/nadgledani junak bez inicijative: junak krize i rasula. Kuća se na istom fonu izgubljenog prostora rasklapa i urušava. Realnosti drugih mjesta djeluju unutar njenih granica i remete logiku središta i posjeda. Tako se Lucijin otac, profesor Jerg, iz svečane atmosfere predsvadbenog veselja i ceremonija proslavljanja novog života nađe u hodnicima preko kojih biva izmješten u

[17] *Lukić, Vitomir, Hodnici svijetloga praha, Sarajevo, Svjetlost, 1989, str. 20-21*

prostore oprečne logike: logike umiranja i odumrlog vremena. To se premještanje odvija prema principu paradoksalnog, oksimoronskog spoja *života u smrti*. Upravo tako. Sve ono što bi čitalac na prvotnom planu susreta s povodom, familijarnog preispitivanja, roditeljskog sumiranja i privrženosti mogao sažeti u jednoj riječi - porodica, na drugom izvrnutom planu pretače se u somnabulne vizije, komatozna stanja, lutanje po hodnicima, tunelima prošlosti, podzemlju i sl. U tom se obrtanju u Lukićevom romanu susreću različiti civilizacijski narativi, a koji bi se dali predočiti u mitskoj opoziciji kosmosa i haosa. Pri tome je jasno da sve ono što se u Jergovom iskustvu nadaje kao poznati, kodirani prostor – kosmos, pod utjecajem nastalih erupcija vremena, prodora sila koje ga obuzimaju u manifestacijama drugog/onostranog/nametljivog – gubi svoju protočnost i izvrće se u fantastično-groteskni model mumificiranog vremena. Haos, taj neizdiferencirani, nepoznati, amorfni ne-svijet, prodire u Jergov život. Šta se unutar Jergove drame zapravo razrješava? Zanimljivo je da se njegova perspektiva na očuđuje, odnosno čitalac romana nije vođen perspektivom lika koji je i sam začuđen nepoznatim, čudesnim, neprepoznatljivom svjetovima koji se otvaraju pred njima, a što je zapravo najčešći postupak u fantastičnoj prozi. U činjenici da je njegova realnost uzurpirana, zaskočena alijenacijama, predstavljena je Jergova nemoć da im se odupre, jer ih u iskustvu čovjeka koji svodi račun sam priziva. One su u njemu i eruptiraju u vidu neizbježnog samosuočenja. Zato se putanja kretanja tim svijetom ne odvija isključivo u vertikali silaska i penjanja nego i u horizontali kretanja hodnicima koji u pravilu otvaraju/sprovode unutar prostora. Uzmimo za primjer prizore isljedničkog režima koji „upada“ u Jergovu slavljeničku svakodnevnicu, a koje Jerg imaginira u vezi s pitanjem vlasništa nad zemljom i posjedovanja. Prizori isljeđivanja koji mizanscenski posreduju totalitarni sistem i njegove birokratizirane strukture moći – ukazuju na podsvijest čovjeka koji se razračunava s vlastitim osjećajem slobode, integriteta, autonomnosti. Pitanje je koliko je taj posjedujući kosmos u čijem je središtu kuća - imanje uređeno u estetici modernog sofisticiranog građanina – zapravo vlastiti kosmos. Uzmimo za primjer lik kobile koji se javlja u funkciji zastupanja tog odnosa imanja i posjedovanja. Jerg se, naime, često opisuje u pozi teledirigiranja imanjem, štalom i kobilom u njoj (npr. *Jerg dugmetom utiša glasove iz salona*). Dakle, njegova vezanost za tu životinju, skoro pa obožavanje njenog bića, usko je povezano s manijom posjedovanja kao oblika samokontrole. Njegov odnos prema zemlji nije ostrašćen kao odnos njegovih tetaka i nećakinja, jer one, za razliku od profesora, zemlju posjeduju samo fiktivno, u nekom rodoslovlju nasljeđivanja. Stoga se

ostrašćeno odnose prema njoj, dok u osnovi prihvataju sudbinu ugašenih i suzdržanih zaručnica. Pitanje je, dakle, šta je čovjek: ono što misli da posjeduje kao načelo/materiju u svom životu, ili ono što je „odnjegovano" u režimima koji ga zapravo posjeduju? Sve to se figurativno prenosi na hercegovačke rođake koji su srasli sa zemljom vjerujući da je posjeduju, dok zemlja zapravo posjeduje njih. Poput zombija se odazivaju na zov tradicije, drže se postrani od običaja koji ne potpadaju pod njihovo iskustvo. Oni su jukstaponirani s Jergom, jer se u njihovoj sraslosti s prostorom, uraslosti u tradicionalne oblike života - u obrnuto proporcionalnoj slici ogleda Jergova realnost. On, naime, gubi kontakt s poznatim svijetom. Vrijeme koje živi slomljeno je i mrtvo. Jerg na jednom mjestu analizu naziva umiranjem, i upravo vrijeme postavlja u taj kontekst pomagala „kojem se obraćamo kad je cjelinu potrebno podijeliti na slojeve"[18]. Njegov život analize i analiziranja u kojem se kontroli podvrgavaju sve mogućnosti, uzmemo li za primjer razgovor s majkom u podzemnom svijetu, koja mu kaže da se ostavi nagađanja o mogućnostima života prerano umrlog brata – reprezentira vrijeme koje je odumrlo, izgubilo svoju proponentnu putanju osvajanja prostora, donošenja uzbuđenja. Jerg je čovjek iscrpljenih mogućnosti, života koji se dao podjarmiti pod sistem normalnosti i integracije. Isljeđivan po principu krivnje i samopreispitivanja, on, dakle, sam priziva mehanizme nadgledanja i kontrole u svoju realnost. Žene iz njegove porodice uništavaju, zatiru život u korijenu njegovog bujanja vjerujući u ideju da *civiliziran čovjek nije ono što stvarno jeste nego ono što želi da bude*. Na primjer, tetka Angelina održava isprazne i umrtvljene konvencije malograđanskog života i želi odvesti Luciju u biznis turističke agencije za putovanje u kliničku smrt. Klinička smrt je upravo sintagma koja odražava suštinu tih života. „Negdje, pomisli Jerg s beznadežnom strepnjom u mislima – već se priprema sinteza za neki novi svijet. Samo da se završi raspadanje ovoga"[19] I ono se doista dešava, postupno. Eterična ulja iz cvijeća hlape, čuje se šapat raspadanja tvari i sl. Mirisi su uključeni u taj svijet kao podsjetnici vremena, stvarnog bića života koji protiče, nosi boju, miris i okus tog življenja, ali i trošenja i raspadanja. To su npr. ruža sa Lucijinog revera, miris vlažne zemlje, truhli mirisi, miris znojnih odbačenih čarapa i sl. Odbačene truhle čarape – iscrpljene mogućnosti, Lucijina ruža – prisvajanje onog u čemu ima krvotoka. Na oprečnoj strani, izvan putanje odumiranja vremena i nemara otuđene prirode, stoje studenti i Lucija. Oni imaju zdrav odnos prema realnosti, u tu relaciju unose komiku i ironičnu distancu, proslavljaju život

[18] *Ibid., str. 27*

[19] *Ibid., str. 158*

kao mogućnost neistražene prilike. Studenti se umiju smijati, i nije slučajno što se kao podloga romanesknom svijetu uzimaju muzičke kompozicije *Carmina burana* koju izvode studenti, a koja donosi duh vedrine, Erosa i slobode. Ona stoji kao forma obnove, iskorištavanja i prerađivanja, upravo recikliranja ranijih oblika života, dakle, obnavljajuće energije vremena kao kreacije, interakcije i slobode kretanja. Inače se u izvedbama muzičkih i plesnih kompozicija u romanu dramatizira ideja harmoničnog jedinstva čovjeka i prostora. Nije slučajno, stoga, što se krug kao figura očitava u osnovi romana: on je drevni simbol Univerzuma, kosmičkog poretka i čovjeka koji participira u toj metafizici početka i kraja. Nadalje, u drevnim filozofijama (zen-budizmu, npr.) koncentrični krugovi predstavljaju završnu fazu Puta kao puta unutrašnjeg usavršavanja. Roman uzima ta iskustva, crpi tu simboliku da bi je preobrazio u konačnu istinu o civilizaciji modernog čovjeka koji vjeruje da je tekovine vremena izveo do najuzvišenijeg, tehnički dotjeranog oblika napretka. I kao što je već istaknuto, smisao opisanog svijeta izvire iz figure, koncentrira se u simbolici koju ona posreduje i sugerira, razvijajući slikovite i asocijativne poente na kraju otvorenih hodnika potrage. Krenut ćemo od figure muzike i muzičke kompozicije koja bi sinegdohalno mogla posredovati umjetnost kao prostor konačnog harmoniziranja i uravnoteženja istine. Kao primjer mogla bi poslužiti scena Lucijinog izvođenja Ravelovog *Bolera,* koje na tren čini da prostor nestane, da se granice razmaknu i sve se usaglasi u klarinetskoj izvedbi *Bolera*. Jerg misli: „Pravi instrument je čovjek, jer on čuje muziku dok još nije dospjela do zvuka: a to se događa onog časa kada ga sudbina dovede u sazvučje sa istinom."[20] Kasnije se, pod utiskom svih dešavanja, kataklizmične rupture svijeta, ta spoznaja mijenja; smjenjuje ju opora istina o instrumentaliziranoj prirodi kreativnog ljudskog bića. Scene sa isljeđivanjem, nadgledanjem i pretresanjem istine o intimnom, posjedničkom svijetu građana izbijaju na vidjelo. Muzika je zapravo pokrenula pitanje istine, stavila svijet u gibanje na putu ka toj istini. I kad je konačno prekinuta zvonom, Jerg misli: „Krug se ne može zaustaviti ni u jednoj tački u svom obodu. Smisao kruga je u njegovom središtu."[21] A onda Jergova kuća nađe u središtu svijeta i putanje raspadanja/urušavanja. U kući kao uzurpiranom središtu on nalazi svoje hercegovačke rođake koji igraju punokrvno hercegovačko kolo, ali bez glasa. U središte tog kola ušli su „ljudi akademskog izgleda sa tašnama i metronomima u rukama koji su brzo unosili muzikološke podatke za svoje disertacije o narodnoj invenciji što je glazbu dovela do

[20] *Ibid., str. 76*

[21] *Ibid., str. 78*

suprematističkog savršenstva negacijom njene vlastite negacije u geniju nijemog 'Glamočkog kola'."[22] I u njoj se, u konačnici, postupno uspravlja druga istina, a koja se u osnovi odnosi na prvotnu ideju umjetnosti kao oslobađajuće, utopijske strukture koja omogućava slobodu, dopire do istine. Na kraju se taj utopijski prostor prekodira u distopiju – nemoguće mjesto intimiziranja i autonomije. U tom svjetlu uzurpiranog prostora Jergu se njegova kuća gadi „jer zidovi kuće više nemaju važnosti ako su prestali da ih štite"[23].

Nije slučajno što je krug glamočkog kola taj koji preživljava – to je krug s kojim se Jerg na kraju jedino može identificirati – ali bez glasa kao i oni. Tu se obrće ona teza o čovjeku kao središtu u kojem se usaglašava i oglašava konačna istina. Stoga je kolo bezglasno. Podvedeni pod metajezik folkloristike koja će ih podjarmiti, instrumetalizirati u ime narodnog duha i povijesti, hercegovački rođaci postaju simboli čovjeka čija je egzistencija eksploatirana iz političkih/ideologijskih središta, a njihova vjera o posebnosti i samobitnosti proizvedena upravo u prividima smisla. Kako kaže hercegovački rođak: Imamo tradiciju ali nemamo kruh. Od toga se više ne živi, ona je postala rekvizit u potrošnji sistema i ideologija. Koliko i Jerg kada kaže, parafraziram: Na mom imanju ima svega ali nema tradicije - artikulira istinu o beživotnosti i mehanicizmu svoje egzistencije, upitnosti identiteta (građanskog, profesionalnog, umjetničkog) koji je, ništa manje, kontroliran i podveden pod aparature vlasti, moći, ideologije. Stoga se na kraju on budi na granici dana i noći *s nelagodnom slutnjom da mu njuh prima neku drugu vrstu mirisa koja dolazi izravno iz pamćenja*. Saznanje da se kobila neće vratiti jednako je saznanju da se izgubljeni prostor egzistencije koju odmjeravaju moderni sistemi umjetnosti, vremena, povijesti, ne može vratiti jer je suspendiran, potrošen. Kobila kao simbol posjedovanja egzistencije, neposrednog življenja, neće se vratiti. Lukić crpi materijal mitologije: simboliku kruga i cikličnih koncepcija vremena. Ta se forma-koncepcija u konačnici premješta u središte Jergovog života otkrivajući mu istinu o sistemima usredištenja unutar kojih je moderan čovjek doživio kolaps svoje egzistencije. Isljednik koji pravi krug oko stola tako sporo da se *činilo da se i samo vrijeme približava tački svog zatočeništva*, sinegdohalno zastupa restriktivni mehanizam totalitarnih sistema i ideologija koje ukidaju i umrtvljuju vrijeme u putanji kretanja i različitosti. Jedino što on zapravo posjeduje ravno je vrijednosti koju Gilgamešu, čuvenom junaku asirsko-vavilonskog epa, otkriva boginja Sabitu, a to je posjedovanje života i

[22] *Ibid., str. 230*

[23] *Ibid., str. 125*

dara za ljubav, a sve ostalo u njegovom životu je u posjedu različitih sistema ideologije. Na tim se osnovama realizira druga istina ovog romana, a koja u Erosu kao energiji života i stvaranja nalazi pokretačku energiju, obnavljajuću moć vremena i snagu otimanja od prisilnih afilijacija. Ta se nužnost obnavlja i u iskustvu modernog čovjeka, koji u osnovi potiskuje drevna, paganska znanja i iskustva. Ona je transponirana u mudrosti starog hercegovačkog rođaka koji kaže Luciji: „Kad dođe vrijeme da ideš, pođi i ne osvrći se. Ljubav će te stići i na kraju svijeta, ali ćeš od mržnje pobjeći. Tamo je ispred tebe lijepo“[24], ili u svećenikovim riječima: „Postoji samo jedna situacija kad možemo činiti sve što hoćemo. To je onda kad volimo.“[25]

Renate Lachmann, ukazujući na paradoks kao figuru fantastike, ističe ozdravljujuću moć tih spojeva: „Proturječenja se tiču terapije, ponovnog uspostavljanja normalnog misaonog poretka.“[26] Upravo se pojam „normalnog“ u ovom romanu izvodi do krajnjih granica mogućnosti, i to prema principu *mundus inversus*. U aporičnom spajanju svjetova živog i neživog, mogućeg i nemogućeg, u inverziji prostorno-vremenskih linija – u postojeće normative svijeta ugrađuju se iskustva koja diskvalificiraju pojam normalnosti i kauzaliteta. Fantastično u ovom romanu čini i omogućava upravo taj vizir urušavanja iluzorne mutne i iskrivljene slike o vlastitom realnom i prisabiranje, prikupljanje novih obzora koji vode u mogućnost ozdravljenja ili rehabilitiranja spoznaje o sebi. Nije, stoga, slučajno što se roman završava bodrijarovski u fantazmi putovanja koje u zakonima kretanja proturječi pasivnim sistemima predavanja i zatvaranja u zamrlom vremenu modernističke esencijalizacije smisla. Jerg završava usred apokalipse potonuća vrijednosti i prepušta se još jedinom gestu otpora, putovanju kao liniji mapiranja života u kretanju – odnosno umiranju koje označava raskid hipoteke nad njegovim životom. Čini se da je ovaj roman, pisan fantastičnim jezikom koji poentira u slikama, i sam oživio jednu fantastičnu istinu o realnosti u kojoj je nastajao, a koja, paradoksalno, jezikom i materijom izuzetno stiliziranog romana, govori u prilog umjetnosti kao djelatnosti ljudskog genija, slobode i kreacije, a da bi istodobno, samoironično, te slike osjenčila iskustvima truleži, raspadanja, rupture, potrošenosti. Moglo bi se reći da ovaj roman svjedoči o svojevrsnoj iscrpljenosti poetika, ideologija i koncepata modernog

[24] *Lukić, Hodnici svijetloga praha, op. cit., str. 123*

[25] *Ibid., str. 207*

[26] *Lachman, Renate, Metamorfoza činjenica i tajno znanje – O ludama, mostovima i drugim fenomenima, Zagreb-Sarajevo, Zoro, 2007, str. 50*

Univerzuma, u čiju se esencijalizirajuću, monoplanu strukturu smisla – zabija odbačeni, odrezani i cenzurirani glas drugosti (vremena, prostora, identiteta i sl.) Upravo na fonu onog što se na granicama koncepata i poetika prepoznaje kao „beskrajna igra mogućnosti, kao fikcionalna kombinatorika postojećih i izmišljenih kulturološko-civilizacijskih paradigmi, te kao modus kojim se suštinski destruira i prevazilazi logocentrizam tradicionalne literature, kao prva postmoderna ARS COMBINATORIA.“[27]

Na kraju se da zaključiti da su „hodnici“ egzistencijalna pozicija Lukićevih likova: oni nisu entuzijastični zagovornici ideologija, nego prolaznici koji relativiziraju prostor u značenjima središta. U romanu *Album* Kristina inspirira druge živote i živi u punokrvnosti svijeta koji predstavlja. Njena smrt oživljava neku drugu Kristinu koja ispisuje povijest udaljavanja, otuđenja i teledirigiranja u poretku života. U *Hodnicima* nema umjetničkog optimizma; naprotiv, harmonija prostora i čovjeka koja vodi istini, a za koju je umjetnost forma *par excellence*, razlama se na kraju u prizoru korumpiranih i ideologiziranih središta i simbola moderne civilizacije. Roman, dakle, progovara na granici koncepcija i poetika... i u *svjetlu praha*.

[27] *Damjanov, Sava. Vrtovi nestvarnog, Beograd, Službeni glasnik, 2011, str. 257*

Vitomir Lukić

NOĆNI EKSPRES

(Fragmenti)

ZOOLOŠKI VRT

Bijele pješčane staze bile su dosta puste. Po njima je prosipalo sjaj blještavo sunce bez snage. Trajala je sredina indijske zime, najprijatnije doba u ovom podneblju i životinje su se osjećale sanjivo, a velika bašta s putevima, ulicama, trgovima, umjetnim jezerima i pećinama bila je poluprazna. Svega dvije obitelji s djecom koja su zaostajala i upirala prstom u kaveze, susreo sam u „aveniji ptica". Potjecale su očito iz nižih slojeva u čijoj radoznalosti za svijet ima nečeg svečanog.

Majmuni

Odnos promatranja ispred rešetaka s majmunima preobrati se u konverzaciju koja je katkad srdačna, katkad dirljiva, ali uvijek nameće podozrenja određene vrste. Pristupio sam upravo u trenutku kada se jedan mladić dobroćudna lica s fišekom zrnevlja u ruci dovijao kako da kroz mrežu i rešetku, rastavljene međuprostorom od kojih metar širine, doturi u kavez barem nešto od svojih ponuda. Fini vitak čimpanza dugih ruku spretno je provlačio svoje strpljive molbene geste kroz rešetku, utiskivajući se djelimično i ramenom, i gledao u mladića sa gotovo razumnom ustrajnošću, bez pohlepe. Pošto bi uvukao praznu ruku, majmun je odlazio u drugi kraj i ponavljao isti pokret. Prvo je dlan između dvije željezne šipke izvukao pljoštimice, kliznuo čitavom dužinom podlaktice napolje, a kad je već bio na granici onog nepremostivog dosega vanjske mreže, iskretao je već rutiniranim obratom dlan i razvijao duge nježne prste (kao kod pojaniste) u taj konačni oblik molbe. To je bila ljudska ruka, protegnuta i dosta nježna. Pregibi kože s unutrašnje strane zglobova odudarali su smežuranom, pomalo neprijatnom bjeloćom. Jedino se opažala razdjelitost kretnje kao kod strojeva koji još nisu

„uhodani“. Nezadovoljan svojom invencijom, mladić se mučio sa sjemenjem u fišeku tražeći pogledom neki savjet od ostalih. Za to vrijeme majmun je jednako ponavljao svoju molbu, bez žara i varijanata. To konačno obespokoji mladića, te on slegnu ramenima, bespomoćan da nešto uradi i kao da se time izvinjavao pred nama. Valjda u jednom trenutku ruka sama nađe mehaničko rješenje i zabaci pregršt na kosi žičani krov u nadi da će tako barem nekoliko zrna propasti u kavez. Preko žice zašobonjiše zrnca i pola ih se vrati nazad, a jedan dio propadne s unutrašnje strane u onaj „ničiji“ prostor između mreže i rešetaka.

Sad se majmun trudio da izvijanjem ruke do krajnjih mogućnosti dohvati nešto sa zemlje. To je bilo jako teško. Jer ako istegne ruku sasvim i doda joj još rame, ne vidi šta radi. Pokuša li da prati pogledom svoj napor, ostaje još čitav pedalj do tla.

Napokon odustade. Sjede i zagleda se u svog nesretnog dobročinitelja. Obojica su sada bili bespomoćni: i majmun s unutrašnje strane rešetke, i čovjek s vanjske. Najednom se čimpanza dosjeti, odskakuta u dno svoje ćelije i dohvati dugu zelenu mahunu. U par brzih pokreta proturi ruku na isti način kako je činio i ranije i zaustavi je na onoj nevidljivoj međi, prekratku da bi dosegla žicu. Hitro vrati pokret i opskrbi ga gotovim rješenjem: među same vrške dva najduža prsta utisnu kraj mahune, pažljivo joj nađe put kroz razmak između šipaka i potisnu cijelim naporom taj dirljivi posljednji potez svoje invencije. Mladić dohvati poklon kroz okance na mreži, okrenu se još jednom nama i nasmija se. Ali u njegovom smiješku koji se neprirodno brzo ugasi ukaza se hladan odbljesak one sumnje. On se trže, pogleda oko sebe i meni se učini da njegova upitnost dobi konačno značenje: „A mi? S koje strane rešetke smo zapravo?“ Tako ostade, bez potrebe otresajući rukave tamnog kaputa.

Drugi prizor:

Na uglu te majmunske nastambe pačetvorinskog tlocrta zatekao sam starog gorilu kako izvaljen na blagom suncu leži u otvorenom predsoblju i upija dremljivu toplotu podnevnih minuta. Glavu i plećke držao je prislonjene uza zid, a noge labavo prigibnute u koljenu uznio je na trbuh i tako, u tom jako komotnom i bezazlenom pokretu djeteta koje spava, prepuštao se paralizi omamljujuće dokolice. Onom gotovo nervoznom osjetljivošću kože na licu i brzih refleksa očiju on otkri moju blizinu, i tek malo odvoji kapke pa nastavi da dremucka.

Bio sam potpuno sam ispred rešetaka.

Kako je sve unaokolo bilo dosta tiho izuzev trepetanja lišća na jednoj krošnji u blizini jezerca, čuo sam kako je s vremena na vrijeme njegova šutnja bila upredana u tanku žicu drijemeža. Oni su međusobno bili vezani u krug kao na električnom zvoncetu: kad bi hrkanje izbilo u sluh, brecalo mu je san, otvarao je oči i motrio da li sam još tu. Potom bi se opet zasvođivao šutnjom koja je proizvodila isti efekat.

Izgledao mi je kao starac u postepenom dogorijevanju spokojnog života, potonuo u komu sjećanja, gubeći se sve dublje i dublje u sebi. Mljackao je lukovima velikih naboranih usta, mrštio se na neku sliku u uobrazilji ili na nevidljive mušice i nije ispuštao iz pažnje moju prisutnost, očigledno mu je smetala.

- Kako ti je, rekoh, Stari?

On trže očne kapke, izbaci živahne oči u uglove i zadrža ih na meni kao da traži objašnjenje moje posjete.

- O čemu sada premišljaš? Jesi li imao kakav život, kakve uspomene?

Stari majmun me još jednom pogleda, ovog puta strogo i sa dosadom, i kad ponovo zatvori oči, na njegovoj nabranoj koži osta taj otisak mrzovolje. Htio sam da stupim s njim u neki dodir. Bili smo samo nas dvojica i nismo imali potrebe da igramo svoje uobičajene uloge.

- Sve je besmisleno i dosadno, rekoh.

Na svaku riječ s određedom pravilnošću su odtreperili njegovi mišići na očnim kapcima, ali on se ne udostoji da pomakne bilo koji dio tijela iz prijatnog snenog ležišta.

Poslije izvjesnog vremena, ne brišući me ispod nelagodnog grča svog lica, gorila se diže, uđe u svoju sobu i zatvori za sobom vrata. Između nas ostade ograda od rešetaka i opet jedna nedoumica dubljeg značenja koja pođe za jekom vrata rasprostrtom preko čitave površine toga doživljaja u namjeri da je objasni.

Susresti se s pogledom majmuna, tim brzim žicavim ubodima, optočenim nevidljivim obručima vidne pažnje u kojoj oni drže promjene u okolini kao šahovski majstori poretke figura na tablama za vrijeme simultanke – to donekle znači neprijatan i hladan susret sa savješću.

Promatrao sam prave slobodne majmune oko Gwyer Halla i na malim stanicama negdje blizu granice između Mysora i Kerale za vrijeme dok je vlak stajao, pod natkrovljem perona. Skupa s crnim dječacima, koji su kroz šipke na vagonima southern-expressa proturali glinene šolje sa čajem, krstarili su peronom čopori majmuna, spretni, oprezni prema svemu što im se dobaci, prema pokretima izvedenim u pravcu njih, sigurnog refleksa, munjevitih reakcija, ali ipak mirni i poslovno ozbiljni kao da imaju pravo na to. Tu, na ta dva mjesta gdje su bili prepušteni sebi, ljudi i majmuni su slučajno došli u paralelu, koja bi inače bila banalna. Na svakoj i najmanjoj postaji gubave mase prosjaka nasrtljivo bogorade onim već prijetećim u Indiji: „saab, saab", tako da vas od te riječi, izgovorene i u nekom drugom kontekstu, hvata jeza. Slijepci pomiču jednoliko ispred sebe nerazumljive pasuse u istoj melodiji i jednu ruku povlače uz vrući bok vagona, mehanički zastaju pored prozora i guraju skvrčenu šaku unutra pod lice putnicima, donose nepresušnu raznovrsnost nakaze i mirisa koji su dostojni da postanu pratnja najpaklenskijih misli. I tako čitavim putem od sjevera do juga, od jedne obale do druge, sa svom snagom svojih darovitosti, potpomognut od jezika i razuma, čovjek uništava svoje dostojanstvo. Majmuni su se vrzali po ogradama samo jedne serije stanica na početku te južne države prišavši sasvim do civilizacije, i vjerujem da je to u majmunskim relacijama bio pad. Dvije vrste prosjaka: ljudska i životinjska našle su se u iskušenju poredbe. Na strani ove prve sudjelovala je prljavština i izobličenje normi, bili su u ritama i neodređeno su visili između društvenog i biološkog, ili izvan jednog i drugog. Najstrašnija od svega bila su lica.

Ona su stvarala ponor ljudske sudbine, strahotu njegovog pristajanja na život, uvid u mračni registar osjećanja, bolnu karikaturu čovječijeg naličja, porazom skulpture u obogaljenim torzima prosjačkih batačića od ruku i nogu, bezočnih, bezušnih, besramnih, uniženjem muzike u melodijama nemoćnih skladbi. Majmuni su ostali majmuni. Rasla je na njima prirodna odjeća, dobro su ih služili udovi i instinkt, na svom mjestu bila je mržnja, na svome podozrivost, rizik, ustrajnost, ali poniženja, onoga što najviše obeshrabruje, nisam mogao otkriti na tim licima. Verali su se po rešetkama, zavirivali u vagone kratko, oštro i brzo, i prelazili na sljedeću radnju. U lakoći kojom su tražili i uzimali bilo je zabave. Oni nisu imali potrebe da se motaju oko prljavih stanica i prebiru prstima koru od banane, hvataju smotuljke papira i uzveru se s njim pod peronski krov, da ga izanaliziraju u nekoliko vještih manipulacija i ravnodušno ispuste pored sebe. Radoznalost kojom oni sudjeluju u dočekivanju i ispraćanju vlakova potiskuje i ublažava osjećaj pohlepe i čini ih dekorom tog jedinstvenog slijeda stanica. Ona je, ujedno, i

razlog zašto se ova grupa odmetnika nalazi tu na daleko siromašnijoj ishrani i s podvostručenim oprezom i neznatno deformiranim životom. Jedan surov zakon lišio ih je strašnog iskušenja gnusobe, tako da ono što nije sposobno da se samostalno održi biva samo po sebi uklonjeno sa scene života. I onda kada su uzimali bez pitanja i protiv vaše volje, naranče sa pultova u vagonu ili stvari u studentskom hostelu, bili su izvan težišta osude.

Jedna humoristička situacija nastala je kada je aspirant filozofije Oljeg Mihailović otkrio da mu je nestao rukopis gotovo završene teze od preko tri stotine pisanih stranica. Čovjeka je uhvatila panika. S rukama na sljepoočnicama okretao se po sobi kao luđak i vikao: „O bjednij Oljeg, vjes trud propal." Stanovao je na katu, a upravo do okana njegovog prozora pružila je grane velika krošnja stabla. U očaju hvatao je za kvaku, zavirivao pod krevet, na ormar, izbacivao ladice i opet ponavljao sivo i ugašeno:

- Trud propal, trud propal.

Slučajno je u tom besmislenom vrćenju dospio na prozor i spazi stranice svog rukopisa po travi u dvorištu, a na grani udaljenog drveta šeretski se njiše majmun sa fasciklom nesretnog aspiranta među šapama. On alarmira kolege, strče dolje, okruže tog šaljivčinu i počnu strpljivo i molećivo da mu se obraćaju svim mogućim pokretima, riječima i izrazima da bi ga udobrovoljili i došli do dragocjenog plijena u kojem je bio sažet čitav mukotrpni istraživački rad i ambicije ovog mladog učenjaka. Kad je vidio gomilu, ispružene ruke, pa kasnije čak i kamenje i toljage, a jedan je u nevolji i zbunjenosti poprtio iz sobe i zračnu pušku, majmun poče da bježi sa stabla na stablo sijući za sobom tezu iz čarvaka filozofije. Na kraju ipak se smilovao i ostatak disertacije ispustio negdje na ivici džungle oko hostela, gdje se izgubio naužívavši se u šali koju je napravio sa svojim obrazovanim potomkom.

Oljeg Mihailović je proveo više od dvije godine predanog usamljeničkog života u Indiji da bi napravio tristo stranica rukopisa. Svaka ga je, dakle, koštala više od dva dana odricanja, što, ako čovjek ima trideset godina a nije do tada doživio nešto osobito, znači jako mnogo. Zašto je to radio Oljeg Mihailović? Iz ljubavi prema znanosti. Čemu služi znanost? On bi sam odgovorio „чтоб жизнь сталась лучшей". Taj isti život čije najljepše polovice se on morao odreći, dati mu dvadeset sedam zdravih poetičnih godina da bi bio doktor filozofije, imao ugled, objavljivao knjige, postao slavan, dobio katedru, oženio se – bio sretan. Vi ćete kazati: „Oljeg je volio znanost i dio te sreće osjećao je radeći". To je samo djelimično tačno. Zajedno sa toliko drugih mladih

učenjaka on je tek očekivao rezultate svojih napora i uskraćivanja da bi jednog dana bio kompletan čovjek.

A majmuni ne prave teze. Oni umjesto toga prave šale. Bez sumnje, majmuni su sretni ne spremajući se osobito za to. Da bi netko bio sretan dovoljno je da to samo osjeća.

Mladi doktorant je kao jedan od uvjeta tom najvišem dometu ljudskih težnji uzeo filozofiju, i to, slučajno, upravo onaj njen pravac koji je najmanje utješan: materijalistički pogled na svijet, određen, bez kompromisa i iluzija. Iako je bio na visini metoda svoje rasprave u momentu dok je sakupljao sa tla njene raskupusane stranice, mogao je pomisliti kako je on jedino smrtan u besmrtnoj situaciji ljudske komike. Zemlja je vječna, oblaci su neiscrpni, izvori topline bezdani. A Oljeg Mihailović je bio igračka sila. Nije mogao izbjeći to opredijelivši se za jedan neumoljiv način mišljenja. Toga trenutka bio je nesretan i to ne na jedan običan i privremen način, bio je potresen – dvije godine nije glave dizao od stola, mučen vremenom i osjećanjem razdvojenosti, i sad se to sve odjednom našlo u rukama jednog šeretski raspoloženog majmuna: karijera na moskovskom univerzitetu, neka Nastenjka ili Šura, koja je možda već izgubila strpljenje čekajući ga, mjesto i stan – ukratko život. Vratiti se i žrtvovati još dvije godine da bi ponovio isto – to je nemoguće, i vremenski bi bilo neizmjerljivo.

U isto vrijeme dok je vodio komediju majmun je bio sretan, a i neposredno prije toga kad je došao na tako zabavnu ideju, i kasnije nakon što je sve dobro izveo i izdovoljio se do mile volje sa zaprepaštenim studentom. Filozofija nije imala za njega nikakvog značenja. Listovi mango drveta ili platana služe da se pod njih zakloniš od sunca. Ovi ispisani papiri da bi se od života zaklonile godine mladosti koje mu po svim prirodnim pravima pripadaju. Majmun ga je, vjerovatno, danima prije toga promatrao skriven iza grana na stablu pitajući se šta li ovaj momak tako predano radi. Na stolu nije bilo banana, čovjek je sjedio nepomično kao da je ostao nadviren nad ponor najzabavnijeg zbivanja. Tada mu je sigurno pala na pamet tako smjela i s druge strane dosta surova zamisao da se poigra sa studentom. Razumljivo je da majmuni život nisu nikada suviše ozbiljno shvaćali. Oni su napravili izbor još na onoj davno presudnoj stanici evolucije kad su nas pustili da se ukrcamo na mukotrpni vlak koji je vodio ljudskom, tome što mi još uvijek nismo, a oni su ostali i mahali nam sa drveta odakle su milenijima, ne dubeći po korijenima bitka, ne bolujući od nostalgije i šizofrenije, rađajući se uvijek s istog uzroka i ne promašujući istu smrt, veselo pratili našu dramu. Za to vrijeme mi smo izgubili

dlaku i sve kratke staze do uživanja, ali da ne bismo skapali od studeni, za dosta loš zaštitni surogat radimo po nekoliko mjeseci. Umjesto prirodnih odnosa, izmislili smo norme i institucije, sve puteve smo popločali razumom, tako da strpljenje podbijamo na njima i trošimo se kao štapić krede, otkrili smo svoju prolaznost i niz metoda kako da umrtvimo strast u toku tog kratkotrajnog bljeska života umjesto da ih otklanjamo na najjednostavniji način: tako da ih zadovoljimo. Majmuni su dokinuli patnju prostotom svoga postojanja. Razum bi ih izveo van granica spontanih mogućnosti i tu bi počela njihova nesreća. Nisu im inače potrebne mnoge profesije na koje mi trošimo budžet. Genijalnost tog obrasca prostote ide tako daleko da im ni budžet nije potreban i put od želje do zadovoljenja je tako kratak da su automobili sasvim izlišni, a – to sam zaboravio reći – mladi aspirant Oljeg Mihailović je pišući svoju tezu i o tome razmišljao kako će odmah čim se bude učvrstio na platnoj listi univerzitetskog kadra podići kredit da kupi pristojna kola. Djevojka mu je stanovala u sjevernom predgrađu Moskve. Morao je promijeniti tri autobusa kada ju je pratio poslije predavanja, držati je u gužvi ispred sebe i šaptati na uho: „Šura, je li ti nezgodno?“

„Ne – odgovarala je djevojka u šali. – Kad mi bude, zamijeniću te za nekog tko ima kola“.

Ta kola u stvari ne bi vodila do Šurine kuće na krajnjem sjeveru prijestolnice, nego ravno u Šurino srce.

Majmuni nisu time razbijali glavu, pošto svoje ženke naprosto nisu navikli na to. I još se nije desilo da je neka majmunica napustila svog rutavog mužjaka da bi se udala za doktora filozofije. Žene, ako to nisu nikad izvele, barem su ponekad došle na takvu pomisao, i to baš, možda, žene ovih zanesenih učenjaka kad su promatrale nježnu supružansku idilu majmuna u zoološkom vrtu, osjećajući se usamljene, nezadovoljene životom.

Refren svih mojih sumnji bio je da su nas majmuni prevarili. Njihovoj vrsti nije potrebna kampanja za vraćanje na prirodne oblike života, u čemu se zapravo i sastoji objašnjenje psihoza i trauma suvremenog čovjeka. Oni te oblike nikada nisu ni napuštali. Razumije se da pri tome nije imao udjela razum ni genijalno predviđanje. Instinkt je stariji od razuma i njemu pripada zasluga da je život kroz mračna grotla biološkog razvitka, kroz slijepo kretanje našao put do svijesti o sebi. U razumu instinkt je jedino „objašnjen“ sam sebi. Od tada sva duhovna povijest čovječanstva i svi njegovi filozofski sistemi rade protiv instinkta. Kako je poslije nekoliko desetina miliona godina težak put

vraćanja, dokaz je moderna medicina i još prije toga na pragu novog doba – Ruso. Kad se to čini naprečac, s nestrpljenjem i privremeno, onda ni sva nakazna slika današnje plesne inventivnosti nije u stanju da uvede u ponor problema. Tu instinktima jednostavno ponestane zraka. Kroz poremećenu ravnotežu tijelo se lomi do zadovoljstva, mračeći ličnost. Kod životinja mašinerija nagona radi sasvim glatko i one nemaju potrebe za ekscesima.

Neosporno je da jedno zadovoljstvo obasjano sviješću produbljuje i umnogostručava svoju sliku kao ogledalo okrenuto ogledalu. Samo kad se uporedi snaga ushićenja sa rastrojstvom i potresom koje proizvodi strah mjeren sviješću, onda izbor ne dolazi u pitanje.

Religije koje se bave izmirenjem čovjeka sa njegovom sudbinom propovijedaju siromaštvo, odricanje i pokoravanje vrhovnoj neprikosnovenoj sili. Nauke to isto rade na nešto drukčiji način. One apsolutnu silu, protumačenu kroz prirodne zakone, ustoličuju kao vrhovni autoritet. Uprkos tome, te dvije discipline u ljudskom društvu protivrječe jedna drugoj.

Ni majmuni nisu izmirivali ovo dvojstvo zato jer nije ni postojalo. Za njih je sasvim normalno da je priroda neprikosnovena norma i ne pada im uopće na pamet da se pitaju za razloge, u čemu ni religija ni znanost nisu otišle puno dalje, jedna s dogmom o bezgrešnom začeću ili trojstvu božje ličnosti, a druga sa aksiomima euklidovske geometrije.

Još jedna stvar se mora dodati s napomenom da njena važnost graniči sa presudnom: mi ne možemo prosuđivati majmunski život kriterijumima svog vlastitog. Polazište je samo jedno pitanje: sreća. Na njega smo odgovorili potvrdno. I zar to sada treba obrazlagati? Na putu bismo se istrošili kao školska kreda i ne bismo nikada stigli do cilja.

(*Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga,* Vitomir Lukić, *knjiga 31*, Svjetlost, Sarajevo, 1884/1985, str. 209, 224-232)

Vitomir Lukić

HODNICI SVIJETLOGA PRAHA

(Fragmenti)

5.

Gospodin Jerg pomisli da se nešto poremetilo u sinkronitetu događaja kad ga obavijestiše da u kuću prispijevaju prvi gosti. Domaćici naloži da ih smjesti u gostinjsko krilo kuće gdje će se odmarati do noći od puta koji ih je u slikama naknadno sustizao, a onda će ih sve skupa pozdraviti na večeri.

Bilo je već vrijeme da se dvorištu dâ izgled diskretne svečanosti uz pomoć tinjalica u bojama čija se svjetlost vidi samo sa unutrašnje strane. Trebalo je rasvijetliti štale i konjušnice da životinje uvjetnim refleksom pohrane uspomenu na najveći događaj. Ali se nadzornik imanja usprotivi tome opaskom da bi toliko svjetla privlačilo nepotrebnu pažnju. Isto tako upozori svoga gospodara da u dane kada se konjima bude davalo svadbeno žito mora zavesti posebne mjere budnosti da bi ga izolirao od gladi koja noću silazi do konjušnica. Njegovi štalari znaju kako se psima grebanjem nepca skraćuje njuh na svega nekoliko metara da tih dana ne bi lajali na nepotrebne povode.

Posebnu pažnju obrati nadzorniku da nitko ne ulazi u dvorišnu konjušnicu, ozvučenu kvadrofonijom, gdje će on sam preuzeti brigu za vrijeme svadbe. A poslije ručka je pažljivo uredio buket od ruža iz staklenika i mješavine ljekovitih trava prijatne arome, obukao se kao za izlaz i sišao do konjušnice, ostavivši na svome stolu poruku da ga jedan sat nitko ne uznemirava.

Kad je ušla Matilda da ga podsjeti na vrijeme večernjeg susreta sa gostima, zatekla ga je kako sjedi na podu okružen obiteljskim fotografijama iz svih albuma sakupljenih na jedno mjesto. Tek na treći put ponovljeno upozorenje da je ostalo još malo vremena za spremanje od dade znak rukom da sad može otići.

Točno u sedam pojavio se u blagovaonici već okićenoj girlandama i staklenim kuglama koje su u rotaciji raznosile kružne odraze svjetlosti po zidovima. Imao je na sebi crno odijelo od gabardena sa maramicom boje kaduljinog cvijeta i izraz radoznalog čuđenja kada među prisutnim uzvanicima nije vidio nijedno poznato lice.

- Nisam znao, rekao je pozdravljajući ih, da je naš rod otišao tako daleko.

Jedna djevojčica, odjevena u dugu suknju sa volanima, kako se nosilo u doba izgradnje prvih željeznica, izrecitirala je pjesmicu o „kukači ambreli“ na pjevuckastom dijalektu gornje Hercegovine.

Učiteljica po profesiji, inače dalja potomka njegovog strica po ženskoj lozi, objasnila je poslije kratke lingvističke analize da se u akcenatskoj dužini i melodičnosti krije duša njihovog kraja.

- Nisam znao – iznenadi se Gospodin Jerg.

Potom su dvije žene, obučene u crno i povezane maramama, poklonile svom uglednom rođaku čarape od kozje kostrijeti. Da bi otvorio njihovu šutnju, jer su to izvele u nekoj vrsti pantomime, on ih osmijehujući se, upita šta da radi s tim. Žene odgovoriše da su to čarape „od pokore“.

Darovali su mu drevne ploske napunjene lozovom prepečenicom, vijence smokava sa umetnutim lovorovim lišćem, ovčju pršutu, mijehove sira prekrivenog zelenim oksidom, ivu-travu kao lijek od svih bolesti, orahe iz pitome konjičke župe, suhe pastrmke ulovljene u odrazu punoga mjeseca, najbolja vina iz prisoja, gdje i na Badnji dan još ima grožđa, pekmeza od krušaka, meso divljači začinjeno travama, turšije od povrća...

- Dobro, dobro – uskliknu napokon domaćin, gotovo nevidljiv iza gomile poklona, koji su mali prostor zasitili mirisima – pa vi tamo svega imate...

- Svega – prihvati stariji čovjek obučen u narodnu nošnju od vune i lana – svega izuzev kruha.

Gospodin Jerg im predloži da pogledaju njegovo imanje gdje isto tako ima svega, osim tradicije. On pokuša da duhovitošću popravi paradoks, pa dodaje da je tradicija „kruh duše“, ali njegovi rođaci ostadoše hladni prema citiranju klasike.

Matilda se potrudi da blagovaonicu dovede u red poslije ovog ceremonija obiteljskog darivanja. S nelagodnim oklijevanjem je prišla gospodinu Jergu i uručila mu pismo od sestre koja je hitno premještena u bolnicu. Pismo se, zapravo, sastojalo od dugog i preciznog spiska jela i rasporeda po danima, datumima i obrocima kada će biti ilegalno donošena u bolnicu, jer je ona u velikom skandalu nazvala propisanu dijetu „običnim splačinama“, a primarijusu je preporučila da bi je iz estetskih razloga u prvom redu na sebi trebao iskušati. Ona je bratu opširno iznosila teoriju o „razmaženom organizmu“ i sama sebi je propisala jelovnik suprotan ne samo načelima

bolničke ishrane, nego najobičnijim razlozima zdrave pameti.

Prema priloženoj tablici, njemu je pripadala briga oko nedjeljnih objeda sa obiljem slatkiša.

U skladu sa pravilima „dijametralne dijete“ zbog slabosti srca i povišenog tlaka u njoj je trebalo biti dovoljno suhomesnatih proizvoda, a kolači su imali učinak buđenja organizma iz „inzulinskog sna“ naglim šokovima.

Brat je odmah preskočio onaj dio pisma u kome je naširoko objašnjavala ljekovito dejstvo šokova u njenom životu da bi sjećanje poštedio od neprijatnih epizoda i sa zaprepaštenjem je utvrdio da se nova klinička avantura njegove sestre kalendarski sasvim poklapa sa svadbom.

On odbaci pismo na stol i prošeta do prozora gdje je dio bliskoga pejzaža iskušavao na sebi brze promjene svjetla. Ali se u nekoliko navrata ponovo hvatao pisma da ga sa distance pročita do kraja.

Njegovim gnjevom postepeno ovlada potreba za maštovitim prikazom posljednjeg sestrinog scenarija da smrt pretvori u trijumf vlasti. I gospodin Jerg poče se diviti načinu kako je uspjela jednim surovim potezom neutralizirati odvratni ukus samilosti kada više nije bila sposobna da prema sebi izazove ni jedno drugo aktivno osjećanje. Ako ovoga puta zaista umre, njenom će kliničkom turizmu kao najveća reklama ostati mržnja. Prvoj susjetki vratila je lovački sos sa pakosnom opaskom da je bljutav u tolikoj mjeri da bi i zdravome čovjeku ogadio jelo. Vegetarijanskim uvjerenjima rođake Eme zaprijetila je unaprijed bojkotom. „Ti – rekla joj je – kuhaš tako kao da si cijeloga života čitala ‘Vlati trave’ od Volta Vitmena.“ Mnoge je samarićane vratila s polovicom jela nazad jer su se u međuvremenu ohladila. Neke nije uopće htjela primiti zato što su greškom pri čitanju njenog kompliciranog dnevnika obroka došli van utvrđenog redosljeda.

Svojim planom „ispunjavanja posljednje želje“ ona je uspjela barem trenutačno dovesti pred tron one koji inače nikada ne bi prekoračili njen prag. Sad ih je promatrala s visoka i bez milosrđa kao čovjek osuđen da vlada nad ljudima preko grižnje njihove savjesti. Istinski sudac ljudskim slabostima može biti samo onaj tko više ne računa s njima, onaj tko odlazi. A moć iznad kukavnog spiska ljudskih prava izgubila je smisao samo zato što joj nedostaje sjaj velikog stila. Tada se ona jednostavno pribraja redu stvari koje su u ovom svijetu već same po sebi velike.

„Bez obzira – pisala je dalje bratu – šta ćeš ti misliti o tome, ja sam već postigla da za kratko vrijeme promijenim sliku ustaljenih ljudskih navika, u prvom

redu naviku na smrt. Poslije mene smrt će ostati događajem za preispitivanje vlastite savjesti, izvršavanje obaveza, pridržavanje reda, a kuhanjem će ravnati ukus od ovoga i onoga svijeta. Egipatske piramide su bile ispunjene svim onim što je smrtniku bilo potrebno za čitavu vječnost. Obred žrtvovanja treba malo pomaknuti unaprijed da bi samo umiranje dobilo privid vječnosti."

Gospodin Jerg ponovo odloži pismo iz bojazni da bi sve ostale stranice proveo u dodiru sa novim poglavljem morbidne filozofije svoje sestre i pozva Matildu da joj sasvim prepusti brigu o kalendaru njene ishrane.

Za nove nevolje sa hercegovačkim rođacima saznao je večer kasnije kada ga je u sobi prenula sporadična pucnjava pred kućom. Ubrzo zatim dotrčala je gore Matilda, sva bez daha, i obavijestila ga da su oni stariji među njima odbili da jedu pripremljenu hranu pod izgovorom da je „previše uređena", i otišli su u dvorište, povadili iz torbe kruh sa slamkama ječma namijenjen za putovanje i uz prasak otčepili šišarke sa boca već uzvištale mlaćenice izazvavši paniku u kući. Zamolili su domaćina neka se ne ljuti, ali su to morali uraditi da u jako izmijenjenoj sredini ne bi izgubili identitet. Pitali su ga još za dopuštenje da mogu svetom vodom koju su donijeli sa sobom, poškropiti stoku, dvorište i kuću, jer je ovdje toliko tehnike da je premalo mjesta ostalo za Boga.

Isturili su pred sebe trećoretkinju s bijelim franjevačkim pojasom, ženu tvrdih crta lica, zabrađenu maramom koja mu je u nekoliko jednostavnih riječi opisala strahote božje kazne u najbližoj budućnosti. Izrekla je sve to bez uzbuđenja ne skidajući ni jednog trenutka pogled sa apokaliptičkog prizora svoje vizije.

Upravo ih je htio, napola u šali, upozoriti da ako je Bog u isto vrijeme svuda, onda ga ne treba tražiti na nekom posebnom mjestu. Na njegovom imanju, i pored toga što se o svemu vodi briga, ipak se može naći i takvih kutaka koji nisu dostojni božje pažnje. U tom trenutku oglasi se sa udaljenog zvonika poziv na večernju misu. Rođaci se svi odjednom prekrstiše i krenuše kroz mrak ravnom linijom preko ograda i kroz voćnjak stopljen samo u tamnu siluetu, ne mareći za materijalne prepreke i zamke grijeha, prema zvonjavi što ih je, s rukama naprijed, dok su u koru molili pozdrav Gospi u sve jačim zvučnim amplitudama privlačila izvoru svetoga zova. Kad su se toliko udaljili da zvonjava više nije sudjelovala u njihovom spajanju s Bogom, sa mjesta gde su napustili večeru čulo se samo tajanstveno vrenje mlaćenice kao odgovor koji se repertoarom tjelesnih zvukova oglašavao na sve tiši odjek molitve usisane daljinom.

Iz časa u čas pristizali su gosti sa svih strana svijeta jer im je preostajalo još samo toliko vremena do najavljenog datuma svadbe da prebrode krizu prilagođavanja. Doputovale su njegove nećake sa studija u Zagrebu i iz čuvene osječke djevojačke škole gdje su izučavale bračnu kvadraturu kruga. Nakon što su ga izljubile, bučne kao južnoameričke papige, odmah su veliku kuću obasule pohvalama i zamjerkama. Izvukle su iz njegovog udovačkog položaja niz površnih zaključaka o muškom predznaku doma, o „hladnoj atmosferi", o „nedostatku detalja", o „dosadnoj čistoći"...

- U redu – rekao im je napokon – sredite svoje dojmove, obavite ono zbog čega ste došle, pa ćemo onda preći na popravljanje metafizike u kući.

Neodoljivo su mu se nametle uniformnošću svoga odgoja. Imale su teorijske pristupe onome što se velikom brzinom mijenja iz dana u dan, a za brak nije potrebno ništa drugo osim ljubavi.

U jedan glas postavljale sz bujicu pragmatičnih pitanja onako kako su bila ispisana ispredsvakog poglavlja „nauka o domaćinstvu" da bi im tekst koji slijedi poslužio kao odgovor.

- Odakle će nastati jelo? – ponavljale su podrugljivo – iz ljubavi?

- Da – reče bez kolebanja gospodin Jerg – iz ljubavi prema jelu.

- A sve ostale praktične sposobnosti potrebne da bi se održala kuća?

- Iz ljubavi prema kući! To će ići nešto sporije nego što biste vi izvele sa vašom profesionalnom vještinom, ali će svaki potez biti osebujan. Vi morate paziti da u pretjeranoj revnosti ne podvrgnete rutini i one stvari koje se uvijek čine prvi puta.

Da bi gospođice iz svoje rodbine, predodređene da od braka naprave kuhinjsku operetu, učinio manje samouvjerenim, predloži Matildi neka im sasvim prepusti spremanje jela za međuobjede. To zahtijeva domišljatost, angažira dva puta dnevno, tako da ostavlja malo mjesta za retoriku, a sadrži u sebi više ceremonije nego samoga jela.

Kasno uvečer pozvoni na vratima čovjek obučen u čohani kaput s krznom, kako su se nosili ruski plemići za vrijeme emigracije, u pratnji dame svijetlih krupnih očiju čiji je pozdrav imao strani naglasak.

Gost reče da se zove Antoan Lepran i da je dalji rođak Jergovih preko žene njegovoga strica.

On razgleda prostore gdje su ih uveli i primijeti kako se posljedice prijatnih razgovora te večeri još nisu upile u stvari, pa uputi izvinjenje što su svratili tako kasno. Odmah je odbio da prespavaju ovdje jer imaju rezervaciju u hotelu, našto gospodin Jerg primijeti sa čuđenjem da u ovom mjestu nikada nije postojao hotel.

Antoan Lepran se na to osmjehnu uz primjedbu da dalekovidi ljudi nikad ne primjećuju stvari u najneposrednijoj blizini.

Gost iskoristi vrijeme dok se njegova suputnica bavila toaletom da domaćinu otkrije zapanjujuće okolnosti svog nekadašnjeg nestanka u pećini gdje je ušao da poplaši na logi bijele kune koje je Stric zatim ubijao mlazom svjetla. „Imao sam tako razvijen njuh da se oslanjao na mene kada su njegovi lovački tragači ostajali bespomoćni usljed žestokih kiselina i izmeta slijepih miševa nastanjenih u svodu pećine. Kao što znate, za svijet ja se poslije toga lova više nikada nisam vratio. Logično je da sam izašao na drugu stranu, a svoj njuh sam kasnije učinio najvećom tajnom poslovnog uspjeha. Moje sadašnje ime – reče pružajući posjetnicu sa emblemom svoje tvrtke – francuska je transkripcija od Ante Lepara, kako stoji bez godine smrti urezano na obiteljskoj grobnici u Kanjini."

Gospodin Jerg tek tad ustade sa stolice da bi sa svih strana zagledao svoga gosta poslije njegovog novog rođenja u četrdesetoj godini životne dobi.

Upravo kad je htio da izusti svoje zaprepaštenje ovim što je čuo, Lepran ga zamoli da ne postavlja nikakva pitanja.

Iz kupatila se vratila žena izrazito plave kose zavijene odozada u punđu pričvršćenu češljem. Sada je imala naočale uokvirene tankim ramom od platinaste žice sa lancem obješenim s obje strane sljepoočnica poput dijademe. Ona se osmjehnu svom domaćinu tako da njegovo iznenađenje od maloprije poprimi oblik zbunjenosti.

- Da li je to Marsel Prust negdje zapisao – zapita se gošća, obraćajući se uz svjedočenje dvojice muškaraca svome sjećanju – da se sa ženom svaki put poslije njene toalete morate ponovo upoznati?

- Svejedno, prihvati domaćin sa olakšanjem, tko god da je to napisao, vjerovatno je bio u pravu.

Kako nije htjela više da sjedne, a njen je suputnik makinalno pogledao na sat, gospodin Jerg ih na putu do vrata još jednom podsjeti na ponudu da večeras ostanu ovdje.

6.

Jednu grupu hercegovačkih rođaka, stočara iz Podveležja svanuće je zateklo na najudaljenijem dijelu Jergovog imanja, začuđene jer je štala gdje su na sjeništu prespavali, pokriveni samo gunjevima, već bila prazna. Gazili su pejzažom sliku od dugih mekih sjenki da bi stigli do krda goveda u ogradi od jednostruke žice pod električnim naponom. Učiteljica ih upozori na opasnost ispred tablice sa dvostruko slomljenom crvenom strijelom.

Sa vanjske strane žičanog pojasa pokušaše da se obrate govedima nekim od uopćenih imena, zatim coktanjem i neartikuliranim glasovima simpatije, ali životinje ni jednim pokretom nisu odustajale od usredsređene paše izrazito čujne u jutarnjoj tišini.

Umjesto riječi, Hercegovci zapališe lule da zagriju ruke, pa su jedan za drugim razgovarali grimasama. A kad sunce iza njihovih leđa rasvijetli cijeli prizor, srebrn od svjetlosne izmaglice, krave, ljudi i drveće nađoše se odjednom povezani jednostavnom ljepotom pripadnosti razbuđenom krajoliku.

Njihov sluh ostade napet da pozdravi ovaj događaj ojkanjem, klepkom zvona ili pokretom zraka, ali je bilo očito da se krug čobanske pjesme, negdje prekinut u međuvremenu, neće zatvoriti preko ovoga mjesta. I oni zaključiše s tugom da se svijet bitno promijenio. Pomišljali su da će se, ipak, prije vratiti kući nego što ovakve promjene stignu do njih.

- Moramo se – reče jedan starac – potruditi da čim prije zaboravimo ono što još znamo, jer više nikom nije potrebno.

Bližio se zadnji dan pred veliki spektakl svadbe i gospodin Jerg naredi da se do večeri moraju smjestiti posljednji gosti, a zatim nakon što se uvjeri da su pripreme privedene karju – zatvore sva vanjska vrata za čitavo vrijeme dokle bude trajalo slavlje.

Osjećala se pretpraznička nervoza u zveckanju suđa i bakrenih kalota za lupanje tijesta dolje iz kuhinje, u neposrednoj škripi vrata na svim katovima, zvonili su telefoni, dozivala se posluga i zidovi su se sve više ispunjavali tutnjem do onog trenutka kada će pojava njegove kćerke označiti razrješenje svih napetosti na samom pragu epohalnog događaja.

Obavijestili su ga da će studentski komorni sastav sa najljepšim repertoarom svadbene glazbe biti u velikom salonu još prije mraka. Preostajalo mu je samo toliko vremena da se koncentracijom izdvoji od općeg brujanja kako bi u dnu duhovnog sluha odredio na kojoj se daljini od kuće nalaze koraci njegove

kćerke. Bio je dosta uzbuđen, pa ipak se spusti u podrum i na komadiću gole zemlje, ostavljene zato da kuća ne bi prekidala kozmičke veze, osjeti kroz položene dlanove sasvim jasan ritam približavanja.

Sad je mogao mirno da se posveti oblačenju. Od desetak košulja on e odluči za jednu sa diskretnim prugastim linijama u smeđoj nijansi da bi asimilirala boju tek nešto zagasitijeg odijela. Posebna likovni problem predstavljao je izbor kravate koja se morala izdvojiti iz već uspostavljenog kromatskog sklada smeđe boje, nečim izrazitro svečanim. Stoga se odluči za jednu sa odsjevima narandžaste i tamnog grimiza dostojanstvenih plaštova na slikama flamanske renesanse. Dobro je, pomisli, što sve smiješne asocijacije ostaju skrivene iza djela kada se ono pred sudom ukusa pojavi u sjaju svoje usamljenosti.

Namještanje kravate dovelo ga je pred ogledalom u previše blisko suočenje sa čovjekom od čijeg ga je lica, obasjanog sada priglupim sjajem bliske svečanosti, ovih dana odvajala bujica vrtoglavih događaja. Sjena naglog uozbiljivanja dade njegovom izrazu gotovo muževne crte. Činilo mu se da takav kako sad izgleda neće doći u napadan sukob sa ukusom. Pravio je pokrete tijelom i glavom da sa svih strana osmotri u ogledalu svoju figuru, istezao ruke, svijao laktove i stavljao ih u džepove poput Morisa Ševaljea kada je napuštao pozornicu hodajući unazad. Odjednom primijeti da rukav njegovog kaputa u prolazu pored lica ostavlja iza sebe vonj davno ugašene cigarete. Pokuša da se prisjeti koje je od desetak odijela napipao u garderobi one noći za vrijeme nestanka struje. Pod dojmom tog već potisnutog događaja nasumce dohvati parfem i naprska njime rukav. I kad je sišao u sobu gdje se sve do početka ceremonije bavio fotografijama iz obiteljskih albuma, nekoliko se puta od nastupa nelagodnog osjećanja vratio do stranoga mirisa svoga rukava.

Pred njim se već nalazio poredan na podu čitav film o kćerki, raspoređen u poglavlja i sekvence od kada je časna sestra u porodilištu „Svetog milosrđa“ prvi puta izložila dnevnom svjetlu, sa dugom plavom kosom začešljanom na razdjeljak. Vani je puhao oštar sjeverni vjetar, i snimak načinjen kroz duplo staklo bolničkog prozora, sadržavao je u sebi dio one optičke nejasnoće kakvu poprima duša gledajući neki prizor prvi puta.

Birao je samo one zabilježene trenutke koji su u skokovitim pomacima čitavu biografiju njegove kćerke, sve do ovog predbračnog apogeja, mogli sažeti u friz sjećanja dug svega desetak metara. Na nekim mjestima primijeti da su mu uspomene patile od lirskih falsifikata. Djevojčicino lice, čak i u dobi od dvanaest godina, zadržalo je još uvijek dječje crte, premda je on izraz „moja kćerka“ upotrebljavao s prizvukom patetične ozbiljnosti.

Iako su fotosi stajali u onom nepromjenljivom poretku kakav im nameće kronologija, on zapazi da u logici sjećanja ima mnogo više prirodnosti. Dok tijelo raste, neke sporedne stvari iz njegove pratnje ostaju vječne.

Otprilike između desete i dvanaeste godine snažno je počela proživljavati kompleks sina, vjerovatno pod utjecajem školskih saznanja o misteriju rodoslovlja. Istog ljeta dala je da joj se odrežu pletenice, obukla je hlače sa metalnom kopčom, skupila kolekciju noževa, od krivog tibetanskog kirpana sa srebrnom glavom na kamzni do oštrog bodeža iz Finske, kakav je Sergej Jesenjin spominjao u svojim kafanskim pjesmama.

Otac je svaki put s drukčijom nijansom uvjerljivosti morao odgovarati na pitanje da li bi više volio da ima sina i uvijek je njegov odgovor bio: ne. Međutim, samo jedan je djelovao uvjerljvo:

- Svaki otac je istodobno i sin. Jedino kćerka može do kraja ispuniti njegov život.

Već u trinaestoj godini bila je djevojka, a sa sedamnaest ustvrdila je da je imala iskustvo kakvo su njene tetke dostizale tek onda kada više nisu imale smisla da ga ponove.

Još u ranom djetinjstvu pojavljivala se u naručju žene sa tamnom kosom skupljenom u punđu, tako tešku da je pri poziranju iz profila glavu držala malo zabačenu unazad. Ta ista žena, starija za nekoliko sezona gotovo nestvarnog braka, držala je djevojčicu za ruku na blještavoj pozadini pejzaža pod snijegom. Obje su bile obučene u krzno i njihov iznenadni pogled prema nekom tko ih je u tom trenutku zovnuo ostao je u objektivu sve do danas okružen aurom tek dovršene istine.

Gospodin Jerg potraži na zidu mjesto zaklonjeno od izravnog pogleda sa vrata gdje će ovaj segment kćerkinog životopisa imati manji utjecaj na sjećanje. Kad je ustao s poda da odmjeri njegovu dužinu do prozora, on izvana začu prolaznu uznemirenost kobile pa daljinskim prekidačem upali svjetlo u štali kao znak da se nalazi u blizini.

Već kasno uveče, nakon nekoliko upozorenja da je u toku postavljanje zajedničke večere, fotografije su filmskim redosljedom bile namještene u visinu pogleda i sva je soba očekivala u suzdržanoj zapanjenosti da se sa tla podigne posljednja slika koja kćerku prikazuje kako se zaklanja rukom od izravnog pogleda u svjetlo. Lijepo se vidjelo da izdužena sjena snimatelja protegnuta travom, doseže skoro do nogu djevojke, jednostavno zbunjene brzinom uhvaćenog prizora. Vidjela se tu hitra gotovo ljutita gesta, zamah

kose zadržan u zraku magijom osvijetljenog filma da pobijedi vrijeme, a čitav stav je u odbrambenom bljesku pogleda upravo dovršio najsažetiju istinu o njenoj prirodi.

Tek što je dohvatio sliku da je ponese prema kraju friza, kad mu se učini da svjetlo kome se suprotstavljala djevojka postade stvarno. Preko njegove sjene na fotografiji iz pozadine se polako kretala zbiljska sjena, došla do nogu modela na snimci a onda se počela dizati slomljena pregibnim kutom onako kako se ponašaju sjene kad iz živog svijeta prelaze granicu imaginarnoga.

Čovjek osjeti da je neka muzika čitavo vrijeme ispod razine sluha vodila njegove pokrete dok je slagao mozaik. Sada topao udar vrtoglavice od naglog ustajanja prepozna prve jedva čujne taktove svoje pratnje. On zažmiri, ne vjerujući vlastitim čulima, sa fotografijom u ruci izgubljenom u bljesku izravnog svjetla koje je dolazilo sa otvorenih vrata gdje je njegova kćerka stajala u magiji pozadinskog osvita, prožeta jakom rasvjetom tek otpočetog slavlja, tako da je svečana haljina lebdjela oko nje kao silueta, i otac ugleda pred sobom ono što odjeća nikada kroz ovih dvadeset godina nije mogla zakloniti od njegovog pogleda: svoje dijete uokvireno najljepšim trenutkom njihova života.

Kad se sasvim oslobodi sljepila, on izusti:

- Lucija – i pođe joj ususret prepušten spiralnim krugovima muzike koji su razdaljinu od svega dva koraka pretvarali u beskonačno umnožavanje prostornog zadovoljstva.

Sve vrijeme činilo mu se da, gospodareći ravnotežom, savladava i dalje posljedice svečane vrtoglavice, a onda odjednom shvati da je poslije susreta, zajedno s kćerkom u lebdećim krugovima prošao čitav jedan bestjelesni ophod sobom prateći kako se friz na zidovima odmotavao kronološkim smjerom dok nisu zastali na onom mjestu gdje je nedostajao posljednji kadar njene životne priče. Ona zaustavi vrtnju pa priđe zidu i sama stavi sliku na njeno mjesto.

Zatim krenu da predstavi oca svojim gostima.

Njemu u zbunjenosti pođe za rukom da prepozna samo neka lica od ranije, ali sada je na svima ležala izjednačujuća svečana šminka događaja.

Gledali su se jedan trenutak izmjenjujući sitne grimase međusobne dobrodošlice. To je trajalo dovoljno dugo da zapazi među uzvanicima njene prijateljice iz klase sa studija, sa visokim frizurama poduprtim iznutra stalcima od žice, mladiće iz večernjih klubova obučene u smokinge s ružama

u zapučku, njenog profesora flaute zaklonjenog debelim staklima naočala, a posebno se pogledom zadrža na novim licima sestrični sa naročito uvježbanim izrazima važnosti za poziranje pred nekim historijskim štafelajem. Ni trenutak izravnog susreta ne omekša u njihovom držanju ukočenost koju su one smatrale neodvojivom od sudjelovanja u velikim zbivanjima.

Kćerka je nakon toga svima objasnila da će izbjeći formalnosti pojedinačnog upoznavanja, jer će za to biti dovoljno vremena. A za neka, i tu je jedan između onih mladića u smokinzima napravio zbunjenu grimasu – čak i na pretek.

Dvije su djevojke, ukrašene svadbenim vrpcama, dugo sipale u čaše piće, zveckajući u prigušenom žamoru mokrim staklom.

Domaćin sačeka da one završe svoj posao. Prazan trenutak poput kože na bubnju upijao je sitna pražnjenja od škripe stolica i šuma disanja, koja su još zaostala poslije bučnog ustajanja svih gostiju sa svojih mjesta da bi sudjelovali u ceremonijalu zdravice.

Jedna čaša, tek simbolično ispunjena vinom iznesena laganim gestom, dođe iznad glava gdje se zadrža da pokupi u gornjem sloju zrake odasvud rasutog svjetla i kao u nedoumici posveti se purpurnim odsjevima njihovog loma.

- „Pozdravljam ovaj trenutak koji nas svojim uzvišenim mjestom u životu podsjeća da je svaki dan slavlje, kada u njemu susrećemo druge. Ovaj je iznad svih jer smo tog drugog proglasili svojim. Ne iznevjerimo nikada velike svjedoke te odluke: ljubav koja je prepoznala, vjeru koja će jamčiti savez i zajednicu u kojoj će se on događati.

Živjeli odabrani!

Živjeli vi svi!“

On se okrenu prema kćerki, jer mu je bila najbliža, i jedan trenutak preko čaše potraži u njenim očima pravi odraz svečanosti. Zatim premjesti piće u drugu ruku da bi je zagrlio, i tad po treperenju zagrljaja osjeti da se njena sreća tek postepeno oslobađa tijela.

Tako joj ne postavi pitanje, nego sačeka da ona odgovori na njega klimanjem glave između nekoliko pasusa različite šutnje.

Sada je slijedio nastavak ceremonijala zdravice sa onima koji su se dizali od stola i prilazili mu tronutih lica u općem žamoru oblikujući frazu uvijek istim pokretom usana.

Da bi prekinuo beskrajne izlive formalnosti, gospodin Jerg ponovo diže čašu i još jednom uz zaglušni urnebes glasova i pljeska nazdravi svima, na sve četiri strane svijeta. Tamo su bili oni koji nisu znali da je otpočeo vatromet slavlja. Dolje, ispod horizonta zaostalog vina u čaši, samo daleko dublje, ležali su oni brojni što više nikada neće doći, a sanjali su ovaj san svoje reinkarnacije u najodabranijem potomku više od četiri stoljeća svoje bezvremene nade.

Kćerka uze čašu iz njegove ruke i pozva ga da se trenutak odmori. Pokaza mu rukom sa raširenim prstima u obliku lepeze pomicane lijevo – desno, onako kako mađioničari brišu sa lica prethodnu sugestiju. On se sjeti smisla tog znaka kojim je u nekoliko poteza znao iz njenih očiju isprati tugu, pa se nasmija. Zatim se oboje priključiše svadbi.

Tamo su sada redom držali zdravice u svim stilovima iz svih povijesnih epoha. Pristojan građanski svijet iz susjedstva pobrojao je materijalna dobra i slavio njihova uvećavanja u budućoj bračnoj vezi pod okriljem Boga. Moralistkinje iz ženskih društava dizale su iznad svega vrline, zatim su ispijale pjenušava vina u njihovu čast.

Gotovo nečujni su bili jedino njegovi hercegovački rođaci, sasvim izdvojeni od ostalog svijeta u najudaljenijem kutu salona. Kad im je prišao, primijeti u njihovu držanju stiješnjenost prostih ljudi u ovako velikom društvu čije ponašanje ne razumiju. Oni rekoše da im još nisu stigli drugovi koji su noćas prespavali na sjenicama.

Tekst njihove zdravice sastojao se od gotovih dijelova uzvišene retorike povezanih rimom kao u narodnim pjesmama, a potom su slijedile želje izražavane riječima jako nezgrapnog kova, kakve u običnom govoru inače nikada ne upotrebljavaju.

Jergu se učinilo da bi bilo neuljudno udaljiti se prije nego što starac koji je njihovom rodu želio „zdravlja uzdarenje a imena proslavljenje“ – sasvim ne dovrši svečani govor.

Ali to potraja suviše dugo, pa on prekinu barda dizanjem čaše jer bi se nabrajanje oteglo u nedogled.

- Bilo je dobro – reče nazdravljajući svom rođaku – ali moram priznati, mnoge stvari nisam razumio.

- Pa nije to nešto baš za nerazumijevanje – odvrati seljak. To je da bude svečano. Ne možeš ove obične riječi, kao što na misu nećeš u svagdašnjem ruhu.

Za središnjim stolom gdje su sjedili studenti prolomi se pljesak, i uz zviždуke i urnebes poticanja pope se na stolicu mladić u košulji pa dade rukama znak da se stišaju. On prvo otpjeva darovitim falsetom dva početna takta iz Mendelsonovog svadbenog marša. Onda je u nekoliko poteza rukom preudesio svoju frizuru, netko mu je dobacio naočale i redom je, zamjenjujući izraz, rekvizita, gestove i glas odglumio reagiranje svih profesora njihove klase na vijest da se kolegica Lucija Jerg udala.

Glavu je zabacio visoko i olovkom u ruci ciljao neku točku izvan horizonta zbivanja.

A... je li to ona visoka cura?

Studenti su u horu odgovarali:

- Ne, nije ta ...

- A tako. Bit će ona što historiju ne smatra učiteljicom života.

- Ne, nije tako – glasio je skupni odgovor.

Glumljeni profesor sad siđe iz svoje poze u realnost i trezveno pogleda najbučniji dio svog auditorija.

- A koja je onda?

- Ona – podsjeti ga jedan student – koja je rekla:

„I mi ćemo skoro magistrirati, a historija je još uvijek ostala učiteljica."

- A, tako – reče skrušeno profesor.

Scena se u trenu promijenila: trajao je žamor, a nova inkarnacija profesora namještala se da sjedne iza zamišljene katedre u zraku. Glasno je izgovorio naslov današnjeg predavanja.

- Šekspir ili Bejkn?

- Da glasamo? – predloži neki glas zaklonjen suzdržanim smijehom.

- Šta vi mislite, kolegice Jerg?

Svi odgovoriše u jedan glas:

- Ona se udala!

Profesor odglumi krajnje zaprepaštenje ispomažući se gestovima da dođe do riječi. Netko se sjeti da mu doda komad papira i on, na samom vrhuncu afazije, napisa štampanim slovima:

- Znači – ni jedan od ove dvojice nema više nade.

Studenti se dadoše u vrisak još zaglušniji nego maloprije. Lupali su nogama po podu, zveckali kašičicama o čaše, zviždali, zahtijevali su da nastavi ili da siđe sa bine i odjednom se od šačice tobožnjih gledalaca pretvoriše u središte spektakla.

Malo pomalo, prišli su gosti iza ostalih stolova i pridružili im se u pljeskanju, smijehu i urlanju, a da uopće nisu znali pravoga povoda. Nećakinje konačno napustiše svoje poze uvježbane kao sredstva za zaštitu od ispoljavanja prave prirode i priključiše se bučnome društvu, prvi put nakon petnaest godina vjereničkog staža ostavljajući svoje zaručnike same za stolom.

Veseli mladići pobacaše unaokolo svečana odijela i dadoše se na zajedničko skandiranje raskalašnih latinskih tekstova iz „Karmine burane" koje prihvatiše i nećakinje, ali samo gestama jer nisu razumijevale njihovo značenje.

Profesor Jerg je pratio kako se raspusni ugođaj iz snažnih ritmova ove srednjovjekovne rugalice lutajućih klerika sa crkvenim autoritetima velikom brzinom prenosi na tijela i on u jednom trenutku pomisli da jezik nema onaj utjecaj na ljudsko ponašanje kakav mu se inače pripisuje.

Bilo je već dosta kasno, kada Matilda uđe, praćena sa dvije djevojke ukrašene bijelom čipkom oko kose, i najavi pripremu za svečanu večeru. Da bi neutralizirala, po njenom puritanskom shvatanju, previše euforično raspoloženje na samom početku svadbe, ona promijeni redosljed i umjesto predjela posluži kiselu čorbu sa kockicama leda.

Buka se u međuvremenu bila već toliko stišala pa se mogao čuti glas njene najave da će stolove razmjestiti prema sastavu jelovnika, ali se studenti usprotiviše da sjede odvojeni samo zato što svi ne jedu isto. Zaboravljajući sasvim da su prestali glumiti profesore i historijske stilove zabave, oni počeše držati pojedinačne filipike protiv jela kao vlasti nad dušom. Trenutno su od raspoloživog kolektivnog talenta stvorili riječi i jednostavnu melodiju kratke pjesmice i dali su se u njeno uporno skandiranje koje je prijetilo da sasvim ugrozi Matildin scenarij svečane večere.

- Neki su glodali kosti ...

Pritom su svi pokazivali rukom na sebe i zatim izvodili pokrete mesožderstva uz prekomjerno otvaranje vilica i zvuke slične režanju.

Naredni stih:

- Neki su travu pasli

Otpjevali su gotovo falsetima, a onda su slijedili izrazi distanciranja od radnje kao suviše sterilne, dok je polovica izvođača pri tome napadno scenski pokazivala u pravcu gdje je sjedila Lucija, zagrcnuta smijehom.

Da bi izveli treći i završni stih svoje „burane", skočili su u čoporu, dograbili Luciju iza stola i u kolopletu horski dosta skladno otpjevaše gromoglasnu poantu:

- Ali svi smo zajedno rasli.

Na kraju u nekoj koreografiji, nalik pijanom kolu, ponoviše čitavu strofu tako da su se u toj gomili zvučnog jezika mogli jasno raspoznati znakovi metrike i rime.

Matilda iskoristi priliku da ih obavijesti kako je shvatila smisao poezije i da će posao oko posluživanja sasvim prepustiti njima jer ionako najmanje sjede za stolom.

Brzo dade djevojkama upute da jednostavno, ne dirajući raspored, donesu dva nova stola i na jednom posluže vegetarijanska jela, a na drugom sva ostala.

Kad je večera bila aranžirana, kao svoj prilog studentskom humoru, ona donese glavicu kelja ukrašenu mašnom od krep papira, stavi je umjesto amblema u pročelje vegetarijanskog stola, a na onaj namijenjen studentima stavi volovske rogove preparirane u obliku lovačkog trofeja na lakiranoj ploči od orahovine.

Aplauz je trajao još nekoliko trenutaka nakon što se domaćica kuće udaljila ostavljajući iza sebe ceremonij gozbe u punome sjaju.

7.

Istog časa sve se štale velikog Jergovog imanja zasjaše od upaljenog svjetla i fosforirajućih vijenaca koji su uoči same večere bili stavljeni na dovratke. Stoka je žvakaka ječam namočen u anisov čaj, braneći se žmirkanjem od napadne rasvjete. Uprkos izričitoj zabrani, na nekoliko mjesta javiše se pucnji od kojih su životinje prestale micati vilicama pa stadoše ušima napipavati pravac odakle su kroz mrak putovali ostaci odjeka.

Jerg čak i za stolom, odijeljenim s nekoliko debelih zidova kuće i drukčijim zrakom između žbuke i cigli, pa čitavim branama tišine u dva hodnika okrenuta dvorištu – osjeti uznemireno lupanje kopitama o pod štale.

Dosta odsutno sudjelovao je u nastavku večere. Nejasnom osjećaju da se zatvorio prvi krug nekog zbivanja nedostajali su bilo kakvi oblizi izraza, i on

se pomiri s tim da tek duša zna pravu istinu o sudbini prije nego što je učini vidljivom.

Na samom kraju večere njegove mlade nećakinje, kojima je još u prvom razgovoru predbacio nedostatak smisla za praktične poslove – unesoše, uz bučne ovacije, stol sa svadbenom tortom u ljudskoj veličini na dvanaest etaža pridržavanih nevidljivom konstrukcijom od drvenih šipaka.

Nevjesta je kao u dobro uvježbanoj predstavi bez oklijevanja dohvatila nož ukrašen svadbenom trobojkom i isjekla prvi segment najnižega kruga. Zatim su prilazili gosti i oponašali njen ritual. Da bi dosegli gornje slojeve, oni posljednji morali su se penjati na stolice i svadbeno čudo od slatkiša načičkano oblicima marcipanskog cvijeća i figura oslikanih jestivim bojama čiji su se čokoladni šeširi počeli topiti u pregrijanoj prostoriji – već oko ponoći nalikovalo zgradi koja se počela rušiti od temelja. Lucija dade znak svojim rodicama da uklone stol sa tortom. Ona sama, sasvim oslobođena osjećanja večerašnje primadone, donese stolicu bez naslona i postavi je sučelice gostima na onom mjestu gdje su u dvanaest nepomičnih slojeva još ležali mirisi svadbenog kolača. Njene usamljene radnje, izdvojene iz uobičajenog scenarija, privukoše pažnju gostiju koji na trenutak ostaviše desert da bi promatrali nastavak pantomime. Potom je mladenka napravila preko sale čitavu dijagonalu, ostavljajući iza sebe zvučan hod po parketu do staklene vitrine, otvorila je i izvadila iz nje srebrnu flautu. Jedva je rastavila od komada hermetičke tišine s kojom je bila srasla za čitavih petnaest godina otkako je, hirom iznenadne odluke, prestala da svira i instrument prepustila trajnoj razdvojenosti od njegovog zvuka. Kad je uhvatila prstima glatko hladnjikavo tijelo srebrne cijevi, sjeti se da u njoj još počiva ona Bahova „Badinjera“ sa večernjih časova flaute, pretvorena već u vremenski prah.

Ruci je trebalo svega nekoliko dodira da prepozna plemenitu metalnu spravu iz koje je izlazila melankolična ljepota muzičke prošlosti kada je preko nje zatvarala nadahnuti krug sa ustima. Sačeka da instrument u njenom krilu poprimi tjelesnu temperaturu, kako dah, pun treme, ne bi izobličio početni zvuk. Ali nakon što je namjestila obje ruke, duge i vitke iz ključnih zglobova, u onaj zakrenuti položaj iznad lijevog ramena čija nesimetrija učini pozu tijela muzičkom prije nego što se još iz instrumenta oglasio i jedan zvuk, djevojka provede čitavih nekoliko trenutaka u naporu duboke tišine, tako da se svima učini kao da se muzika odvija negdje ispod njihovog sluha.

Tek kada muzička podloga, izvedena jedva čujnim podrhtavanjem kože na bubnjevima, koja se u samome početku nije mogla izdvojiti od

ujednačenog žamora prostora – postade razgovijetna, svi shvatiše da se djevojčin napor sastojao u tome da odvoji melodiju teme od narastajuće plime pratnje. U jednom čistom trenutku opće tišine, kakvu oko sebe može stvoriti samo muzika, prostor je pravio mjesta za spiralnu, sjetnu ljepotu Ravelovog „Bolera", sasvim novog stanovnika naglo promijenjene sadašnjosti što je sve više podsjećao strepnjom da dolazi iz predjela gdje se živi ljepše, i mi se brzo moramo suočiti sa svojom dušom, usred slavlja, na onom rastojanju kada ostaje još samo jedno rješenje: iščezavanje svijeta ili vječnost osmijeha.

Vodeća melodija po drugi put se javi očišćena od svega što bi je moglo razlikovati od stvarnosti. Pažnja je na putu prema njoj prestala da se bavi izmirenjem predmeta u sobi sa idejom da će od sada za njih biti potreban nov način razumijevanja. Trebao se dogoditi taj čas kada je djevojka akustičnim koracima prešla preko parketa do kutije sa instrumentom, pa da naše sudbine dobiju naknadna značenja.

Otac nije pratio šta je prethodilo ovom događaju, i on za njega, negdje u sasvim drugom dijelu kuće, postade tako javnom sviješću o stanju koje ga je danima zaokupljalo, te gotovo ustuknu pred istinom da je ono istog trena kada se objavilo kao stvarnost postalo muzikom. Pokuša se prisjetiti da li ga se ikada dojmio Ravelov „Bolero" i gdje je to moglo biti.

Poput indijskih mističara, i njemu se činilo da je muzika nematerijalnog porijekla. Zato mu je smetao pogled na orkestar dok svira proizvodeći muziku fizičkim pokretima, onako kao što bi zaljubljenom čovjeku smetao uvid u sav mukotrpni trud neophodan da bi jedno lice postalo dostojno obožavanja.

Pravi instrument je čovjek, jer on čuje muziku dok još nije dospjela do zvuka. A to se događa onog časa kada ga sudbina dovede u sazvučje sa istinom.

Učini mu se da je pratnja u ovoj igri bila data prije svake stvarnosti. Spiralne maglice iz sazviježđa Andromede, nastale daleko izvan nas, i hitinski oklop puževa na zemlji isti su odgovor materije jezikom božanskog plesa na ritmove koji su ga pokrenuli iz jedne jedine središnje točke u osvajanje prostora.

Iznad tutnja prvotnih košmara gdje je materija još ključala u potmulom ritmu bubnjeva izdizala se krhka i lijepa tema stvaranja, obznanjena flautom. Jerg prvi put shvati kako nadahnuće taj poduhvat čini beskonačno lakim.

Sačekao je da vodeća melodija, poslije nekoliko taktova potpune dominacije pratnje, ponovo sakupi snage i onda krenu u poletno objavljivanje vijesti o stvaranju, rasipajući u krugovima oko sebe radosno sjeme svjetla.

Odjednom, zato jer je bio kao slušalac samo smrtan čovjek, Mihovil Jerg osjeti strepnju što je dolazila iz duboke osame ženske teme. Vidio ju je kao pticu kako se u sve prozračnijim krugovima udaljuje od svog zemaljskog porijekla.

I doista, pošto otvori vrata sobe gdje je po taktovima ove muzike, dok je još bila izvan zvuka, otplesao sa kćerkom uvodne korake večerašnje svadbe – on prvim prizorom potvrdi strah od usamljenosti. Djevojka je sjedila sama nasuprot masi zabezeknutih ljudi od kojih je u prijetećim valovima pristizala tamna zlokobna pratnja.

Prije nego što će doseći vrhunac, izdvoji se jedan od onih mladića odjevenih kao putujući klerici, sjede na najbližu stolicu i nakon što jedva primjetnim odvajanjem stopala od tla odbroji razdjel pauze, priključi se u narednoj spirali ohrabrenoj temi flaute. Sad su u igri stvaranja kružile dvije bestjelesne ptice.

Rubom prostorije, sasvim nečujan da ne bi remetio duo, Gospodin Jerg pređe na drugu stranu odakle je mogao vidjeti mladića s lica. I kad se u rijetkim trenucima uspijevao osloboditi idealizirajućeg utjecaja prizora, mladić mu se činio beznačajnim. Imao je neprirodno duge ruke u kojima je klarinet izgledao sve manji što ga je više nadrastao vlastiti zvuk. Pravio je naizmjenično grimase muke i bezmjernog blaženstva, tako da je mjestimice mogao voditi melodiju sasvim bez instrumenta. To se događalo u dionicama kada je misao stvaranja padala kroz slojeve sumnje u dekrešendima neke egzotične sjete i tada su oba svirača sasvim preuzimala liriku patnje dok su instrumenti bili skoro zaglušeni sveobuhvatnom premoći podzemnog tutnja.

S vremena na vrijeme licem klarinetiste kretali su valovi oblikovanja, porijeklom izravno iz duše koja je svirala, i njegove su se crte sređivale sada po drugim zakonima nego onda kada ih je u rasijanosti povlačio Demijurg. Jerg shvati da to dolazi odatle jer je u dionicama najuzvišenije suglasnosti instrumenata mladić sudjelovao sam u svome oblikovanju i što je više svirao postajao je sve ljepši.

Sasvim neočekivano, možda upravo prije ulaska u sljedeći krug obogaćen zvučanjem, oglasi se resko zvono na vanjskim vratima. Čulo se kako djevojka iz kuhinje u žurbi siđe dva-tri stepenika da zadrži gosta dok se ne završi stav. Ali Jerg je vrlo dobro znao da za ovu muziku ne postoji logičan završetak zato što je jednom stavila u gibanje svijet i on se sad okreće sam od sebe, a mi to

kretanje čujemo kao muziku. Krug se ne može zaustaviti ni u jednoj točki na svom obodu. Smisao kruga je u njegovom središtu.

Dva instrumenta izgubiše koncentraciju, jedan za drugim, i posljednji zvuci ostali su na pola puta između savršenstva i bezobličnosti.

Otac sačeka nepomičan na svome mjestu bez fizičkog osjećanja prostora i svijesti o tome da li je sjedio ili stajao. Kako je takav završetak i za druge bio neočekivan, potraja dosta dugo dok se zbunjenost ne pretvori u izbezumljeni aplauz koji je učinio beznačajnim sva sporedna događanja. On je već tada jednostavno stajao ispred dva muzičara, još uvijek oznojena od napora, pod lakim maskama umora koji potječe iz intenzivnog dodira sa ljepotom. Kćerka reče sasvim jednostavno:

- To je on – kao da je samo naknadno popravila slučajno premetnuti redosljed u stvarima.

Dva se čovjeka prvi put izravno pogledaše. Mladić najprije obrisa znojni dlan u maramicu da bi se mogao rukovati. Prizor je, međutim, već bio okružen žamorom i gurnjavom onih koji su ih htjeli pozdraviti. Ispričavajući se maloprijašnjim pozivom, gospodin Jerg se izvuče iz mase i dok se udaljavao salonom, ovaj svijet mu se učini mnogo ružnijim bez muzike.

Potpuno u sjeni onog što se događalo oko mladenaca, uđoše u salu Antoan Lepran i njegova dama, ovoga puta obučena u crno krzno potpuno svjetlucavo na nestalnoj rasvjeti velikih lustera.

- Uspjeli smo čuti – reče ona nakon ovlašnog pozdrava – samo dio „Bolera“ prije nego što smo prouzrokovali ovu pometnju.

Mihovil Jerg se nasmiješi u znak dobrodošlice:

- Dok se slegne ovaj tutanj – predloži zatim – da popijemo kod mene za dobro zdravlje.

Antoan stavi na stol paketić uvezan trakom od ružičastog satena.

- Ovo je za tebe – reče. – Mislim da će ti se dopasti.

Gospodin Jerg brzo odveza traku i iz omota izvuče knjigu veličine brevijara u čiji je kožni ovitak, izveden arhaičnim dizajnom, bio utisnut latinski naslov ispisan sa gotičkim grafičkim ukusom.

- To je faksimil prvog izdanja Erazmove „Pohvale ludosti“, tiskane u Bazelu – dodade Lepran.

Stari profesor pažljivo razgleda knjigu obrćući je u ruci, prelista početne stranice sa imprintom požutjelog omota originalnog izdanja, sada u ovoj luksuznoj reprizi zaštićenog kožnim povezom i bravicom od mjedi da se knjiga, poput starih inkunabula, može zaključati. Napokon uze čitavo djelce i pomirisa ga, što je kod njega bio znak intimnog poznanstva sa knjigom.

Sasvim vidljivo ushićen, ustade sa svoga mjesta i zagrli Antoana.

- Nije mogao naći neobičniji poklon u još neobičnije vrijeme – reče uzimajući knjigu.

Domaćin zatim napravi dug uvod za zdravicu u njihovu čast, ali se on uglavnom sastojao u nabrajanju pića i njihovog pedigrea. Tu su bile tri vrste viskija iz Škotske, kurvoazje iz Burgundije, holandska prepečenica od koje riječi bivaju izgovarane sa oreolom od zelenog plamena, japanski sake sa otoka Dju Šija, sibirska votka za trenutno obamiranje čula, halucinantna pića od prevrele papaje, nabavljena još u doba kolonijalne trgovine, i napokon, pošto su gosti dali znak da mogu preći na stvar, svejedno o kojem je piću riječ, on dodade na kraju sa izrazitim ponosom u intonaciji, kao i uvijek kada se radilo o izboru sa njegovom osobnom preporukom – imam prepečenicu od šljiva ubranih na Živašnici iz godine kada je rođena moja kćerka.

Gospođa Lepran napravi tako uvjerljivu grimasu odobravanja da je svako kolebanje bilo bespredmetno.

Za razliku od drugih pića pakovanih u originalne staklenke sa neodoljivom mimikrijom njihovih živopisnih naljepnica, prepečenica sa tako uvjerljivom legendom dođe na stol u drvenoj ploski ukrašenoj vinovom lozom, grozdovima gotovo crnim od starosti njihova plitka reljefa u orahovom drvetu. Rubom je išao geometrijski motiv prekidan likovima tako uglačanim od doticanja rukom da su ličili na srednjovjekovne geme.

- A ja ću sada biti radoznala na ženski način – obrati se gošća. – Kada bismo zaslužili tu čast da nam vaša kćerka nazdravi s ovim neobičnim pićem, gospodine Jerg, koliko bi onda godina u jednom trenutku stajalo pred nama?

On shvati njenu aluziju i prije nego što se pokrenu da dovede kćerku, reče bez oklijevanja:

- Točno četrdeset osam!

Lucija uđe u pratnji oca u sobu gdje je bilo znatno tamnije, i neočekivana tišina, kad otac za njima zatvori vrata, učini ovaj prizor sa dva nepoznata gosta izdvojena od svadbe za nijansu tajanstvenijim.

Dvije su se žene pažljivo gledale dok su pružale ruku jedna drugoj. Lucijino držanje trenutno nadvlada početnu zbunjenost i ona za vrijeme dugog pozdrava začas pređe preko brzo snimljene slike kozmopolitskog lica gošće na unutrašnji motiv koji je upravljao čitavim njegovim izrazom. Žena u crnoj bundi pogledom gotovo taktilne snage prebirala je svaku pojedinost na reljefu mladenkinog lica, tako da ova u jednom trenutku osjeti kao da čitavom njegovom površinom puzi ogromni pauk, i ostavlja iza sebe ljepljivu nit.

- Moja slabost je da lica uspoređujem. Ali ovdje sam bespomoćna – zaključi žena, ne prekidajući otegnuti ceremonijal pozdravljanja.

- Usporedbe samo proširuju zablude, ali ništa ne objašnjavaju. – Lucija zatim napravi gestu da bi prekinula neprirodnu tenziju susreta i pozva goste da sjednu.

Antoan Lepran se uključi u upoznavanje, slijedeći nit slučajno ubačene teme:

- U mome poslu tamo gdje prestaje uspoređivanje bili smo na tragu otkrića.

Djevojka ne dođe u kušnju da zapita koji je to posao. Gospodin Lepran je se dojmio kao čovjek čija slika svijeta nije dvodimenzionalna.

- Dobro – uključi se domaćin – da napokon i ja dođem do riječi. Kad smo već kod otkrića, da ga onda provjerimo.

On svima natoči čaše i nazdravi kratko:

- Dobro došli u ovu kuću!

Poslije zdravice dosta dugo oba gosta bila su bez daha u grlu. Prvi je uspio da se domogne glasa Antoan Lepran i on izjavi da se ovakvo piće doista može piti samo uz velike povode. U njemu sve godine djeluju odjednom.

Gospođa pruži Luciji poklon, mali paketić uvezan istom vrstom satenske trake kao i onaj pređašnji, samo je boja bila izrazito ljubičasta.

- Ne morate ga otvarati sad, jer ne podnosi svjetlo. To je miris koji ne podsjeća ni na jedan drugi. Tako će pristajati uz vaše lice. Sigurno vas zanima, zapita žena, kako se zove. „Bez imena“ (*Sens nome*). Tako se zove.

Dok su muškarci razgovarali, ona povede djevojku ukraj i reče uz pojačani sjaj neprisutne strane svoga pogleda kakav je imala u prvom trenutku upoznavanja:

- Možda će vam nekad zatrebati da vas neki ljudi odmah nakon susreta – zaborave.

- Zaborave?

- Da, svi smo to u životu barem jednom poželjeli.

- Oh! – uskliknu djevojka.

Zatim je dugo gledala lice ove žene, njene nešto kose oči, žive pokrete sitnih mišića na nosnicama i ponovo je odoljela porivu da zapita: tko su oni.

Gospođa Lepran je zamolila da je izvini za trenutak dok je iz toaletne torbe izvadila šminku i sa nekoliko poteza četkom za tekući puder, krejonima i sprejom neobično umirujućeg kamfornog mirisa promijenila izgled svoga lica. Kad se tako preobražena okrenula svojoj sugovornici, ova osjeti nelagodnost da li da nastavi razgovor koji su započele. Na ovoj maski jedino su blistale iste oči, ali sada bez nijanse tajanstva, sa sjenom pomalo tugaljivog umora.

Lucija zapita:

- Nećete ostati večeras?

Žena je preko nje bila zagledana u dio sudbine što se uskoro nalazio pred njima i ništa ne odgovori.

Prekinuli su ih glasovi skandiranja u velikom salonu gdje je hor „Karmine burane“ vjerovatno već sasvim ošamućen feštom, tražio njen povratak.

Lucija se oprosti od gostiju samo mahanjem ruke, što je ulijevalo nadu da će nastaviti razgovor u drugoj prilici. Ali kada se ponovo vrati bučnom društvu koje je sada tražilo od nje tradicionalni mladenkin poljubac, ona se negdje u beskrajnom lancu lica što su joj dodirivala usne u toku tog ceremonija bez pribranosti pokuša prisjetiti lica gošće u crnoj bundi i sa zaprepaštenjem ustanovi da nije mogla. Sjećala se svake pojedinosti razgovora, izdvojenih manipulacija, čašom, toaletnim priborom, odjeka koraka po nezastrtom dijelu očeve sobe, ali prostor u predodžbi gdje se trebalo nalaziti lice bio je ispunjen prazninom.

Potaknuta nestrpljivom radoznalošću, ona pri kraju iskoristi priliku da skokne do kupatila i obriše tragove poljubaca sa iritiranog lica. Kad je usput zavirila u očevu sobu, tamo više nije bilo nikoga.

U stvari, ubrzo nakon opraštanja sa Antoanovima, Gospodin Jerg je prvi put otkako traje svadba osjetio potrebu da ostane sam.

Obično je u ovo doba prije počinka, u trenutku koncentracije sabirao u istovremenoj predodžbi sve što je veliku noć dijelilo na udaljene katastarske čestice njegovog imanja, njive pod djetelinom teškom od nebeske vlage, sjenke oko štala bačene reflektorima koji su se palili na svaki pokret i zvuk u

slušnom polju, stoku kako lijeno sanja, pomičući vilicama, poljske voluharice pri noćnom lovu, a zaspao bi sa glavom na rukama od ravnomjernog oglašavanja ćuka gubeći se u dilemi: da li je to nastupilo ono poglavlje noći kada je uspostavljena veza s vječnošću i sa svakim je zovom budne ptice padao sve dublje u narkozu tamnoga spokojstva.

Ali noćas sva svjetla u njegovoj svijesti nisu bila pogašena, i to ga probudi. Činjenicu po činjenicu povezivao je u sporom osvitu buđenja dok nije sasvim rekonstruirao svoj položaj, sve radnje koje su mu prethodile i bi mu, pri samom kraju osvješćivanja, nemotivirana svrha buketa na stolu.

Popravio je kravatu i pred ogledalom u kupatilu pokuša otkloniti nabore na obrazu zgužvanom od kratkoga sna. Da bi izbjegao neugodni susret u ovo doba noći, sa cvijećem u ruci on odustade da izađe u dvorište kroz glavna vrata opremljena zvučnim signalom i prođe sasvim neopažen „zimskim hodnikom!“ što je vezao bočni dio kuće sa gospodarskim zgradama.

Tijelom Kobile prođe čujan srh kad se sasvim u dnu štale otvoriše vrata koja godinama nisu služila za ulaz.

Jerg spazi njene poplašene bionjače kroz diskretnu rasvjetu štale. Čitava atmosfera velikog salona u njoj je bila tek neznatno stišana do onog prijatnog samouvjerenja da u zbivanju sudjelujemo na udaljenosti.

- Ja sam – reče Kobili.

I pošto sasvim priđe, pomilova njen sjajni vrat i usku, rasnu glavu s neznatno prosijedim pramenjem grive u onoj crti gdje se od tjemena prema plećima spuštao razdjeljak. Postavi dlan kao češalj i prođe njime kroz oštru grivu prvo s jedne strane, pa onda pređe na drugu stranu i učini to isto. Pramen grive što se zadrža među prstima prinese sasvim do lica i ostavi ga jedan trenutak u čvrstom dodiru s obrazom. Mirisao je na majčinu dušicu iz sijena zasićenu ozonom. Stavi zatim u jasle, postrance od onog što je jela, buket svadbenog cvijeća i dade joj dosta vremena da svaki cvijet u njemu spozna radoznalim nosnicama, ali tako da buket ostade netaknut kada je napokon živahnim pokretom odvojila glavu od njega. Jerg pređe rukom niz njeno čelo, vukući potez lagano da savlada povremene kretnje umiljavanja, a kad prstima stiže u blizinu nosnica, opazi po njihovom treperenju da još stoje u vezi sa mirisima.

U jednom trenutku Kobila se primiri i samo je pod prstima osjećao kako šumno uvlači zrak.

Lucijin glas upravo je najavljivao da u salon ulaze djevojke sa kotlićima punča, a onda će početi svadbeni bal za izbor najtrapavijeg para večeri.

Jerg je pratio kako su se uši Kobile još malo zadržale u pravcu odakle je dolazio glas, ali se zvučna slika sasvim izgubi u škripi vrata, zveckanju čaša za punč, pa zatim prevlada bezobličan žamor.

- To baš nije za prave vegetarijance – reče čovjek uzdahnuvši.

Zatim iz džepa izvadi staniolski omot u kakvom se iz konfiterije donose kolači, odmota ga uz praskav šum i istrese na svoj dlan pregršt kuhane pšenice sa zaslađenim orasima. Prvo sam proba i grimasom potvrdi da je to još uvijek nenadmašnog okusa, onda ponudi Kobili. Sjeo je na podest prislonjen uza zid gdje su se nalazila ćebad i toaletna konjska oprema okačena na mesinganim kukama, pa nastaviše da jedu naizmjenično u razmacima između dva šuškanja staniolom.

- To ti se sviđa?

Kobila poprati jednim uhom svaki slog njegovog pitanja kao što kazaljka na osciloskopu slijedi pomake zvuka i poslije toga napravi kratki predah u žvakanju slatkog zrnevlja. Sa mjesta gdje je sjedio Jerg dugmetom utiša glasove iz salona, potpuno bezlične otkako je započeo ples. Čuli su se samo šumovi od pomicanja kopita na slamnatoj prostirci kao kad se u drijemežu pored kamina s vremena na vrijeme naglo razgorijeva vatra.

Učini mu se da se ovaj trenutak neočekivanim preobraženjem pretvorio u šetnju dugačkim kejom u Slavonskom Brodu sa rukom u nečijoj ruci, punoj glasnog saopćavanja. Pošto se prenu, prepozna istu tišinu, samo je premještanje kopita bilo učestanije i Kobila je lizala njegov desni dlan obješen niz rub podesta. Pomisli da hoće jesti, pa joj ponudi pregršt pšenice, ali ona ne pokaza želju da ga uzme. Ponovo su joj nosnice izgledale drhtave i kad joj privuče glavu da bi je umirio, osjeti na obrazu hitro pomicanje njenih očnih kapaka. Pogledala je u pravcu vrata na koja je ušao i prednjim nogama napravila nekoliko koraka u mjestu.

Jerg očisti dlanove od ostatka zrnevlja i spusti se sa podesta da dovede u red svoje odijelo. U prolazu rukom pređe po čitavoj dužini njenih vitkih leđa brišući sa površine elektricitet treme, pa je zadrža na sapima sve dok se sasvim nije smirila.

Dobro za sobom zatvori vrata nakon što je izašao i potrudi se da zapamti najmanju pojedinost na njihovom izgledu. Kvaku stavi u krajnji gornji položaj

kako bi po njenom padu prepoznao svaki drugi dodir osim svoga. Prošao je „zimski hodnik“ zastajkujući u osluškivanju onog izvora odakle se emitirao strah do kobilinih nosnica, ali ništa nije mogao čuti izuzev pucketanja krova kuće pod teretom svemirskog mraka.

Pri kraju neosvijetljenog hodnika on se saplete o nešto meko na podu što nije odavalo nikakvog zvuka dok ga je gurao ispred sebe do svjetla. Tada spazi rukavicu od grube vune vrlo jarkih boja, vlažnu od blata, koja je sa strane imala veliku ušku za držanje.

Htjede je dići s poda, ali je bila tako teška od vlage i, kad čučnu da je bolje razgleda, još je isparavala topao oštar vonj znoja.

Pred ogledalom mu je lice izgledalo blijedo zbog sporog prilagođavanja kože na promjenu svjetla. Stoga se sa neuobičajenom komocijom upusti u radnje presvlačenja, češljanja, ponovnog vezivanja kravate i biranja srebrnih dugmadi za manžete. Poslije dva kratka drijemeža i niza kretnji oko oblačenja, kad je ponovo stao pred ogledalo izgledao je kao pristojan stariji čovjek čijem šarmu je nedostajalo još samo malo samouvjerenosti.

- Dobro – pomisli – ako je samo to... - i zastade od neugodnog otkrića da je sam sa sobom govorio u praznoj sobi.

8.

Vjerovatno je duboko poodmakla noć - zajedno sa vrućim punčem od koga je u pretoploj prostoriji mirisalo na cimet– pokrete plesača učinila toliko tromim da su parovi izgledali kao da se kreću pod vodom.

Rođaci sa sela su napustili zabavu već odmah svečeri pošto su, zaglušeni bukom, prvi put u životu preskočili „pozdrav gospi“. Sada su naizmjence molili krunicu u hladnom mraku štaglja, odakle su mogli čuti iskucavanje nepostojećeg sata na crkvenome tornju udaljenom čitav sat hoda.

Mihovil Jerg jedan trenutak postaja neprimijećen pored vrata. Pri pogledu na dvoranu koja se neprirodno klatila u karikiranom plesu imao je osjećaj da će izgubiti ravnotežu ako se bude odvojio od zida. Njegovu usamljenost pojača i otkriće da su plesači u ovom plesu bez muzike spavali oslonjeni jedan na drugoga, potpuno zatvorenih očiju. Bili su obavijeni onom odsutnošću kakvu nose sa sobom vojnici na dugočasnom noćnom maršu koji se obrće u krug.

Gospodin Jerg pažljivo oslušnu ritmično doticanje poda brojnim stopalima i kaotičan rasut topot poče se stapati u sve ujednačeniji ritam bubnjeva iz trećeg kruga „Bolera“. Tada su pratnji postepeno prilazile trube, suviše resko raznoseći ostatak noći.

Trećoretkinje, budne od nejasnog poziva u snu, siđoše niz ljestve mnogo ranije nego obično mrmljajući molitvu upravljenu protiv iznenadne prijetnje. Probudile su se i tetke od prijesnog mirisa zemlje koji je nadirao u sobu. Još mnogo prije ikakvog navještenja svjetla, južni vjetar zavitla zavjesama u sobi gdje su nećakinje spavale lica pokrivenih lepezama. One, sretne što su dočekale ovaj trenutak nakon više od pet generacija apstraktne žudnje za zemljom, pustiše svoje lepeze u zrak, a zatim su s blaženom čežnjom promatrale kako one kruže ispod svodova ne nalazeći načina da na južnim stranama napuste sobu. Felicija, koja je odbranila dva doktorata o zemlji a da zemlju nikada nije dotakla rukom, ustade prije svih i kroz otvoren prozor zagleda se u mrak omekšan iznenadnom blizinom mora. Potom se okrenu prema svima ozarena kao da se umila na vjetru i dade znak da je nastupilo vrijeme.

Sišle su dolje u ložnicu gdje su spavali mladići, odvojeni zakletvom celibata još od prvog susreta. Povukle su ih za sobom napola rasanjene kroz proviđenjem načet mrak prema livadama toplim od promjene klime, bacale se na travu obuzete nadahnućem strasti i pipale rukama nevidljivu granicu između zemaljskog i nebeskog carstva. Sugestiju, svaki put primanu u molitvi pred spavanje da iz zemlje dolazi snaga i u zemlju se vraća – one oćutiše u tijelu kao silan događaj materijalizacije velike ideje.

Bacale su u deliričnom ushićenju odjeću sa sebe uzvikujući potaknute neodoljivim nadolaženjem sladostrašća:

- Dokle je moje? Dokle je naše?

To pitanje, nestrpljivo upućivano njihovim zaručnicima kao posljednja obredna formalnost za polazak u svadbeni let, zaticao je napola izluđene mladiće kao nedaća koja im se dogodila dok su spavali i oni su, gotovo rastrganih odijela od strasti i povlačenja po strnjici, stajali izloženi ledenoj vlazi svanuća nastavljajući da nepokretni sanjaju najstrašniji san u svome životu.

Iz mraka su dolazile plačući od ushićenja tetke koje za trideset godina braka nikad nisu doživjele orgazam. One su blaženim pokretima tek toliko razmicale noć oko sebe da bi mogle vidjeti kako njihova stopala, poslije prijatnog gubljenja svijesti, u hodu više ne dotiču tlo.

Kad su počele blijedjeti prve zvijezde, zaručnici su po njihovoj sugestiji u iznurujućem trčanju premjeravali imanje od krajnje sjeverne do krajnje južne granice. Odlazili su tako daleko sve dok ih izabranice nisu zaboravile, pa su se s njima ponovo upoznavale ne propuštajući pri tome ni jednu jedinu formalnost.

Već pred samo svanuće zaručnicama je ostalo još samo toliko snage, iscrpljene erotikom zemlje, da su tek šapatom mogle ponoviti pitanje krajnje ekstaze:

- Dokle ... je ... moje ...?

Mladići, poučeni noćašnjom dramom i beskonačnim optrčavanjem imaginarnog carstva, samo su začeli jednu nikad nedovršenu grimasu beskraja, a božanske baštinice već su zapadale u san znatno dublji od onoga kojim je Trnoružica prospavala vječnost svoje bajke.

Sluh Mihovila Jerga još je bio pod utjecajem bubnjeva i truba kad ga pred kupatilom, gdje je pokušao da se pod pljuskovima hladne vode oslobodi halucinacije, presretoše dva nepoznata čovjeka obučena u sivo. Bez riječi ga uhvatiše pod ruku i povedoše niz stepenice. U prvi mah je pomislio da mu žele pomoći jer u neočekivanom dodiru sa hladnim zrakom osjeti olakšanje prožeto lakom jezom. Međutim, oni prođoše čitavo dvorište čvrstim korakom ne obraćajući mu se, i tad gospodin Jerg po neugodnoj prisutnosti njihova stiska nasluti da se tog trenutka s njim dogodilo nešto neugodno.

- Dobro zaboga – zausti da kaže – šta je sve ovo... - ali se pesnice koje su mu bile provučene s obje strane ispod pazuha nešto spustiše i od pritiska na slabinama njemu ponestade daha da dovrši svoje iznenađenje.

Dvojica momaka, dišući paru, zaustaviše se pred vratima neke ostave, Jerg sad više u naglo poremećenoj orijentaciji nije mogao dokučiti kakve i u kojem dijelu dvorišta, pa sačekaše da iznutra škljocne brava.

Našli su se u prostoriji gdje je intenzivno mirisalo na pljesnivo sijeno i on se jedva uzdrža od alergičnog poriva na kašalj. Morao je sebi priznati, ili mu se tako sada činilo, da nikada ranije nije bio ovdje.

Nasred sobice nalazio se nezastrt stol sa kolskim fenjerom začađenog cilindra, kakvi su se prestali upotrebljavati na njegovom imanju još prije čitavog desetljeća. Oslobođen čeličnog zagrljaja svojih pratilaca, Jerg je uz pomoć postepene adaptacije ispravljao trenutno stvorenu predodžbu o prostoriji širenjem vidnog polja sve do prisjećanja da se nalazi u nekadašnjoj štali koja, zapravo, ničemu nije služila.

Njegova pomnost u razgledanju unutrašnjosti štale, praćena iznenađenjem, izazva smijeh i on se trznu od pomisli da je u slabom svjetlosnom krugu fenjera čitavo vrijeme bio predmetom promatranja više ljudi potpuno nevidljivih u mraku.

Po muklom nestabilnom podu od podlanicu debelih dasaka preko svjetlosnog ruba priđoše do njega koraci u visokim čizmama uprskanim komadima blata. Koža i gvožđe na remenju izroniše iz tame oštrim svjetlucanjem. Čovjek se zaustavi ispred stola i naglo prekinuti smijeh ostavi iza sebe nekoliko trenutaka mučne tišine.

- Ne znaš gdje si, izgleda. Pogotovo ne znaš zašto si ovdje!

Nastade dramatska pauza kakva inače prati pitanja koja vlastiti odjek smatraju kao odgovor.

Sporim koracima isljednik napravi luk oko stola, tako sporim da je izgledalo kako se i samo vrijeme približava točki svog zatočeništva.

Glas ponovo sačeka nekoliko trenutaka, zatim nastavi:

- Ne znaš gdje si, jer imaš previše, više nego što u pamćenje može stati. A zašto si ovdje – to će biti duga priča.

Čovjek u kožnom kaputu potom izgovori nerazumljivo žensko ime i iz mraka se pojavi drugi stol, uži od prethodnog, i pletena stolica iz vrtne garniture. Kratko podšišana djevojka obučena u vojničku bluzu sjede za stol i pri svjetlosti fenjera, koju neka ruka iz mraka pojača, stade kucati na pisaćoj mašini otužan diktat njegovih generalija.

- Mihovil Jerg ... nastanjen u ulici ... broj... po zanimanju ...

Tada se glas koji je diktirao izravno obrati njemu:

- Na ono što je u navodima ispravno odgovarat ćeš sa „da“. Ono što nije, ispravit ćeš ili dopuniti. Dakle – po zanimanju?

- Profesor – reče Jerg.

Gotovo u polusnenom stanju on je pratio kako pisaća mašina guta bez zaustavljanja već banalne dijelove njegove biografije, i on osjeti trenutnu nelagodnost od scenografije u kojoj se večeras počeo odvijati napola zaboravljeni film njegovog života.

Isljednik je dugo sa zapanjujućom preciznošću prvo nabrojao u zapisnik nekretnine, a kad konačno stigoše do pokretne imovine, više puta se obratio

svom ispitaniku, ali ovaj jednostavno dopusti da taj dugi spisak stvarnih i imaginarnih predmeta teče bez njegovog sudjelovanja.

S vremena na vrijeme u toku nabrajanja dijelova imanja pod pašnjacima i naziva štala njegova fantazija se prolazno bavila romantičnim toponimima za koje on do sada nikad nije čuo: kao njiva „Pod sjenovitim gajem“, ili „Torovi proljetnog cvijeća“ i on se u jednom trenutku osvrnu oko sebe da sjećanje korigira stvarnošću.

Isljednik je vjerovatno primijetio taj neumjesni sentimentalni odsjaj na Jergovom licu, pa zaustavi nabrajanje da bi mu se neposredno obratio prije nego što red dođe na njega:

- Za svaki posjed ćeš morati da dokazuješ odakle je došao u privatno vlasništvo.

- Naslijedio sam – reče Jerg mirno.

- Sve si naslijedio?

- Zemlju sam naslijedio od svojih predaka.

- Pošto tvojih predaka više nema – nastavi isljednik – odgovarat ćeš i za njih.

Starom čovjeku učini se smiješnom ova replika i on po drugi put posumnja da se ovdje doista ne radi o kakvoj predstavi. Možda su maštoviti klerici „Karminu buranu“ pretvorili u neku mnogo grublju fantastičnu verziju naličja života o kome mi uopće ništa ne znamo.

- Izvinite – zausti da kaže – da ovo ipak nije neka komedija.

Ali nije stigao ni izgovoriti posljednju riječ, dva momka što su ga dovela priskočiše na mig i tako ga snažno uhvatiše za laktove da se u bolnoj elevaciji nađe iznad tla. Prenijeli su ga preko kruga svjetlosti sa fenjera, a zatim ga baciše u usku mračnu prostoriju nalik na ostavu za zob. Kad je uspio voljom nadjačati bolni zuj u ušima, shvati da je njegov život od noćas postao igračkom podzemnih sila. Postepeno mu je doprlo do svijesti da bi negdje gore sasvim do tavanice morao biti otvor za ventilaciju i on, gušen nedostatkom predodžbe o prostoru i prašinom nastalom od njegovog pada, potraži u mraku polugu pričvršćenu za zid. Teškom mukom pođe mu za rukom da odškrine zarđali željezni kapak kroz koji dospje nešto svježeg zraka sa čežnjivim isječkom zore posute sanjivim zvijezdama. Uplaši se da će kćerka primijetiti iznenadni nestanak. Opet izgovori glasno, bez sugovornika pored sebe:

- Bože, je li počelo...?

Odjednom mu se svečanost s koje su ga dva para snažnih grabežnih ruku

povukla na sporedni kolosijek zbivanja i jučerašnji dan – učiniše tako dalekim događajima kao da ih je promatrao ne sa druge strane istog dvorišta, gdje je svadba, obavijena aurom bučne svjetlosti, još uvijek trajala, nego sa krajnje točke svoga života nakon što je njegova moć prosuđivanja već odavno postala bestjelesna.

Vjerovatno upozoren škripom poluge i zatvorenikovim monologom – unutra upade stražar s fenjerom i primače ga Jergovom licu.

- Sada možeš ići.

Ali u njegovu naređenju ostade nedovršena intonacija kao da je to bio samo dio cjelovitog saopćenja koji je odgodio nastavak.

Izveli su ga kroz stražnji ulaz okrenut u baštu, i on se nađe na mokroj vlažnoj travi zaslijepljen svjetlom, premda se vani još nije bilo razdanilo. Nastojeći da ne diže buku svojim nazočjem, pomno je skidao slamke sa odijela i kose, popravio je kravatu, ali je imao bojazan da će, ako samo napravi korak, otkriti opskurnu tajnu svog dvostrukog života koji je iznenadno započeo od noćas.

Matilda je jedina čula kad je oprezno zatvorio vrata iza sebe u sobi na katu. Ubrzo se pojavila gore i, obuzeta nelagodnom sumnjom poslije njegovog nenadnog iščeznuća, upitala šapatom:

- Jeste li unutra? Tražili smo vas.

On reče da je umoran, ali će se pojaviti dolje za doručkom. Dodade neka mu najprije donesu u sobu jaku crnu kavu.

Palo mu je odjednom na pamet da je možda vrijeme da počne pisati oporuku. Grozničavo iz ladice izvadi papir i sjede da otkuca sudbinski uvod: „Ja, Mihovil Jerg, sin Jakova svojom voljom odlučujem ...“ To mu je djelovalo suviše arhaično, pa se dade na smišljanje nekog jezika kakvim su pisane velike povelje, vrteći se u krug s neupotrijebljenim papirima u ruci. Kad se konačno odluči da, ne remeteći koncentraciju na jednostavnost pristupnog teksta, uvuče prve stranice u mašinu, on opazi da se ona ne nalazi na svome mjestu. Razgleda oko sebe i u nastupu neprijatne slutnje učini mu se da gubi snalaženje među stvarima.

Dok je Matilda ostavljala kavu na stol, upita je bez samopouzdanja:

- Niste jutros pospremili moju sobu?

- Ne gospodine – odgovori žena. – Danas je nedjelja.

I Mihovil Jerg se začudi da je danas nedjelja, da je uopće neki dan i da to što se redaju datumi i dani ima nekog smisla.

Ali na doručak siđe prilično smiren. Bilo je u njegovom držanju jedva zamjetljivog napora da hitrim pokretima, neprikladnim, inače, za rane jutarnje sate, prikrije mučnu epizodu prethodne noći.

Čekala ga je mala izmjena u protokolu, jer u posljednjem trenutku Matilda mu saopći da je za njega doručak serviran u blagovaonici, a ne u salonu, gdje će tek znatno kasnije biti poslužen za sve goste. I kad ga pusti unutra, još uvijek pod uplivom slabe orijentacije među stvarima, on ustuknu od iznenađenja. Blagovaonica, mala intimna prostorija opremljena sva u svijetlom javoru mirisala je na toplu bijelu kavu. Usred stola stajao je kuglof posut šećerom poput alpskog pejzaža pod snijegom, i tad on primijeti da je na ovoj strani kuće svanuće sasvim napučilo istočni prozor zavjesom pomične svjetlosti. Sat sa rimskim brojčanikom, kome je inače bio okrenut leđima dok je sjedio za stolom, umirujuće je raspoređivao vrijeme sporim otkucajima i unutra je bilo tako prijatno da on ostade jedan trenutak stojeći kako ne bi poremetio duhovni sklad prostora.

- Sad ipak možeš sjesti – pozva ga glas iza njegovih leđa.

Prvi put od početka svadbe on se nađe sam sa kćerkom u blagovaonici gdje su objedovali dok su još bili svi troje na okupu.

Uhvati je za ruku.

- Tvoja ideja?

Djevojka potvrdi dizanjem obrva onako kako je na njegova pitanja odgovarala samo onda kada je računala sa blagonaklonošću.

- Poslije svega – osmjehnu se ona – jedan savršeno miran trenutak.

Zatim uze nož i iz kuglofa isiječe dvije kriške prošarane grožđicama. Sipala je kavu iz srebrnog vrča prvo u njegovu šoljicu zveckajući porcelanom po spokojnoj akustici jutra, onda u svoju, a između svakog pokreta padalo je sporo proživljavano vrijeme zidnog sata.

Slijedilo je otvaranje šećernice i niz radnji koje su obred doručka spasavale od prolaznosti. S vremena na vrijeme učini mu se da se dešavaju u velikoj daljini i da im njihovo odvijanje oduzima zvuk.

Nije ni primijetio da ga je između svake manipulacije koju je obavljala

usporeno da ne poremeti mir trenutka pažljivo promatrala, a kad bi im se pogledi susreli, njeno bi se ozbiljno lice otvaralo uzdržanim osmijehom. Tek potom ga dotaknu rukom, i njemu samom učini se da je izronio ili iz duboke odsutnosti, ili nekog stanja na granici između spokojstva i sna.

- Kako bi bilo – predloži djevojka – da se odmoriš pola sata. Ja sam te ovom feštom sasvim izbacila iz kolotečine.

Jerg se osmjehnu.

- Ti?

A onda pogleda na sat, gdje su kazaljke rastvarale dovoljno veliki kut da ih zaštite od spoljnog vremena, pa izrazi želju da ostane tu i sluša je opušten u stolici.

- Ovo je prilika – reče – da mi kažeš tko je taj mladić.

Lucija osta načas nepomična sa šoljicom u ruci i oboje su slušali iskucavanje sata.

- Nisam težila da jedan čovjek unese velike promjene u moj život. I to je bio sporazum koji štiti ličnosti od pretjeranog međusobnog utjecaja.

- Nisu li ljudi u braku suputnici? – dodade zatim. Konfučije bi vjerovatno odgovorio: sve dok ima putnika i dok ima puta.

Djevojka se nasmija.

- A šta bi Konfučije odgovorio da se njegova kćerka udaje?

- Uradio bi isto što sad radim i ja – slavio bi. A ljepota se ne sastoji ni u putnicima, ni u putu, nego u putovanju.

Jedno vrijeme, pošto je izgovorio „putovanje“, njegovo se raspoloženje bavilo bukvalnim značenjem te riječi. Kako bi bilo lijepo otići gledajući iza sebe dok najbliža okolina postaje pomična kulisa od stabala na putu, malih nepoznatih mjesta zateknutih u razna doba dana i noći, jesti u restoranima pored druma hladna jela i gledati kroz prozor u beznačajan predio čija je sva draž u tome što ćemo ga brzo napustiti. Bio je dobro svjestan sjenke što je pratila njegova snatrenja: da njemu, izgleda, predstoji drugo putovanje. Ali, svejedno, to ne pomuti njegov izraz tromog ozarenja, pa kad otkri da ga je kćerka promatrala ponovo sa skrivenom slutnjom, on preduhitri njenu reakciju glasnim razmišljanjem o putovanju.

- Pitao sam se: šta ima u tome što ćemo u različito vrijeme proći istim putem.

Mislim da je odgonetka u kretanju. Ili unutarnje ili vanjsko kretanje. To je ono bez čega ni duh ni tijelo ne mogu. I velika je istina u tome da se ta kretanja nadopunjuju. Bacao sam se na putovanja obično kad sam iznutra bio prazan.

- Izgleda da najmanje zakonitosti kod mene – reče djevojka – ima upravo oko putovanja. Iz Milana sam se vratila jednostavno bez uspomena. Bila sam ispunjena samo pojedinačnim prizorima izvan međusobne veze. A ponekad bih mogla sjesti pored prozora i da, ne pomičući se iz kuće, napišem putopis.

Otac je sa zanimanjem pratio njeno razmišljanje i učini mu se da se ljudi razlikuju jedino po tome kako gledaju na vlastito iskustvo.

- Da – nastavi ona – moje školsko znanje bilo mi je stalna smetnja na svakom koraku. Znala sam iz monografije dimenzije katedrale, gotičke spodobe poredane duž krovnih ograda, trg ispred nje, Piazza del Duomo sa teatralnim golubovima. Ali postala sam intimna sa tim čudovištem od građevine kad sam se iznenada, gledajući gore u mrak visokog svoda, sjetila mrtvih. Otišla sam i kupila svijeće, zapalila ih i gledala kako se tope pod plamenom pobodene u pijesak, ispod velike čađave nape. Na toj ogromnoj udaljenosti od kuće mamina duša mi je izgledala jednako bliska. Zato ja mislim: duša može prevaliti veliki put a da se ne makne s mjesta.

- O, gospode! – uzviknu Jerg ozaren ovim zaključkom, zakašnjelim otrežnjujućim djelovanjem kave i jutrom koje je sobu ispunilo do kraja mladom i optimističnom svjetlošću kratkog zimskog dana – pa mi smo razgovarali o putovanju. A putovanje duše, Lucija, nije li to za sam kraj?

- Ne, - osmjehnu se djevojka onom svojom lucidnom sposobnošću da reagira brzo – kraj je kad duša bude putovala bez nas. Zasada je upravo ona naš najnerazdvojniji suputnik.

Nakon male pauze, ali ne napuštajući duhovnu vedrinu njihovog jutarnjeg susreta, djevojka promijeni temu razgovora:

- Do podne ću poći na groblje. Rekla sam Matildi da mi pripremi cvijeće. Idem popričati s mamom. Ustvari nastaviti ovaj razgovor, jer sam imala osjećaj da nas je sa strane čitavo vrijeme slušala uz svoj poslovični osmijeh.

- ... I pri tom mislila – prihvati Mihovil Jerg – Jergovi opet mijenjaju svijet. Mada je uvijek bila spremna da sa svojom mudrošću prihvati poslije istu stvarnost.

Na zidnom satu bilo je točno devet, i Lucija se naglo susrete sa sjećanjem da je u tom pravougaonom stavu kazaljke bilo strogosti koja je opominjala da vrijeme teče.

- A sad gospodo Jergovi – izgovori ona svaku riječ sa takvom misaonom jekom kao da dolazi iz Valhale – dosta je seminara. Na posao.

- Da – uzdahnu Jerg.

Sasvim jasno čuli su isti glas, samo je to sada bio glas savjesti.

- Naši kutovi – dodade on sa zamišljenom vedrinom – nikada nisu postali pravi.

U isti trenutak pogled im pade na veliki tapison u blagovaonici sa motivima voća čija se ivica postepeno odvajala od zida, tako da se na kraju vidio go parket, širok za čitavu stopu. Na drugoj strani odstojanje je bilo isto, samo je prema ovom stajalo obrnuto, kao da je odraženo u ogledalu.

Lucija je bila iznenađena pravilnošću s kojom se u njihovoj velikoj kući ponavljala ta konstruktivna greška.

- Mislila sam, oh gospode Bože, da je to samo u mojoj sobi. Nikada nisam mogla svoj ormar sasvim prisloniti uz jedan zid a da ga ne odvojim od drugog.

- To je genetska greška – osmjehnu se Jerg u nekoj grimasi bespomoćnosti. A genetske greške se nepogrešivo vjerno reproduciraju. Ti to barem znaš. Tvoja majka je to prozvala „istočnim grijehom" Jergovih. Kad se s njom u nečem nisam sasvim složio, mirno je rekla: „Sve je u redu kad uzmem u obzir onaj vaš ugao."

- Sto puta sam se sudario s njim: kod razmještaja stvari u kući, namještanja ćilima, postavljanju tapeta... jednostavno radnici su sve svoje greške opravdavali tim famoznim uglom. Ja sam ga izmjerio na svakome mjestu u svakoj prostoriji gdje se pojavio i svuda je iznosio u dlaku 16 stupnjeva.

Lucija je nakon ove neočekivane kratke povijesti otkrića imala zapanjen pogled.

- Je li ti nekad nešto značio taj broj? – upita je otac.

Tad njena zapanjenost u paničnoj potrebi da se odjednom odredi prema zbiru nepoznatih činjenica postade skoro plahovita.

Otac joj stavi ruku na tjeme i umiri je:

- Pitao sam samo tako, jer ja sam imao često praktičnih poteškoća s njim.

Ona ostade u tom stavu osupnute koncentracije ne bi li negdje u brzoj retrospektivi svoga života susrela broj 16, sada već obdaren naknadnom znakovitošću, ali ničega se nije mogla sjetiti.

I kad Matilda unese buket tek odrezanih ruža iz zimske bašte, Lucija ih samo prihvati bez riječi i pokaza joj glavom da je pričeka u dvorištu.

Cvijeće u toploj prostoriji poprimi za čas zagasitu boju trenutne kondenzacije i po sobi se u sloju gdje se nalazila Jergova glava, poduprta naslonom stolice, raširi jak miris eteričnih ulja kao da je neočekivano došlo do promjene godišnjih doba.

On zatvori oči i nađe se pred zidom uz koji se između pukotina u fugama penjala šireći se u svim pravcima „rosa semperflorens", sva u bogatim gronjama cvjetova. Dio dana u tom kraju dvorišta na Živašnici bio je žut. Sluh je mogao jasno pratiti kako se žubor vode zapliće u kaskadama zelenila što su osvajale visinu iznad njegovog tjemena.

Ne otvarajući oči, on zapita:
- Lucija, jesu li to žute ruže?

Djevojka još jednom pogleda u buket i primijeti kako ga je tek postala svjesna.
- Samo jedna je žuta – reče.

Mašti je bilo potrebno izvjesno vrijeme da se prilagodi sporom toku uopćavanja poslije naglo izmijenjene slike.

Za njega se predodžba o ružama pojavi kao problem brojčanih odnosa jednog prema nepoznatom, pa bez unutarnjeg uznemirenja odustade od daljih kombinacija. I baš na tom mjestu, kako mu se učini, potpunog zatišja svijesti – javi se vodeća tema iz „Bolera" onako kako je nikada nije čuo, pjevana ženskim glasom uz povremena udvostručavanja, slična reverberacijama, iza kojih je u muzičkom prostoru oko melodija prosijavala radost duše ozarena spoznajom.

On otvori oči znatno prije nego što će joj se pridružiti pratnja instrumenata i ugleda djevojku već spremnu za polazak, s buketom svjetla u ruci razloženog na spektar. Imala je ispred bijelog šešira veo na kome je ostao stvaran samo izraz njenog lica u nešto izmijenjenoj pozadini, pripremljen svom ljepotom i svom odsutnošću iz situacije za metafizičko uzbuđenje predstojećeg susreta. Nije vidio tu jednu jedinu ružu iz mnoštva, ni kad se okrenula da na prstima izađe iz sobe misleći da otac spava, samo je žuta boja iz svečanog spektra ostala u sloju zraka gdje je stajao buket još nekoliko trenutaka dok su se njeni koraci hodnikom udaljavali od zbivanja.

Tada on ostade sam sa telurnom pratnjom sastavljenom od sve agresivnijih udaraljki kao što ostaje čovjek koga je sretan slučaj zakratko bio odvojio od njegove sudbine.

(Vitomir Lukić, *Hodnici svijetloga praha*, Svjetlost, Sarajevo, 1989, str. 50-104)

Gost Susreta

Marko Vešović

Razgovor

Enver Kazaz

Marko Vešović je savremni klasik poezije na južnoslavesnkom prostoru, i ide u red najvećih i najbiljuih *rudara poetskog jezika.* Od živih pjesnika on uz Petra Gudelja, Ota Tolnaija i Tomaža Šalamuna, na prostoru štokavskog (bosanskog, hrvatskog, srpskog i crnogorskog) te njemu bliskih makedonskog i slovenskog jezika, stvara samorodan poetski kosmos. Ima pjesnika koji se približavaju toj četvorici, ali nijedan ne uspijeva načiniti takav prodor u jezik da se pri ovlašnom susretu s njegovom pjesmom na osnovu prvog utiska spika može reći: da, to je taj i taj, to je njegov ritam, jezik i oblik, na koncu, njegov senzibilitet. Poslušajte, radi kratkog utiska o Vešovićevom pjesništvu, ove stihove: *Dažd iskošeni sličan kurzivu/ šta li podvlači u svjetskom štivu/ to duše mrtvih slaze niz kišu/ da svijet ovaj omirišu/ i da živima bar u snu grane/ maličak zore onostrane.*

Ovo su stihovi iz *Kralja i olupine,* koji zvuče kao kakva klasična, velika poezija, u kojoj je sve perfektno poredano: i rima, i kadenca, i metar, ali i misaona dubina usklađena s emocijom, koja spaja fiziku i metafiziku, ovostrano i onostrano u činu padanja kiše koja nas tjera da svijet oko nas gonetamo kao kakav veliki tekst čija nam značenja približavaju duše mrtvih, jer tek otuda, iz njihovog iskustva smrti postaju jasnim zakoni naših života. Smrt tako obasjava smislove naših života u velikom, nikad pročitanom tekstu svijeta i postaje prostorom *zore onostrane*.

Vešović je objavio nekoliko pjesničkih knjiga: *Osmatračnica*, *Nedjelja*, *Sijermini sinovi, Kralj i olupina*, *Knjiga žalbi*, *Rastanak sa Arencanom*, *Poljska konjica*; u kompjuteru, pouzdano znam iz njegovih usta, ima nekolike zgotovoljene, samo se čeka dovoljno mudar izdavač da pruipita pjesnika: „Je li, bogati, Vešoviću, napiše li se štogod?“ A naši su izdavači danas i ovdje postali *izdajnicima* literature koji od nje očekuju zaradu kao trgovci od paprike na pijaci.

Vešović je i prevoditelj i prepjevavač poezije sa francuskog, engleskog i ruskog na naš jezik. A koliko zna o poeziji i književnosti, dovoljno vam je da ovlaš pročitate njegove tekstove, recimo tekst na Jergovićevoj stranici o lažima u prevodima Kolje Mićevića, ili neki njegov esej o pjesništvu, jer Vešović je bez pretjerivanja najbolji interpretator poetskih detalja u povijesti našeg jezika.

Da, bio je i sjajan profesor. Sjećam se, bježali samo sa obaveznih dosadnih predavanja na njegove vježbe iz poezije, da se odmorimo od akademskih klišea i prepustimo magiji njegova govora o Eliotu, Jejtsu, Mandeljštamu itd. I danas mi je živ jedan takav magijski čas: interpretira Marko Skenderov sonet „Stećak", a meni se u glavi razvijaju slike i čini mi se da sam pojmio Skenderovu poeziju do u svaki detalj.

Vešović je i angažirani intelektualac, i oštar, što osobito volim kod njega, polemičar. Preporučujem njegove knjige *Tunjo veliki i u Tunje mali,* te *Četvrti genije.* Da, bio je Marko, sin Darinkin, kulturološka ikona Sarajeva, i to takva da niste mogli s njime prošetati gradom a da vas ne zaustavi barem tuce ljudi, od nekadašnje Sarajke do Vječne vatre. Dugujem velki zahvalu Džemaludinu Latiću, jer nakon što je on u svom nacionalističkom bijesu proglasio Marka „vlahom", mogu s mojim prijateljem lakše šetati Sarajevom - nema onolikog broja ljudi koji Marka zaustavljaju u šetnji da mu se dive i čestitaju na nečemu što su pročitali u štampi. Ne znam kako je Latiću kad ostane sam sa sobom, kakvo je on sebi društvo, ali znam da s Markom u svakoj šetnji možete naučiti o poeziji više no na današnjem Filozofskom fakultetu za četiri godine studija. Ne troši niko više dva časa nastave na jedan sonet, ne dozvoljava nakaradna tzv. Bolonja, i niko više sa strašću ne predaje o poeziji kako je to činio Marko.

Sine Darinkin, zašto je Darinka jedna od ključnih ličnosti i tvoje poezije i niza tvojih tekstova publicistike i esejističke naravi?

Marko Vešović

Prije nego što bilo šta kažem, moraću pročitati jednu pjesmu koju sam napisao juče i prvi put u životu stavio ispod pjesme datum: *23. 11. 2012.* Zapravo, ovo je druga pjesma ispod koje sam morao datum staviti; u stvari, ispod ciklusa pjesama pod naslovom *Na smrt Šerifa Krge*, riječ je o čovjeku koga znam od šezdeset i treće, i morao sam ispod tog ciklusa staviti datum i godinu kad je Krgo umro, a ispod ostalih pjesama nisam ništa stavljao. Prvi put juče sam ispod pjesme stavio *23. 11. 2012,* i tad se sjetih kolege Hadžema Hajdarevića, čitao sam njegove dvije zadnje knjige, zaista izvanredne, pa sam htio da ga pitam: zašto si ispod svake pjesme stavio dan, mjesec i godinu kad je napisana? Kad sam datirao ovu pjesmu, mislim se: vidi, bogati, počeo si da se ugledaš na svoje đake, a to je jako dobro! Evo, dakle, pjesme. Dok god budem mogao pisati ovakve pjesme, ja se ničeg na svijetu ne bojim. Treba dodati i da u kompjuteru imam neobjavljene četiri knjige pjesama, svaka po sto strana. Koliko sam dosad objavio nije važno, ali mislim: kad bih sutra

umro, moje sabrane pjesme sadržale bi tri toma po trista i pedeset strana. Priznajte, to nije malo. Evo pjesme:

KRILA

Sve hladniji i sve njemlji
I javlja se jekom zvona
Lamartinov stih o zemlji:
To vi niste to je ona

Tamo me tek stud i tama
Očekuje: dar od Boga
Al pod njinim granatama
Letio sam kad kod mogah

Gdjekad kao suho zlato
Bio je moj govor drzak:
To je narod moj i zato
Toliko mi je i mrzak

Znam sve zalud bješe ali
Nisam više od jadnika
Onih koji isprobali
Svoja krila nisu nikad

Možda je ovo nova faza. Dok budem mogao pisati ovakve pjesme, ne bojim se ničeg. Stavio sam datum i zato ovo spada u pjesme u kojim se nema šta dorađivati. Najčešće se kilavim oko svojih pjesama. Napišem, na primjer, jedan ciklus, onda ga uspješno popravljam, i to zahvaljujući seniliji. Jer senilija ima divnih osobina. Nije senilija samo uskraćenost. Dakle, napišem pjesme, stavim ih u fajl i posve zaboravim, a kad im se vratim, čitam ih kao tuđe. Mnogi dobro znaju kako čitam tuđe pjesme, kao pod rentgenom, znam u bobu šta valja a šta ne valja, ali svoje pjesme, naravno, ne možeš čitati tako, osim kad ih zbog skleroze posve zaboraviš, i onda ni jedna pjesma koja ne valja, ne može da preživi nego je izbrišem, jer je čitam kao tuđu. I ni jedan loš

stih u preživjeloj pjesmi neće ostati loš nego će biti popravljen. Vidim, dakle, svaku rupu u pjesmi pa je natenane dorađujem. Dakle, zahvaljujući seniliji, danas sam naprosto vidovit za ono što pišem. A ovu pjesmu, znam, neću više dirati, ovdje se nema šta dorađivati, ona je prosto dahnuta, jer je više neću ticati, ovdje se ne smije ništa dirati, zato sam stavio ispod nje datum. Ispod ostalih ga ne stavljam, jer kako ćeš datirati pjesmu koju si u rasponu od tri godine popravljao triput?!

Ever Kazaz
Inače, ima nešto važno a veoma neobično: neki dan mi se dogodilo, vratit ćemo se poslije još Darinki, dok čitate poeziju... Čitam Mirjanu Stefanović; jesi li ti nju čitao?

Marko Vešović
Jesam one pjesme nastale u ratu, i to je dobro, a ostalo nisam.

Enver Kazaz
Ima Mirjana pjesmu koja se zove „Osamnaest pitanja o snajperisti". Bez naznake ispod pjesme o vremenu nastanka, ona bi izgubila veoma važnu značenjsku dimenziju koju joj upisuje kontekst. Pjesma je nastala 1993. godine u Beogradu, i vrlo često ova naznaka uz poeziju omogućuje da se dobije ključ za njeno čitanje, što potvrđuje da poezija nije puki zbir lirskih uznesenja koja lebde u nekom projektivnom lirskom nebu bezinteresnom za historiju. Zato mi je ponekad žao što u tvojoj *Poljskoj konjici* nema naznake ispod pjesama o datumu njihovog nastanka.

Marko Vešović
Radi se o tome što je to pisano poslije rata i džaba ti je datum stavljati. Pravio sam ih po zapisima iza rata: napišem ih, ostavim i često zaboravim. Nijedna od tih pjesama nije napisana u ratu, a poslije rata - šta imaš stavljati datum? Nije važno je li '97. ili '98. godina.

Enver Kazaz
Dakle, sine Darinkin, zašto je ona tebi toliko važna?

Marko Vešović
To je veoma prosto. Prije toga još da dodam: napisao sam i rekao sve što sam imao da kažem i mogu sutra miran da umrem. Jedino mi je ostalo da napišem knjigu o svojoj majci. Vodio sam dnevnik dvadesetak dana dok sam dežurao sam kraj nje u bolinici (i ne samo ja), kad je umirala od uremije, u najstrašnijim mukama, u bjelopoljskoj bolnici. Dežurali smo na smjenu.

Imam taj dnevnik, koji nisam otvarao, to je dosad bilo preteško za mene, a sad vidim da mogu. Hoću li napisati tu knjigu ili ne, uopšte nije važno, jer sam Darinku spomenuo stotinama puta u svojim sabranim djelima, i ona će nastaviti da živi i bez te knjige. A volio bih kad bih mogao da je napišem, a šta će to biti, knjiga zapisa ili roman, ili će biti ciklus priča, nije važno. U ime Darinke Vešović Simeunove Tapušković skrio sam sve ono što je vrijedilo u Crnoj Gori. Toga je bilo malo, ali ga je bilo, i bez toga ne bi bilo ni mene. Smatram da smo mi Crnogorci među Jugovićima najveća bagra: iza nas dođu dva prazna mjesta, a nek se braća Srbi i braća Hrvati dogovore ko je četvrti. Naspram te bagre stoji ono što je valjalo u Crnoj Gori, i to sam skrio u ime Darinkino. Ima i jedan konkretan razlog: da nije bilo Darinke Simeunove Tapušković, mada ona jest i Vešović, ne bih nikad završio fakultet., vjerovatno bih gimnaziju ali ne fakultet, i ne bih otišao u penziju kao profesor fakulteta. I još jedna stvar: ono što je uradila udovica Darinka Vešović Tapušković bio je podvig - ostala je sa šestoro djece, kopiladi izdajničke, kako su nas onda zvali: moj je otac kao informbirovac ubijen u potoku, ostala na goloj ledini, i veliki je bio podvig spriječiti nas da umremo od gladi. Ovo što sam danas, kad je u pitanju duh, moram da zahvalim hiljadama ljudi, čak i lošim profesorima - rekao sam jednom: čak i lošim profesorima sam zahvalan jer sam i od njih naučio svašta - ali ovo što sam u biću, moje biće ovako kako jeste stvorila je Darinka i ja sâm, i niko treći. Dakle, ja jesam, i ne samo da sam sin Darinkin nego se u Crnoj Gori neću više nikad potpisivati kao Marko Vešović: ostavio sam taj amanet Šekiju Radončiću, on će dočekati da jednog dana izađu moja sabrana djela, i ona će u Crnoj Gori izaći pod imenom i prezimenom Marka Udovičića. Već izlaze moje knjige u Crnoj Gori pod tim prezimenom, ali sabrani ja zauvijek ću se u Crnoj Gori zvati Marko Udovičić. U Sarajevu nema razloga da mijenjam prezime: vi znate samo jednog Vešovića, a njega nemam razloga da se stidim, ni jedan razlog nemam da se stidim tog Vešovića - a u Crnoj Gori imam stotinu i jedan razlog da se stidim svoga prezimena, i da bih ga zauvijek uklonio, da bih povukao razliku između Vešovića i sebe, zvaću se Udovičić. A znaš li šta znači *udovičić*? Onaj koga je udovica odgajala, *odnjivala*. Moji Vešovići su govorili: "A oni su udovičići, jadan". To naizgled ne znači ništa, ali to kazuje sljedeće: ako ja i moja braća ispadnemo da ne valjamo, ako ispadnemo *ništaljudi*, kako kažu u Crnoj Gori, kriva će za to biti ova udovica koja nas odgaja! Jer biti Vešović i biti ništarija – to je *contradictio in adjecto*! To jest, crven barjak od zelene svile! Jer u zadnjih pet hiljada godina nije zapamćeno da je ikad ijedan Vešović bio ništarija! Eto zašto su me zvali *udovičić*. Kad sam završio fakultet, stekao sam pravo da se zovem Vešović.

Meni je krivo što se Udovičića nisam sjetio davno. Sjetio sam se tu skoro da su mi dali pravo prezime, moji Vešovići su mi dali pravo prezime. Što se tiče mene, ovo što sam napisao, ko god misli da njemu pripadam, individualno, pojedincu ili naciji - bujrum, nek nosi šta god hoće, što misli da je njegovo - ali u crnogorskoj literaturi postojaću zauvijek kao Marko Udovičić. Van nje, biću Marko Vešović. Priznaj da to nije loše.

Enver Kazaz
Jedna mlada crnogorska pjesnikinja, Dragana Tripković, za tvoju poeziju baš iz perspektive Crne Gore tvrdi da je ženska. Namjerno sam ti postavio ovo pitanje zato što nije samo crnogorski kulturni sistem takav, nego je patrijarhat u svojoj osnovi ženomrzački. Nije li tvoj susret sa svijetom u tzv. formativnim godinama života bio obilježen time da si višestruko stigmatiziran: kao dijete ibeovca, kao siroče i kao dijete koje je namjesto velikog patrijarhalnog zaštitnika oca povjereno majci da ga štiti i odgaja u kontekstu neprijateljskog društva? Je si li ti i zbog toga pjesnik *ženskog glasa*?

Marko Vešović
Evo da pokažem šta ima u knjizi *Poljska konjica.* Nju sam radio, ne znam tačno, ali jesam bar osam godina, i mnogo je bolja u drugom izdanju. To nisu naizgled velike promjene, ali jesu bitne. Prva napisana pjesma posvećena je Skenderu. U njoj govori žena koja je ostala bez ikog svoga. U drugoj pjesmi, žena mi priča kako je prestala vjerovati u Boga. U trećoj pjesmi, jedan moj prijatelj Bošnjak priča kako mu je Milica nogu dala uoči rata. Pa pjesma o djevojkama koje pretrčavaju mjesto gdje dejstvuje snajperista. Pa pjesma „Svitanje": vidio sam dijete, curicu na štakama, što me rasplakalo. A Dženana Đulizarević mi je ispričala kako je za ručkom granata ubila porodicu Tatarević. U pjesmi „Potpis" pod granatama trčim s ćerkicom kući. Pjesma „Ova pucnjava" priča kako smo se navikli na granate: kad se otac vratio, ne znam odakle, pita je li bilo pucanja, najmlađa kćer mu kaže: *Ih da znaš tata kako su dvije fino profijukale*. Pjesma „Upaljači", o ženi i mužu iz miješanog braka: umrli su oboje u petnaest dana... I tako dalje.

Mene je odgajala udovica; ona je jedino priznavala da sam njen. Vešovići su me ostavili na goloj ledini da krepam ili da preživim. Preživio sam zahvaljujući udovici. Međutim, ti isti Vešovići, nemojte misliti da pričam bajke, te stvari znam iz prve ruke, u ratu su me osudili na smrt kao poturicu. Kad sam to doznao, ispsovao sam ih. Ja, naravno, volim da psujem četnike. Opsovao sam im prvo krivoga Vasa, to je rodonačelnik plemena Vasojevića, čuveni Vaso

Krivi. Opsovao sam im zatim oca, i đeda, i prađeda, i čukunđeda, i navrnđeda, i kurđela, i askurđela, i kurlebala, i sukordova. U Crnoj Gori bi rekli: jebo im je sve do devetog đeda. Šta imaju oni mene osuđivati na smrt kad ja njih ne znam, kad su me ostavili od četiri godine na goloj ledini da crknem ili da preživim? I drugo: Vasojevići su najviše prelazili s jedne na drugu vjeru. Turčili se kad je Turcima išlo dobro, pa se onda vrate u pravoslavnu vjeru kad vlasima ide dobro. A ovo nije usmena priča nego je zapisao Svetislav Vulović, veliki srpski kritičar koji je porijeklom iz Vasojevića. To je pogranično pleme, pa su Vasojevići bili malo sluge Turcima, uvlačili im se u donje spremište, a malo ratovali protiv njih, zavisi od toga kako kome krene. Bio je jedan kamen koji je označavao granicu između Turske Carevine i Crne Gore. Nije bila još priznata, ali se znalo otprilike dokle je Crna Gora. Kad ide Turcima, Vasojevći stave taj kamen na saone pa ga odvuku deset ili ne znam koliko kilometara duboko u crnogorsku teritoriju - i tada su podanici sultanovi! A kad krene Crnogorcima, odnosno pravoslavcima, onaj kamen stave na saone pa ga odnesu u tursku teritoriju duboko deset uli ne znam koliko kilometara - i sad su podanici Petrovića! To su Vasojevići, ti su mene osudili na smrt.

Ja nisam imao oca da se na njega ugledam, pa sam se ugledao na majku i smatram da je ženska Crna Gora dvadeset puta bolja od muške. I smatram (a to su znali svi moji studenti) da su žene bolji dio čovječanstva, da su žene, gledano planetarno, mnogo bolji ljudi nego mi muškarci. Govorio sam studentima: Ja sam za žene a protiv nas muškaraca, ja sam za obojene a protiv nas bijelaca, ja sam protiv većine a za nas manjinu Toga se držim do danas.

Enver Kazaz
U ovom ženskom senzibilitetu tvoje poezije ima nečeg što je Midhat Begić, veliki ovdašnji kritičar koji je u BiH uveo imanentne metode, tzv. poetsku kritiku, nazvao gospodskim. Hajde, molim te, ilustracije radi, ali zbog poetskog užitka, pročitaj pjesmu „Panj" iz *Poljske konjice*.

Marko Vešović
Svaka je malo dotjerana, pa i ova. Ovo je, zapravo, prva od pjesama koje sam pravio prema ratnim zapisima. Pamtim i danas gdje sam čuo tu ženu. Htio sam da napravim kratku priču, dakle da ponešto dodam, da razvijem taj zapis i napravim kratku priču, ali odjedanput sam uvidio da mi se to ne da, da izvorni materijal krivotvori sve što mu dodam, pa sam stvar okrenuo naopačke: hajde da sve sažmem, i iz tog zapisa izbacio sam sve što nije neophodno i *cijeđenjem* dobio pjesmu „Panj". Onda sam shvatio da mogu tako nastaviti, jer sam imao

toliko tih materijala, i napraviti čitavu knjigu. I napravio sam je. Bila je opširna, dvjesto strana, pa mi je Enver rekao šta bi trebalo da izbacim, i ostalo je ovo, ali je knjiga i ovako prilično debela. Nisam, što bi rekli u Bosni, „sukao pitu natanko" nego sam sažimanjem pravio pjesme. Pjesma je posvećena Skenderu jer, kako sam napisao u jednom tekstu, njegova je majka pravoslavna a moja je muslimanska, i dodao: osjećate li kako su ovdje prisvojne zamjenice poludjele da bi izrazile suštinu? Stojanka majka Knežopoljka jeste njegova majka, to jest njegova tvorevina, a ova muslimanka jeste moja majka: da ovo nisam napisao, niko nikad ne bi znao za nju. Ova je knjiga sva prepisana i sva moja: niko se nije sjetio da zapiše baš ovo, samo sam ja reagovao na ove stvari, na ove ljudske priče, ovo danas ne bi nigdje postojalo, bar devedeset posto ovoga niko nije zapisao, na ovo je reagovao samo moj senzibilitet.

PANJ

Odmah sam ja bogami viđela da će umrijet
iako su me njegovi drugovi sokolili da neće
znala sam onaj isti minut da mu nema vijeka
a bio mi je lijep
vazda sam zbog toga i zebla pomalo
prolazim s njim ulicom a cure mi ga
sve vako zaglеduju izvolte šta ste htjele
pitam ja njih a one se samo osmjehuju

Pa me tu iz komšiluka zovnuli na žalos
tu sa šestoga sprata jednoga starog ubila
granata pred toplanom i zove me ona jedna
da idemo na žalos

Ne mogu ja tamo ić kažem joj ne mogu se
ja trošit na tuđu čuvam se za svoju žalos
a eto nije ispuco ni metka nije stigo nikaka
da rečeš grijeha učiniti pogodilo ga u prvoj
akciji i ja sam odmah viđela svoje zlojutro

Ne jauče nit išta samo te vako gleda
a to mi poslije i onaj doktor veli
ti što se deru i jauču ti i ostanu živi
a ovi što šute i gledaju te volikim očima
ti su svoju nafaku potrošili

A taj dan sat pred smrt maličak je ko došo sebi
i traži ogledalo hoće da se pogleda
joj jesam blijed veli neće me vakog prepoznat
niko od raje u kafiću

A kad je umro šćela sam vriskat
da se čuje do Boga al ko da dobaci dotle
a i taj Bog sve mi se čini da se
sklonio đe se ne čuje vriska samohranica
samo što insan džaba dere grlo

Inače ja sam za održavanje groba
što da puštim da mu se ne vidi grob iz trave
ja sam čak i za sliku: tu mi leži najdraže
pa nek priča ko hoće i kolko hoće
da je to vlaški običaj

Ona jedna bila davno rastavljena s mužem
a grob mu održava
onoj drugoj čoek bio dobar ko hljeb
a na grobu mu trava do neba
time biva hoće neka svak dobro vidi
kolka je muslimanka
eto je tamo a ja znam svoje ostala sam
bez ikog svoga (ujutru ustanem a kuća
škripi od samštine) i pravo da ti rečem

ja ti više nisam ni muslimanka
ni nemuslimanka
ja sam ti sad pogledaj onaj panj onamo
pa ćeš znat odmah ko sam i šta sam

A šta ćeš
ni jedan rat nikad nije
nijednu majku
nasmijao.

Enver Kazaz
Hajdemo malo iz poezije u kulturu. Vrlo je zanimljivo da ne postoji niti jedan spomenik majci, a svako malo niču spomenici herojima. Da li bi bilo moguće jednim takvim spomenikom demilitarizirati kulturni poredak vrijednosti, i da li bismo takvom intervencijom u prostoru natjerali sebe da pogledamo historiju iz perspektive majke? Kako bi izgledala tada historija?

Marko Vešović
To bi bilo mogućno za jedno hiljadu godina, a pošto ja tada neću biti živ – nisam mnogo radoznao. Radi se o nečemu što sam shvatio kad sam išao u Štokholm. Bili smo po ključu: Kiko Sarajlić, Željko Ivanković i ja u Štokholmu. Bilo nam je krasno. Odveli su nas u Parlamenat grada Štokholma, a zapamtio sam od svega samo ovo: taj Parlamenat ima stotinu članova, a 49 su žene i, uz to, predsjednik Parlamenta je žena! Ja sam pomislio: ovo će kod nas biti, rečeno crnogorski (mada ovo nije samo crnogorsko, to ima i u Hercegovini) - ovo će kod nas biti *na škripov dan kad se paščad strigu*. Jasno je kao dan gdje smo danas, a šta će biti kad mene ne bude, ili, što rekao moj zet, kad od mene ne bude ostala ni ona koščica iza uha koja zadnja satrune, zaista me ne zanima.

Enver Kazaz
U jednoj tvoj pjesmi rekonstruiraš dolazak u Sarajevo i pogled na grad iz perspektive stare željezničke stanice na Bistriku. Šta je za tebe bilo to Sarajevo?

Marko Vešović
Do tada sam bio u Bijelom Polju. Mala palanka, koja mi je onda bila draža, mislim da je bila ljepša milion puta nego ovo što sad vidim: niko nije htio da ide iz centra, pa se to nabilo jedno na drugo, najahuju zgrade jedna na drugu, kad ih

gledaš ne možeš da dišeš - a onda je bila jedna divna poluorijentalna palanka... I vidio sam Berane, još manju palanku... Onda dolazim u veliki grad... Izašao sam kod „Bristola“, gdje je je bila posljednja stanica, ali „Ćiro“ se dugo zadržao na Bistriku, i odatle sam gledao Sarajevo, pokušaću da se sjetim pjesme:

Još uvijek je u meni živa ta iz sna slika
kad prvi put Sarajevo ugledah sa Bistrika:

Na stotine sazvježđa u pomrčinu palo
zemaljsko i nebesko sasvim se smiješalo.

Kasnije splasne ovaj ushit: *silazim sa uskostračnog voza samom sebi ilegalan ko koza!* Otprilike tako sam rekao. Svoje postojanje osjetio sam nelegalnim - to nikad neću zaboraviti. Ne znaš dokle dospijeva grad, ne znaš ništa o njemu, apsolutno ništa, samo ga gledaš u toj pomrčini... I sjećam se pitanja koje mi se javilo, ali to bi moralo da se kaže u prozi, to teško može u poeziji, javilo se pitanje: Gdje ću u ovolikom gradu naći za sebe mjesto? A našao sam ga lako: kad sam došao na stanicu, ušao sam u „Bristol“ i tu konačio. Ali prije toga nisam znao da postoji „Bristol“. Odjednom me strah uhvatio: gdje ću sad u ovolikom gradu (nisam znao da to baš i nije veliki grad)? Gdje je mjesto za mene? Kako naći to mjesto? Evo opet stihova:

Danas je teško reći šta mi je taj grad bio
Gdje pola stoljeća sam u sobi presjedio

Jamačno sanatorij sa pogledom na more
gdje sam se liječio od svoje Crne Gore

Od Crne Gore u kojoj moja duša je bila
ptica koja gnijezdo na nakovnju je svila

Živio polu život u gradu polu stranu
Živio ko flauta. Ukoso i ustranu.

Ne znam čitavu pjesmu, ali je savršeno tačno da mi je prije rata taj grad bio polustran, a da je pod granatama postao moj - ali to je druga priča.

Enver Kazaz
Kako je došlo do toga da ti postaneš profesor na Filozofskom fakultetu u Sarajevu i da dobiješ mogućnost da ideš na magisterij u Beograd kao dijete ibeovca, dakle neko ko je na ovaj ili na onaj način bio stigmatiziran i isključen?

Marko Vešović
Dokaz da su Crnogorci najgora bagra jeste i to što su mi onemogućili da objavim u *Pobjedi*, a jedino tamo sam ih mogao objaviti, tekstove u kojima sam vratio samo jedan dio dugova ljudima. Zamislio sam tu knjigu baš tako. Naravno, ja imam pogan jezik, ja sam žestok u izrazu, i uzgred bih sigurno pičio po nekom od tih koje sad zovem Montenegrinjci da obuhvatim i četnike i nečetnike, i Srbe i Crnogorce, ali htio sam da napravim seriju krasnih tekstova kako bih vratio bar dio duga ljudima, duga mrtvima, pa i Salku Nazečiću.

Prvo četvoro koje je diplomiralo na našoj grupi Jugoslavenska književnost i srpskohrvatski jezik.... Bilo nas je sto dvadeset. Ne znam, možda se u međuvremenu nešto promijenilo, ali do rata, diplomiralo ih je dvadeset šest ili dvadeset sedam. Prvi su diplomirali ženaVlasta Kubiček, i Izet Sijarić, koga zovemo Ilja već sto godina - to je jedna velika priča zašto ga zovemo Ilja a ne Izet. Bio je na radnoj akciji, gdje se upoznao sa Hanom, Poljakinjom, i to je bila velika ljubav, sa njom ima sina, i ona mu je, dok smo bili u gimnaziji, slala pisma koja su počinjala sa *Drazi Ilja* ili *Kohani Ilja,* i od tada smo ga prozvali Ilja, a to se doznalo i na fakultetu i svi su ga zvali Ilja: danas se on ispod svojih objavljenih priča i teksova potpisuje kao Ilja Sijarić. Dakle, prvi smo diplomirali Vlasta Kubiček, Izet Sijarić, Rajko Nogo i ja. Sjećam se da sam tada mislio: Šta ćeš sad, kukala ti majka? Lako je do sad bilo, a đe ćeš sad?

Poslije mjesec dana zove nas šef katedre, jedan od osnivača fakulteta - jedan od dva osnivača, njine glave stoje pred fakultetom: Anto Babić i Salko Nazečić, njihov spomenik na kojem su glave ružne, mladež je odmah to sankcionisala, pamtim da je jedan student rekao: "Raja, nađemo se kod dvije bundeve". To mu je tako izgledalo, to je grozan spomenik, ali baš mene briga, znam da je to Salko - i zove nas u kabinet i pita: Hoćete li da vas zaposlim ili ćete dalje da se školujete? Ako ćemo da radimo, imamo gdje: tada je Institut za književnost bio na Filozofskom fakultetu, i možemo odmah početi da radimo. A ako nećemo, on će nam izraditi stipendiju. Jasno, svi smo, ko jedan, potrčali da kažemo: hoćemo da se školujemo. Salko nam fino izradi stipendiju i tako, zahvaljujući "Turčinu" Salku Nazečiću, otišao sam u penziju kao profesor fakulteta. Priznaj da je to fantastika mogućna samo u onoj „tamnici naroda" zvanoj Jugoslavija.

Enver Kazaz
Na fakultetu su te obožavali neki studenti. Znaš li da smo te iz milošte zvali *novinar*? Zato što Marko Vešović čita novine ide ulicom i opali glavom u banderu, izvini se i nastavi čitati. Priznajem, ovo smo izmislili iz ljubomore, jer su nam kolegice stalno spočitavale kako nikad nećemo dostići Vešovića.

(Marko: Tačno, opalio sam u banderu, a ono ostalo ste izmislili.) Zanimljivo da je, recimo, čitav niz ljudi u Sarajevu učio poeziju od tebe. Vodio si književni klub „Tribina 08“, tamo smo se skupljali, nadajući se u našim maladalačkim sujetama da ćemo postati pjesnicima. Šta je tebi značilo to prenošenje znanja o poeziji tim mladim ljudima i koga se sjećaš iz tog perioda?

Marko Vešović
O tome mnogo neću sad, ispašće da se hvalim. Ne valja pričati o sebi javno. Evo zašto: ako govoriš protiv sebe, svi ti na riječ vjeruju; ako govoriš u prilog sebi, svi misle da se hvališ. Onda sam jako vjerovao u to što radim, i u učionici, sa studentima, i u ono kad ti dođu mladi pjesnici i ti im govoriš o poeziji. Ali već su dvije godine kako sam u penziji, zaboravio sam da sam ikad bio profesor, zaboravio sam da sam ikad tumačio poeziju, i prepisao sam iz priče Vladana Desnice „Pismo mudraca sa istoka“ jedno mjesto da objasnim šta sad mislim o tome. Vladan Desnica je bio jedan od najvećih jugoslavenskih pripovjedača. U toj priči junak iz njenog naslova kaže: “Utaman je tumačiti, pravo može razumjeti samo onaj koji to već i bez toga zna“. Kasnije veli to isto, samo malo drukčije: “Ljudi ili znaju ili ne znaju, oni koji znaju zovu se bala, oni koji ne znaju zovu se nabala, tumačiti bali suvišno je, tumačiti nabali uzaludno je. Bala nabali izgleda isto onako nabala kao što nabala bali izgleda nabala. Zato šuti, a u sebi misli šta god hoćeš“. Danas zaista mislim tako, a onaj Marko koji je nekada tumačio, njega više nema.

Mada je vjerovatno, da ne pretjeram, jedna stvar je sigurna kad su u pitanju mladi pjesnici: da sam im skratio put do sebe samih. Da sam ih nešto naučio, u to ne vjerujem, ali sam im uštedio lutanja desno ili lijevo; oni bi sigurno uspjeli da nađu svoju pjesničku formulu, a ja sam im skratio put do onog što oni jesu.

Tamo je bilo ljudi koji su ozbiljno uzimali poeziju, ozbiljno je shvatili, i čitav život se njom bave, a sigurno je da je ono što sam im pričao pomoglo da shvate poeziju ozbiljnije no što bi je inače shvatali. To je sav moj doprinos: možda sam im ubrzao razvoj, uštedio im ko zna kakva lutanja i vezao ih jače za poeziju, u koju imam luđačku vjeru. Umrijeću s tom vjerom, kojoj sam se učio od raznih pjesnika, najviše od Francuza i Rusa. Što je nevažnija poezija, što se manje čita, što se više na nju ne okreće glava, smatram je utoliko važnijom, i nešto od te luđačke vjere moralo je kod njih ostati; to ludilo je zarazno, ono se lako prenosi na ljude. Sigurno je nešto od te moje vjere moje u poeziju ostalo i njima, teško da bi oni sami tako ozbiljno uzeli poeziju i njom se bavili čitav život.

Enver Kazaz
Probaću nabrojati nekoliko imena iz pjesničkog kluba „Tribina 08“, pošto ti nećeš: Semezdin Mehmedinović, Zijad Sarajlić, Ferida Duraković, Hadžem Hajdarević, Milorad Pejić (Znaš li da je Milorad dobio neki dan Makovu nagradu za pjesničku knjigu *Hiperborea*? Marko Vešović: Znam.) i Dubravko Brigić - izdvajam, dakle, samo imena onih koji su na ovaj ili onaj način odredili tokove pjesništva u u Bosni i Hercegovini.

Evo ti još jedno pitanje vezano za to doba. Na Filozofskom fakultetu u Sarajevu su u vrijeme tzv. šezdeset i osme pokrenute studentske demonstracije u Sarajevu. Tamo su bili Rajko Nogo, Radovan Karadžić i još neki, kasnije užasni desničari, da ne kažem fašisti. Možeš li u najkraćem rekonstruirati tadašnji društveni trenutak?

Marko Vešović
Mogu, ali ne znam koga to zanima?

Enver Kazaz
Zanima mene.

Marko Vešović
Ja i Ilja Sijarić, dakle, kad smo odlučili (Enver Kazaz: Zato što postoji mit o šezdeset i osmoj, da ga malo demaskiramo)... Kad smo mi odlučili da idemo na postdiplomski, Salko Nazečić nas je, da djeca ne bi onako fatala zjala, mi smo negdje krajem marta diplomirali, zaposlio do septembra da radimo na Institutu za književnost, a u septembru smo otišli u Beograd. Dakle, ja i Ilja smo, sa prozora, iz Instituta za književnost, gledali to kao predstavu. Ilja je imao svog oca na glavi, ja sam imao svog oca na glavi, i bezbeli da nam nije padalo na pamet da se u to miješamo.

Sjećam se da je Rajko Nogo popeo na nastrešnicu i odatle držao govor; ne sjećam se šta je govorio, pamtim samo utisak, bio je efektan i ovaj put, kao uvijek na estradi, to je začas pretvorio u estradu i bio je vrlo efektan. Pojavio se, vjerovali ili ne, i Raša Dabić. Iz njegovog govora pamtim samo ono što sam vezivao za njegovu ličnost. Ponovio je dva ili tri puta da studenti budu dostojanstveni. Bojao se da ne uleti policija i premlati ih. Karadžića sam znao kao jednu od najvećih kukavica uopšte. Znam da je ponovio dva ili tri puta: Budite dostojanstveni, a to je značilo: Nemojte sad nešto da uradite da budemo prebijeni. To je sve što pamtim.

I jesam ušao u amfiteatar, sišao sam dolje jer je došao Džemal Bijedić da gasi požar. Zašto baš Džemal ne znam, bio je valjda predsjednik vlade. Ne znam je li zbog toga, ili što je bio čovjek iz naroda, zaista je djelovao tako, ne znam ništa pouzdano, ali kad sam ušao unutra, jedan student je Džemalu Bijediću rekao što pas s maslom ne bi pojeo. I pamtim da sam, kad sam izašao odatle, nije mene to nešto ni taklo ni netaklo, samo znam da sam mislio: Džemal Bijedić je posljednji čovjek koji to zaslužuje. On je bio doživljavan kao čovjek iz naroda; nije tu bilo demagogije. Govorim o tome šta sam i kako sam ja mislio: bio je normalan čovjek, koji nije govorio onim mandarinskim jezikom nego veoma jednostavno, svak ga je mogao razumjeti, i mislio sam da je nepravda što onaj demonstrant Džemalu Bijediću ubrk reče svašta, isključivo na njegovu adresu. Izašao sam iz te sale uvjeren da Bijedić nije to zaslužio. Naravno da su to zaslužili svi njegovi, mnogo više od njega. To su moje uspomene s demonstracija.

I pamtim ovo: kad smo Ilja i ja napustili Institut i došli pred Izvršno vijeće, sad je to zgrada Predsjedništva, da je tamo policija mlatila demonstrante. Tamo je na ulici bilo muških cipela, ženskih tašni, svega i svačega, i kad smo vidjeli da jure demonstrante, pobjegli smo u neki haustor - to neću zaboraviti, to kad je policija stala da pendreka demonstrante, sve je prštalo na ulici, sjećam se i jedne ženske cipele, to je sve što znam o demonstracijama u kojim nisam smio učestvovati ja sam bio sin strijeljanog izdajnika.

Enver Kazaz
Da, jer je Nogo iskoristio taj kapital šezdesetosmaša da postane tobožnji disident i da na tom kapitalu izgradi pjesničku karijeru.

Prije rata si objavio *Sijermine sinove, Osmatračnicu* i *Nedjelju. Sijermini sinovi* me zanimaju: je li naša kultura obilježena tim sinovima koje zla majka tjera iz doma?

Marko Vešović
Ne zna se tačno; riječ je o nekoj vrsti legende o užasnoj majci Sijermi, očigledno da je to autoportret Crne Gore. Imala je majka Sijerma devetero djece. Ima jedna bajalica. Mi smo majci „prštili sijerme“. Starijoj čeljadi, od rada i od godina, stvore se na vratu, na ramenima čvorovi, gute, i to smo masirali majci, stariji svijet to je zvao *sijerme*. Majka bi rekla: „Ajde, ispršti mi sijerme“. Jer su je boljele. Dok si je masirao, morao si da pjevaš pjesmu: “U Sijerme, Sijermice devetero dječice, od devetero osmero, od osmero sedmero, od sedmero šestero, od šestero petero, od petero četvero, od četvero troje,

od troje dvoje, od dvoje jedno, od jedno ni jedno“. To je vradžbina: kao što su nestajala djeca majci Sijermi, tako treba da nestaju i njeni bolovi. To je užasna majka koja je, po legendi, izvela djecu na raskršće, njih desetero, i razaslala ih po svijetu. To je autoportret Crne Gore, nema sumnje. Ja sam bio deveto dijete moje majke. Tada je bilo normalno da rodiš desetoro, a Crnogorci na istu mjeru stoje godinama, bježe od te majke kud koji, razilaze se po svijetu. Radi se, dakle, o mitskom liku. Mene, kao Sijermina sina, rodila je surova majka Crna Gora, ništa drugo tu nema osim to. To je priča gdje su Crnogorci pokušali sebi da objasne zašto ih ima malo, zašto ih nema više, a kako će ih biti kad stoljećima bježe iz Crne Gore!? Recimo, prezime Dragojević. Dva poznata Dragojevića, jedan od najvećih hrvatskih pjesnika Danijel Dragojević, i drugo pjevač Oliver: oni su porijeklom iz Crne Gore, naravno, oni su Hrvati, ali samo u Crnoj Gori ima ime Dragoje. Tamo se nije imalo od čega živjeti, govorim o staroj Crnoj Gori, go krš, tamo ne bi živio niko osim đavo i Crnogorci, a rađalo ih se po devetoro, desetoro. Priča o Sijerminih devetoro dječice koja nestaju priča je o Crnoj Gori, tako sam je ja doživio, a možda ima i neko drugo značenje.

Enver Kazaz

Postoji na neki način tvoj ambivalentan odnos prema Crnoj Gori. Evo jedna mala ilustracija: nas se dvojica vozimo od Šćepan-Polja prema Podgorici, i ja namjerno stavim, u onom prekrasnom ambijentu, onu čuvenu pjesmu „Kraj Korita Ivanova“ u izvedbi sjajne Merime Njegomir. A ti kažeš: Nema više takve Crne Gore. Ali, u tvojoj poeziji postoje metaforički toposi, koji grade njen lirski kosmos. Oni su vezani za djetinjstvo u Crnoj Gori. Tu je Lim, koji *plavim lijevcima višak zbilje usisava;* tu su Pape i bijeli glog, tu je Ljubičino vrelo.

Marko Vešović

Radi se o ovome.: to je vrelo moje tetke Ljubice, znam da ono ne postoji danas. Moraš u knjigama praviti znakove svog svijeta na osnovu kojeg će biti prepoznatljiv. I prvi put sam u pjesmi upotrijebio riječ Pape, ne zbog toga što sam se prestao stidjeti jer nikad se nisam stidio što sam iz Papa - papan iz Papa, kako su govorili u BiH. Pape, to je prije svega riječ u pjesmi; nekad u nju nije mogla a danas mora, a da taj lokalitet ima i dodatna značenja to je vjerovatno, to su možda i magične riječi. *Ljubovića*! Ima li u našem jeziku ljepšeg naziva? Očito je da se u tom imenu krije riječ ljubav, šta god značilo. Nisam pitao šta znači, ali kad upotrijebim riječ *Ljubovića*, to je magična riječ, svak će osjetiti da sadrži dvije riječi: ljubav i viđeti. To su, prije svega,

riječi u pjesmi koje su tu jer imaju težinu. O njima, pravo da kažem, mnogo ne razmišljam, glavno je da dobro legnu pjesmu, a ne mislim hoće li imati simboličko značenje. Ezra Paund mi je zauvijek to objasnio: kad upotrebiš riječ, na primjer, orao, kao simbol, taj stih mora imati smisla i onom ko ne zna da je simbol. Moja riječ treba da ima značenje konkretno, neposredno, a ako neko u njoj vidi i simboličko značenje, tim bolje. Tako se odnosim prema riječima: vodi me njihov zvuk, njihova nosivost, njihova snaga, a kad to drugi čitaju, sve skupa mora da ima i neko drugo značenje, ali pravo da kažem to je nešto o čemu ne mogu da vodim računa.

Enver Kazaz
U tvojim posljednjim knjigama, pogotovo u *Knjizi žalbi,* ti rimuješ, imaš precizan metar, preciznu cezuru. A i onda kad ne rimuješ, pjesma je tako organizirana da priziva rimu. Otkud takav povratak klasičnoj organizaciji pjesme?

Marko Vešović
U drugom izdanju *Poljske konjice* napravio sam predgovor gdje sam rekao: U ovoj knjizi nema rime jer, kako bi rekao Breht, kad govoriš o ovakvim stvarima, rima bi bila čista obijest. Ja, inače, ne mogu bez rime. U prvoj knjizi *Nedjelja* počeo sam da rimujem i potom u svim ostalim. Imam pjesama i u slobodnom stihu, ali kad se gleda sve što sam napisao, pjesama u slobodnom stihu, to ja zovem isjeckanom prozom, ima mnogo manje. Uvijek sam upotrebljavao rimu kao sredstvo kontrole, neću to sad objašnjavati, ali rima je najsnažnije sredstvo kontrole nad onim što imam da kažem, nad mojim emocijama i nad mojim mislima i primislima. Kad napravim pjesmu bez rime, desi se da osjetim odjedanput da sam se rasplinuo, a kad upotrebljavam rimu, ona je tu da sebe kontrolišem, ona je tu kao filter šta ne može u pjesmu a šta može. Za mene je vazda bilo nezamislivo pisanje poezije isključivo bez rime, jer najvažnije mi je bilo pitanje jesam li pravi pjesnik, a ne jesam li veliki? Meni je rima mnogo više od sredstva versifikacije; ona je kompas koji omogućava da se orijentišem u ovom i onom pravcu, da zaobiđem ovo ili ono, to sam sto puta osjetio. Ova pjesmu, recimo, ova „Krila“, da sam pisao bez rime, jamačno bi bila mnogo duža, možda pet puta, i prozaičnija i, ko zna, možda bih je morao i sjeći pa dvije pjesme napraviti. Ovako, kad ima rime, one kontrolišu šta i kako i koliko kažem: četiri strofe i tačka. Sve ostalo je suvišno. Tako rimu doživljavam.

Enver Kazaz
Planiram te držati u ovom razgovoru još svega deset minuta. Evo ti tvoja knjiga i čitaj.

Marko Vešović
Evo (Enver: Iz *Knjige žalbi*) „Palidrvce“. Pjesma ima kao epigraf, odnosno moto, jednu rečenicu Albrehta Direra, koju sam upamtio iz eseja Miloša Crnjanskog o Direru. Znao je da piše krasne eseje, ovaj je objavljen u *Srpskom književnom glasniku* prije rata, davno sam to čitao, kao student, ali sam imao jaku memoriju i zapamtio da u eseju Crnjanskog o Direru ima rečenica: *A svi su ljudi prazno bespuće*.

PALIDRVCE

Sve huđe je na svjetskom hridu
Gdje dušo nemaš s kime vino
Piti dok bog se glasa u vidu
Tačnoga hica u nevinog

Ističe i naš sekund ali
Dok ne plinemo u nijemo
Kad bismo dušo svojski znali
Da uzaludnost prožujemo

Ne treba mi isprava putna
Za nedođenšu. Dok ne svane
Smrt – nek nosi me voda mutna
Po zakonu za sve insane

To su trenuci kad iz tmače
Ili sopstvene čitaš krvce
Da u svijet si bio bačen
Ko u Pacifik palidrvce.

Sad pjesma „Svak na svijetu“. I ona spada u rimovane pjesme, ali nisu u strogo vezanom stihu. Ovaj davni senjor Ibanjez pao mi je na pamet kad sam sjeo da pišem pjesmu. Čitao sam ga davno, u Papama, to je jedan naturalista španski, čitao sam njegovu knjigu *Gruda* o selu, pomalo je i socijalna, meni se to jako svidjelo, a zvao se Blasko Vicente Ibanjez, napisao je roman koji sam čitao u mladosti, i činilo mi se da pomalo opisuje i Pape.

SVAK NA SVIJETU

Brzo će kraj, senjor Ibanjez,
Ovome hodu kroz stroj za šibanje.

Ali neka stojećke, kao drvo, mrijem.
I neka pišem
kao ekserom robijaš po zidu ćelije.

Nek zaludnija od zaludnije,
za pisaćim stolom, nižu se noći. Ali dânī
svijet neka bude, kašto, kao ormani
iz kojih čisto rublje mi aprilski zamiriše.
Sve budnijem.

Neka se i ne popnem na Sinaj,
ali pokašto neka nađem, pri bljesku
svica, otisak stopala u pijesku
pustinje kojom, koznakad, prođe Istina.

I neka volim život, ma i gnjevno,
bar frtalj sata dnevno.

Neka se još sjećam onih ponoći kad vaseljene
nema, a u cijelosti tu je:
kad sva umukne, počev od mene,
da samu sebe, u huku Lima, čuje.

I neka sve zemno, što svačim vara,
i od njega duša vječno zebe,
bar dok mu slušam vale, ko u saraj,
ulazi u mene. I u sebe.

Brzo će kraj, senjor Ibanjez,
Ovome hodu kroz stroj za šibanje.

Ali nek zabilježim gdjekad onaj san što se snije
dok snijeg papljanski vije:

vruć hljebac lomim, na mjesečini,
kraj Stamenina vrela,
i slušam čuda
pravljena od zorinog zaruda,
sa onu stranu poja, i tuđega i moga.
I neka mi se čini:
poslije smrti duša, bar gdjekad, biće strijela
odapeta u Boga.
Bar gdjekad biću budan
u talasima
Lima.

I neka, u mom biću, život goli
samoga sebe nikad ne prestane da voli.
Ne prestane da nagli.

Ni kad grči se, nalik crvu
u kljunu ptice, ni kad znade
da svak je na svijetu – vrabac koji ukrade,
s pločnika, bačenu mrvu
i nestane u magli.

Brzo će kraj, senjor Ibanejez,
Ovome hodu kroz stroj za šibanje.

Enver Kazaz
Htio sam da završimo ovaj razgovor jednom drugom pjesmom, ali neću jer ovo je jedna od najvećih pjesama našeg jezika...

Marko Vešović
Imam pjesmu o vođama, u tri dijela, ali znam prvi, najvažniji, ostalo sam naknadno dopisivao. Kad je prvi napisan, vidim da nije završeno, pa onda napišem drugi, pa treći pa četvrti, a znam napamet prvi.

Vođe su kao grad po vinogradu
Na čovječiju sveli su nas perut
Vođe koji nas sve zeru po zeru
Gutljaj po gutljaj privikoše hadu

Svi brzometni i dalekometni
S imenima poput mašinskoga ulja
Oko njih brže okupi se rulja
Nego li oko nesreća prometnih

Vođe pred kojim plešemo ka cilju
Ko balerine po poljima minskim
Na izmišljene Monblane nas šilju
Da nas uguše usovi istinski

Svi nježni i brižni kao majke s bradom
Vođe su u našim jetrama bacili
Vođe što svojim božanskim su smradom
Čak do Kumove slame dobacili.

Enver Kazaz

Namjerno nismo pričali o polemičaru Marku Vešoviću, namjerno nismo pričali o Marku Vešoviću koji je u javnom prostoru bio prepoznavan i ovako i onako. Namjerno smo potisnuli sve te stvari. Imao sam namjeru osvijetliti što više novu poeziju Marka Vešovića, ali eto nisam uspio.

Marko Vešović

KNJIGA ŽALBI

(Izbor)

Tek sad se kajem što nisam češće zemnim prolazio krajem
već navek po tom ognjenom vrhuncu po nedomašnom, umišljenom suncu.
Laza Kostić

TO NISAM JA

To nisam ja. To su samo rime.
Od vrela Ljubičina osta samo huka.
Tužna, doboga, stvarka svaka. I njeno ime.
Tužno u duši. U stancu kamenu.
Tužno u Anka ptici.

Na svijetu je, ovom i onom,
Tužno ko noću u bolnici.

Mada i na stvar i na sjenu,
Znam biti lakom, još, kao ruka
Koja se pruža za poklonom.

To nisam ja već pregršt rima.
Miris lanjskog snijega u sutonskome pirku.
Ne obećava Kamčatke ni Krima
Ali dostaje
Da bi prizvalo tugu što ostaje
Na mjestu s kojeg je otišao cirkus.

I odavno se, dok pišem,
U mojoj duši ništa, ni nagradi ni kazni,
Ne nada više
Od tih časova božanski praznih

Ali još imam želju jaku
Da stihove, za nikog, pravim
Zato što samo u dimnjaku
Fijuk vjetra je bio pravi.

To nisam ja. To su sjećanja
Na utrnule sne. I osjećanja.

Bješe li to njisak rage ili krilatog hata?
Bjeh li nevjernik koji uči za kišu dove?
Bješe li to kucanje u vrata
Ili u zidove?

PALIDRVCE

A svi su ljudi prazno bespuće.
Albreht Direr

Sve huđe je na svjetskom hridu
Gdje, dušo, nemaš s kime vino
Piti, dok Bog se glasa u vidu
Tačnoga hica u nevinog.

Ističe i naš Sekund. Ali
Dok ne plinemo u Nijemo,
Kad bismo, dušo, svojski znali
Da uzaludnost prožijemo.

Ne treba mi isprava putna
Za Nedođenšu. Dok ne svane
Smrt, nek nosi me voda mutna
Po zakonu za sve insane.

To su trenuci kad iz tmače
Il iz sopstvene čitaš krvce
Da u svijet si bio bačen
Ko u Pacifik palidrvce.

UTRNULOST

Prelila dušu boja jodna
Što ispušta je adsko zjalo.
Zatvorsko sunce obasjalo
U meni svaki bezdan. Do dna.

Prosut je na kam i na biljku
Kras, ravnodušni sada, što je
Bio za mene, za sve moje,
Ko milovanje po ožiljku.

Nekad je, prije milion ljeta,
Znao i zlom da opčini me
Život, jezan i zagonetan
Ko u klisuri tvoj huk, Lime.

Bar ponekad mi, Zemljo, šani
Što može stresom da me prene.
U vjetru kruže, smiješani,
Lišće, vrane i uspomene.

ATLANTIDA

Probudio se sred prestonice strane.
Grlice, možda na tagalogu,
Nešto važno, jer je davno, guču.
Vjerovatno: da poče cvatnja maka
U zavičaju, gde mu neće raka
Biti, gdje glog, il nešto u glogu,
Gotovo čujno, molilo se Bogu,
U tren kad dan se dijelio od tmica.
Gdje mrtvi bikovi još buruču.
Gdje se još ljuljaju u beharu grane
Mada sa njih prhnula je ptica,
Prije pola stoljeća, od njegovih koraka.
Gdje se vrnuti neće više nikad.
U morskom šumu je nešto od šuma raži
Papljanske, što bi moglo za rane
Njegove biti, barem ponekad, melem.
No bjelasički se vrhovi ne bijele
Više, i sa njih vjetri ne fijuču
Da pokojnima zemlja bi bila laka,
I više ga njin leden bljesak ne traži
Za ličnu kartu da ga slika.
Jer svijet je isluženo kljuse za vuču
I duša je nalik na rimskoga vojnika
Koji stojećki, otvorenih kapaka,
Spava na straži.

POSLIJE BUĐENJA

Ko da mi srce umi Tara,
Opet sam na tren stari, sušti
I jesenje mi lišće šušti
I miriše ko pisma stara,
Dok u sjećanju zima breze
Srebrom nečije patnje veze.

Znam: duše smo što posjet prave
Zemlji da čuju vode. I na
Svakome žalu zaborave
Sviju tisuć svojih sudbina,
Dok u sjećanju zima breze
Srebrom nečije patnje veze.

Ako je duša zvjerski sama,
Nek bar u suton uho moje
Nasluša se, Bože, česama
Koje odavno ne postoje,
Dok u sjećanju zima breze
Sebrom nečije patnje veze.

Ostaje mi, između biti
I ne biti, da jošter zebem
U svijetu gdje ni izgubiti
Ni naći nećeš nikad sebe,
Dok u sjećanju zima breze
Sebrom nečije patnje veze.

I grlo topa mog dok dimi
Još, upravljeno ka metama
Svagda sablasnim, ko Vladimir
Da bar sve kažem kometama,
Dok u sjećanju zima breze
Srebrom nečije patnje veze.

KO DA JE OVO OSTRVO JAVA

Očima savršenim, božijim skoro,
kučeta tri medena,
gledala su me, spokojno, nekako sporo,
svako iz svoje glave,
svako iz svoga Edena.
Ko da je sve ovo poteklo s ostrva Jave.

U sutrašnjemu juče
bijel je golub
bijela gruda snijega koja guče.
A dušu, ko regrut golu,
golemi talasi uče,
uči je svaki njin udar:
da si pjesnik, crni golub bio bi crna gruda
snijega koja guče.

Kokoši što se prpoše u prašini.
Dva leptira, a isti im lijet,
pa ti se čini
kao da su jedan u dva primjerka.
Maslina kao inovjerka.
Maslina koja zna svoje, jer prije
tisuću ljeta nasta,
pod udarcima vjetra postaje srebrnasta.

Daj mi, Bože,
još malo po svijetu da pretražujem, pa makar
rukama carinika.

Da se prisjetim besmrtnih trenutaka
kad mi je svijet, gledan sa zavičajnog klisa,
sličio na majčinski smiješak čedu što sisa.

Gledao kako prelazi kopno u plavet voda
kao noge koje prelaze u ples iz hoda.

Slušao šumor breza,
sutonske glasove koji zovu u bezdan
i mislio: *oduvijek ima tajnih veza*
između cvrčaka i zvijezda.

Ko da je ovo ostrvo Java
na kojem trinaest java
postoji uporedo. I u istoj nastambi obitava.

Maslina stoji na obali
kao žena što stoljećima čeka
moleći svetog Petra
da joj čoeka
vrate beskrajni vali.

I barem da, ponekad,
nesvjestan poput vjetra,
ne umijem reći ko sam,
ali da sam bezbrižan kao poplava.
Da bar ponekad, sred bezdna plava,
pišem kao kad se, u hladu kruške, otkiva kosa.

I, viđen očima duše
koja iz privremenoga odlazi stana,
život nek bude Spartakov u mrtvoj tvari ustanak
što milionima godina ostaće neugušen.
Tada će, u njoj, nešto od stare
nježnosti da se javi,
one kad gledah netom rođeno jare
koje kuša na noge da se uspravi.

ČEKANJE OCA

U djetinjstvu sam noću čekao oca da se
vrati iz više nikad
sa osmijehom ko da mu svjetlo
Danice pade na lice.

Čudim se danas što bar šumarak jasika
nije nikao iz onolike djetinje, u jezi, nesanice.

Tišina svijeta me boljela kao rana.
Ili kao muklina saraja poharana.
U njoj čula se, možda me i dozivala, kroz tmušu,
Ljubovića što svojim šumom
veže te s kanovima, i Omortagom i Krumom.
A šumjela je i da ne izgubi dušu.

Djetinje nesanice, visočije od kedra,
u minulome, i danas, zabijele se ko jedra:
i noćna pustoš onda je silno značila.
jer je i dio svijeta i dio mene bila.

U djetinjstvu sam čekao oca da s onoga
svijeta vrati se. Osluškivao pustinju
koja je osluškivala Boga.
A duši naježenoj, ko golo drvo u inju,

priviđale su se vječito budne zjene
vječito budne žene
što kadšto i danas iz mene gledaju kroz mene
u druge vaseljene.

U djetinjstvu oca sam čekao da se vrne
iz groba. I svijet pretvori u divovsku zlatnu plasu
slame. Il barem da pospe prostore crne
zrncima srebra što mu se iskre u glasu.

U djetinjstvu sam čekao oca da iz groba
vrne se i presvjetlosti da sve postane puno.
Osluškivao iz Bučja huk jejine. I oba
svijeta moji su bili, svunoć.

U djetinjstvu sam čekao oca, riješen
čekati sve dok na zemlji šume vode.
Predugo negdje zadržao se bješe
kao da po sedam Vlašića ode.

BOLESNIČKA ŠETNJA

Laki krst šetnji usamljenih
Pokorno opet poniječu.
Mandeljštam

1.

Idem napolje. Da me motre zjene
Kojima nije, bezbeli, do mene.

Da u prolasku zebljiv pogled bacam
Na lica tuđa kao u mrtvaca,

Stoga odavno izbjegavam ljude
Jer mi jedino svoje *ništa* nude

I bolje u strop da sate i sate
Zurite no da sa njima pričate.

U tim šetnjama hodam sve sporije:
Sve se desilo što mora i smije,

A pošto prošlost nije ko zec da ti
Pobjegne, nemaš zbog čega hitati.

Tek za pisaćim stolom znam da jesam.
I da sam pravi. Onaj bez primjesa.

Barem u čase kad slutim iz rima:
Vinu se moja muka k oblacima,

Mada znam, ali više važno nije:
To su zmajevi dječji od hartije.

2.
Glasovi djece što dolaze svagda
Iz samog srca božanskog smaragda,

Poneki pjanac, i poneka seka
Čiji se kikot čuje izdaleka,

Prizivlju snove u kojim, kroz dušu,
Vjetrovi što sa Bjelasice pušu,

Nanesu pjesmu mladih žetelica,
Prizivlju draga, sad u grobu lica,

Anđelske face, na nebu crtane
Reflektorom protu-vazdušne odbrane:

Nekad, po onom što piše na njima,
Znao sam bolje šta u meni ima.

Prizivlju huku Vukovića vrela
Kojom ko da je povijest počela:

U njoj se davnih naslušah stoljeća,
A kako starim, čini se sve veća,

I još kazuje njegov mlaz mi ledan
Da je taj život, ko istina, jedan -

Možda i zato nikada ta raga

Neće prestati da mi bude draga.
Jer orli što nad Galicom krstare
I huka vode - neće da zastare.

Sve, iz djetinjstva vrijedno, slilo se
U tanji nego ibrišim zuj ose

Što o osinjim rajevima sanja
Nad zdjelom trešanja.

3.
Iz tmuše sjakti tušta uspomena
Kao noć zimnja, puna vučjih zjena.

Svagda na zemlji bi mu hladno ko da
Kroz poeziju Vaska Pope hoda.

A popeti se na vrh, sav u ledu,
To praslika je za ljudsku pobjedu.

Srce mu, što je ruža biti znalo,
Zastarjelim je, ko ruža, postalo.

Ni listanje davno pročitanih knjiga
Ne podmladi ga.

Ne voli kad ga zaustave ljudi:
Tek svoje *ništa* može da ponudi.

I bolje u strop da sate i sate
Zurite nego da s njime pričate.

4.
Stoji slučajan. Siv. U tom vrtlogu
Slučajniji je od svih. Spao s nogu.

I sav mu život liči na pismena
Od proljetnoga pljuska razlivena.

BRZO LI PROĐE

1.
Brzo li prođe ovaj život, Bože,
Ako imenom tim to zvati možeš:

Zbiljski vrijedni u godini dani,
Na prste jedne ruke su brojani

Kad car bjeh. Štedar. Razvigor čim dune,
Daću ti s glave polovinu krune.

A sada svaki dan ko da se bori
U ispraznosti da rekord obori.

Žrec sam Demetrin koji štapom bije
Zemlju, iz zimskog sna da probudi je

I doziva se noću s pokojnima
Da sa izvora kastalskog u njima

Bar kašto pine prije nego stane
Srce i samo *od-do* preostane.

Sve su rjeđa lica sa kojih sam štio
Kad sviće, kad se svijet mrači cio.

Prem još krije mrtve duše, kao žive
Da su, spiralni krik lokomotive

I pjevaju ptice, sa odlaskom tame,
O ljepoti djece što u grobu čame.

Čak u Miljacki kad čujem šum Kame,
Duša je svemu tuđa, kao kamen.

2.
Sve lađe koje vidješe mi zjene
U Ikariju odoše bez mene.

Život ne može, najbolje mu ise,
Od zaludnosti da ne sastoji se.

Šta god činjeli ili ne činjeli,
Na kraju lica - ista, ko šinjeli.

Čeka svak svoga kurjaka u smetu.
Ni jedna riječ ne pogađa metu.

Gdje su negdašnje crne muke naše
Iz kojih nešto plavetno lizaše?

Očajni često kad smo biti znali,
Al u očaju svoji. Nikad mali.

To aps je bio, no kraj čijih vatri
Bar je imalo o čem da se snatri.

I neće biti da smo važni Bogu:
Zemlja je igla u svemirskom stogu.

VIOLINA

Da je Bog više no blizu, voda
Kazuje, kroz sve zide,
I duša nije zgurena ko da
Kroz nizak tunel ide.

Diže je ponad sviju ljaga
Bijeli lijet rodin.
To je dan kad svaka putljaga
Iz vijavice vodi.

Dok u snu ponad adskog rova,
Krcatog ralja, mostim:
Vodič mi bubica Skenderova,
Prozirna do vječnosti.

I valjda bar trun kriti se mora,
Iza tih mesnih rita,
Trun djetinjstva, kad sam s prozora
Vidio svijet čitav.

A kad prestanu hučati vali
Violina se čuje:
Valjda ovako anđeo pali
Za nebom tuguje.

SARAJEVO ME GLEDA

Sarajevo me gleda
Očima beskućnih pasa:
Zalutati mi ne da
Po pustari dok basam.

Oči zemnoga gosta
(Nad nagradom i kaznom)
Zure u srce prazno -
To je sve što mu osta.

Al znam po tebi, bole:
Il smio ili ne smio
Da sasma živ sam bio
Ma i bez Boga iole.

No mojoj duši rađe
Ne bješe na cijeni
Cvijetak što presađen
Svoj miris promijeni.

Iz bezdomnih me pasa
Znan svijet gleda u oči
U jamu da ne zabasam
K neznancu kada kročim

Koji, dok mramor kleše,
Ili drhti na ciči,
Induskom boštvu sliči
Što tvori svijet kad pleše.

NEMA BIJEGA IZ ZEMLJE ZA STARCE

Nema bijega iz *zemlje za starce.*
Al još prividi od bisera kraču
Pučinom iza mreže za komarce
Nalik svesci za račun.

I duša se bistri, snomorice bježe
Kad zamirišu izasvjetske tuje
Tamo gdje *smjerni uskršćani leže*
Dok svijet tajinstvuje.

Dubrava nekad kazuje mi hujem
Da noge k jami prestanu da žure
Kad iz dubine zelene joj čujem
Kukavicu. Kao iz ure.

Nema bijega iz zemlje sa starce.
Al još djevojke rasiplju, kroz tmine,
Parfeme i šapte svoje, ko udarce,
A nekad i ko mine.

I znadem da ću, pokadšto, dok zelje
Dženetsko sjenke mojih ruku beru,
Od svih nesreća iz mladosti željet -
Od njinog svjetla - bar zeru.

ZAVRŠNA PJESAN: NA 64. RODJENDAN

Hoću li ti još potreban biti, hoćes li me još hraniti
kad mi bude šezdeset i četiri?
Džon Lenon-Pol Makartni
(preveo Omer Hadžiselimović)

Doći će smrt i imaće tvoje oči.
Čezare Paveze

Probudim se, u gluho doba noći,
I velim sebi: Mićun Šiljak će doći

Iz Skočigorine. Ako. Takav je božji emer.
Život je prošao. Ali nije i čemer.

Stariji od svijeta. Godine svedu pješaka
Kroz život – na zbilja bogatu kolekciju grešaka.

Na vješalici, karirana košulja i ne sanja
Da mjeri, ljuljanjem, prazninu tvojega bitisanja.

Iznosiš se ko hlače. Ako nešto tvoje još sija,
To je sjaktanje koljena izlizanih.

Nekad sam, i u očaju, sobom raspolagao slobodno.
Sad malo moga ima i u radosti. Odnoj.

I kao da sve postoji da bi te opskrbilo
Razlozima za odvraćanje pogleda. Kamo bilo.

Htio bih da zalajem, kao pašče iz vežnja,
Prema mjesecu: to život ne bješe nego ježnja.

Jer svak je ptica kojoj Gospod krila dosudi
A oči joj uzeše ljudi.

Vazda je tvoj vjetar puhao u tuđa jedra,
Nikad u tvoja jedra ni dašak tuđeg vjetra.

Ovo što osta biće ti nesretno. Jednolično.
Jednolično nesretno. Ni tuđe, niti lično.

Života, danas, u tvojim riječima
Otprilike koliko u esperantu ima.

Mada ti, u pogrlcu, damari jošter biju
Kao rudarev pijuk.

Jer nije mogao u duh milioniti dio tajni
Tvojih da stane, živote nezastajni.

I kanda još poneka uspomena se davna
Opire tome valjku što sav ti svijet ravna.

Ako, recimo, ždrale iz djetinjstva bih čuo
Još jednom ponad glave, smjesta bih presvisnuo.

O Ninkasi, najljepše pjesme sam, jao,
Jasenovim štapom po vodi ispisao.

Danas, ti si križanac bezuboga tigra
I Pelea koji nogomet sam igra.

I ko još jedan dokaz da Zemlja svašta hrani
Teku mi zemaljski dani.

Al i u časima kad si kao ispljuvak koji leti
Sa dunjaluka na ahiret – umiješ da se sjetiš

Robinzona Džefersa*: on je odmetnik od ljudi bio
I iz zamahivanja jastrepskih krila štio

Da je svijet (i kad izgleda štavljen)
Ipak dobro napravljen.

Čak tješi pomisao da je božija vaseljena
Beskrajna kao zaborav. Ne duži od čemera.

Pa kažeš sebi (ili mi kaže soba):
Spavaj, Markane. Ako ne budeš dobar –

Iz Skočigorine Mićun Šiljak će doći.
I imaće tvoje oči.

**Veliki američki pjesnik koji je pobjegao na pustu obalu okeana u Kaliforniji, gdje je sagradio Kuću Tor, potom Jastrebovu kulu za svoju ženu i vlastitim rukama. Kulu je nazvao Jastrebovom zato što se, dok ju je gradio, često nad njom javljao jedan jastreb. Kad je kula završena, jastreb se više nikad nije pojavio.*

Promocije

Lana Bastašić,

Jovan Divjak

Lana Bastašić

Enver Kazaz

Lanu Bastašić upoznao sam u Beogradu, u oskudnoj sobi hotela *Slavija*, čitajući jednu njenu priču poslanu pod šifrom na prvi konkurs „Vranac“, koji svake godine raspisuje knjižara Karver iz Podgorice i dodjeljuje tri prve nagrade pričama sa štokavskog jezičkog područja. Na taj konkurs bilo je prijavljeno negdje oko hiljadu sedamsto priča, a Lanina je nosila naslov „Na granici“. To je priča o djevojčici koja prti Miku Antića dok putuje iz Banjaluke za Beograd preko svih mogućih granica koje su iscrtane u postjugoslavenskom etno-klero-nacionalističkom ambijentu. Mika Antić i naratorka zajedno gledaju ljude u autobusu i pritom se odvrću njihove tragične sudbine, a sve to kroz melanholični pogled idenititarnog hibrida koji ne želi pripadati niti jednom kolektivno-autoritarnom etničkom/nacionalnom identitetu.

Priča je prekrasna zato što je vrlo emotivna i stresna, a pogled djevojčice koja je identitarno stigamtizirana kao dijete iz tzv. miješanog braka razobličuje totalitarnost modela mišljenja o kolektivnim idenititetima u postapokaliptičnom dobu na južnoslavenskom prostoru. Na toj granici - a možemo pretpostaviti da je to Andrićeva Drina - ostane Mika Antić, zaboravljen na klupi. Lana razvija odličnu narativnu strategiju: gledati tragičnu stvarnost očima Antićeve poezije i pretočiti poeziju u živog sagovornika, koji nama i naratorki poručuje da *zagrlimo celi svet.* A potom naratorku dočeka Beograd kao *namrgođeni socijalni radnik*.

S prijateljima Teofilom Pančićem i Božom Koprivicom svađao sam se oko ovog Laninog Beograda. Teo je tvrdio da je pleonazam *namrgođeni socijalni radnik*, a ja sam mu prigovorio da je to pogled sa Balkana, jer tu rečenicu tumači iz perspektive našeg prostora, gdje su socijalni radnici obavezno namrgođeni. A da je tumači iz pogleda, recimo jednog Šveda, onda bi se njegovo tumačenje iz osnova promijenilo jer tamo su socijalni radnici ljubazni a ne namorgođeni. Drugim riječima, Lanina figura je odlična zato što sugerira da na mjestu gdje očekujemo pitomost, dobrotu, ljubaznost - dobijamo odbojnost, mrgodnost, isključivanje itd. Beograd kao mjesto žudnje ovom figurom postaje toposom strepnje, jer Lanina naratorka nikad neće doseći svoje puno identitarno mjesto i nigdje neće biti domaća. Tako jedna mala figura obasjava ukupan društveni horizont nakon krvavog raspada Jugoslavije i postaje metaforom društva baziranog na moći isključivanja - zašto ne reći društva koje u sebe ugrađuje

neku vrstu rasističke norme? Poslije, kad sam Lanu upoznao u Podgorici i vidio uživo koliko je ona krhko i nježno biće, priča mi je postala još bolja, a potom sam otkrio da ima nečeg autobiografskog, iskustvenog u toj prekrasnoj priči.

A potom sam shvatio da Lana priča o onim ljudima koji ne mogu pripadati niti jednom nacionalnom, autoritarnom identitetu i, još uže, o ljudima što ih ovdašnji nacionalizam rasistički određuje mješancima, djecom iz tzv. miješanih brakova, a oni postaju u društvenom polju i kulturi isključeni/bezdomni/drugi/stranci, iako ih Lana i Mika Antić uče najvećoj humanističkoj vrijednosti – *grlite cijeli svijet.*

Nadalje, priča je ostvarena vrlo vještim poetskim jezikom i vrlo je ubjedljiva psihološka proza, a u njoj ima nešto karverovsko, što vas veoma nježno miluje, tako da imate osjećaj da vas uznosi neki, da tako kažem, pričalački lahor. Lana nije dobila prvu nagradu jer su me moji prijatelji Teo i Bota nadglasali. A kad smo otvorili šifre nakon odluke o nagradama pojavila se još jedna Lanina priča u izboru najboljih dvadeset za knjigu. Ona nosi naslov „Na istočnom horizontu". To je priča o prijateljstvu između mladića, povratnika iz Amerike u Banjaluku, i starca Bošnjaka, na krovu jedne zgrade dok ujutro očekuju izlazak sunca. Sjajna priča – prijateljstvo između dvojice ljudi u gradu sjenki i duhova ostalih iza ratnog užasa.

Elem, kad su Teo i Bota shvatili da su u knjigu ušle dvije Lanine priče, dugo su se kajali zato što ona nije dobila prvu nagradu. A po izlasku knjige, kad se sve priče pročitaju jedna za drugom, bez bilo kakvog opterećenja, sva trojica smo zaključili da smo trebali prvu nagradu dodijeliti priči „Na istočnom horizontu".

Ljetos, na ovogodišnjem Karverovom konkursu Teo i ja smo se svađali oko nove Lanine priče. Nismo, naravno, znali da je priča njena, ali smo je prepoznali po stilu. Ovog puta sam ja bio protiv toga da ona dobije prvu nagradu, jer po mome mišljenju ima jednu malu grešku u priči. Priča je opet prekrasna i traumatična, i opet imate postratnu društvenu apokalipsu, i očito je da se njom Lana opsesivno bavi s potrebom da pokuša riješiti teški problem povijesne traume, bila ona ratna ili postratna. Greška u priči je malkice usiljena metatekstualnost, u kojoj autorka teoretizira o tome kako se literatura nosila sa smrću. Da nema te teoretizacije, dobili biste jezgrovitu i vrlo preciznu priču. Teo i ja smo se svađali gotovo dva sata oko te priče, a u našoj svađi pobijedio je Božo Koprivica svojim glasom: Lana je opet izgubila prvu nagradu omjerom 2:1.

No, kad imate uvid u cjelokupnu proznu praksu na južnoslavenskom kulturnom prostoru, koju velikim dijelom odražava konkurs kao što je Karverov, onda bez ikakvog pretjerivanje možete zaključiti – Lana Bastašić je najtalentiranija mlađa spisateljica na prostoru bivše Jugoslavije i tu njoj nema parnjaka.

Kad to kažem, onda moram ponuditi i jake argumente. Za razliku od drugih spisateljica i spisatelja njene generacije, ona ima svoj prepoznatljiv prozni svijet. Dok drugi uglavnom baziraju svoju prozu na, da tako kažem, lokalnosti hronotopa, Lanin hronotop je transgraničan. To je pojam koji sam skovao čitajući njenu prozu. I ne samo to; Lana je postjugoslavenski kulturni nomad, a za razliku od svih iz svoje generacije, ona ima ono što možemo nazvati potpuno izrađenom poetikom nove osjećajnosti. Emocija kao oblik saznavanja - to je jedna od temeljnih karakteristika njene proze.

Kad je poredite sa njoj srodnim pripovjedačicama i pripovjedačima, onda u prvi plan izbija Lamija Begagić i njena knjiga *Godišnjica mature.* Ali, za razliku od Lamije, čija proza se zatvara u jedan generacijski trenutak u ovoj knjizi, Lanina proza se otvara prema ukupnom depresivnom, u fragmente razbijenom društvenom horizontu i hvata znatno širi obim ljudskih situacija.

Istražujući Lanu na Internetu za ovu promociju, otkrio sam da ona ima odličnu recepciju na južnoslavenskom kulturnom prostoru, prije svega među mlađom čitalačkom publikom, a kad neke tzv. akademske kritičare i kritičarke upoznate sa Laninim djelom, oni ga odmah ubace u središte književnog kanona. Otkud ta sklonost njenoj prozi? Pretpostavljeni odgovor vodio bi nas vjerovatno u sljedećem smjeru – Lanina poetika ne prihvata trendovsku priču, bilo onu koja na feminističkim zasadima subvertira patrocentričnu kulturnu normu, bilo onu koja se u ideji autonomije književnosti iscrpljuje u eskapističkoj narativnoj gesti.

Lani takva poetička usmjerenja ne dolaze u prvi plan zato što je njena proza suštinski uronjena u kovitlac ljudske egzistencije unutar razrušenog svijeta, a njeni junaci i junakinje ne grle svijet na način da konstruiraju iluziju neke velike ljudske dobrote, nego nastoje unutar skršenog svijeta doseći zrno egzistencijalnog smisla. To je unaprijed izgubljen, zaludan pokušaj, ali baš zbog te zaludnosti najprivlačniji model egzistencije. To je jedna dimenzija njene proze; a druga je sadržana u vrhunskom stilu, sjajnoj rečenici, odličnoj kompoziciji. Naredana je sadržana u hrabrom dekonstruiranja svih getoiziranih, etnocentričnih društvenih metanarativa. Uzmimo samo

jedan primjer. U jednoj njenoj priči mladić ide Banjalukom i malo-pomalo razobličuju njen socijalni horizont i etnocentrični simbolički kapital. Ali, ispod te razine priče položena je ona egzistencijalna: njemu, tom mladiću, pomoći će čovjek koji prodaje majice s likovima ratnih zločinaca koje se dobro prodaju. Pritom mladić u početku priče razvija osobenu predrasudu prema prodavcu, da bi na kraju shvatio kako se iza cijelog niza ideoloških maski skriva duševno dobar, saosjećajan čovjek koji je žrtva društvenog poretka. I tu je sadržan sjajan značenjski potencijal priče: simbolički kapital društva prekodirao je ovog čovjeka, pa on te majice prodaje jer su mu propali svi drugi poslovi. Pod težinom tog simboličkog kapitala koji mentalno okupira kompletno društvo nestaje život. A priča postaje višestruko kodirana metafora društvenog trenutka. Etnocentrični simbolički kapital funkcionira kao metod mentalne okupacije i proces obezljuđenje, dok se ispod njega, ispod tog mentalnog zatvora, skriva elementarna ljudskost, koja čezne da se nametne za vrhunaravnu društvenu vrijednost. Međutim, kako to nije moguće, priča subvertira etnički i društveni identitet jednim trenutkom primarnog života: problemom koji tjera ljude na refleksnu a ne društveno kodiranu reakciju. To je već čehovljevska narativna gesta, prema kojoj samo jedan moment u priči obrće sva njena značenja. Lanina proza vas stoga tjera da uvidite kako emocija može biti i socijalno i kulturološki angažovana, i politična, i kako je možda emocija najbolji oblik spoznavanja odnosa u društvu i uvid u stvarnost koja je sa humanističkog stanovišta grozomorna.

I još nešto na kraju: Lanina biografija kao da je izašla iz njene proze: Ona dolazi iz Zagreba, a nastanjuje se u Banjaluku. Drugi mladi pisac, Marko Dejanović, protjeran je iz Banjaluke i otišao je u Zagreb. Njih oboje povezuje treće mjesto, Podgorica i Karverov konkurs u njoj, pa oni, da njihov slučaj iskoristim kao neku vrstu metonimije, komuniciraju preko svih društvenih, političkih i ideoloških granica. Na taj način se stvara transgranična nova proza na južnoslavenskom prostoru koja ne preza od svake vrste subverzije prema društvenoj moći i dolje, u alternativnom kulturnom području gradi nove vrste vrijednosti u postapokaliptičnom društvenom polju. Ali, nije samo to razlog što se mora zavoljeti proza Lane Bastašić. Primarni razlog za ljubav prema ovoj prozi jeste u njenom vrhunskom spajanju poezije i tragedije. Pritom, tragedija je u pozadini. Ona je eho ljudske egzistencije. Tragedija se, dakle, iz vana preselila unutra, u ljudsku psihu, pa sad funkcionira kao unutrašnja mora junaka i junakinja koji žive u kontekstu postapokaliptične društvene pustinje koja stalno narasta i od koje *ceptimo u strahu*.

Lana Bastašić

Prvo da se zahvalim profesoru na ovim divnim riječima. Ne znam da li ste upoznati sa Propovim kapitalnim djelom *Morfologija bajke*. Situacija je slična: stvaramo u kontekstu u kojem imate tačno definisane uloge - imate heroja i žrtvu, imate nekoga ko je zao, imate damu u nevolji, i vi u principu morate da se tu odredite, jer inače ne postojite. Kod nas je to uvijek jednostrano. To je ono što je Derida govorio, ta dihotomna konstrukcija, crno-bijelo, nema ništa između. Heroj može biti samo dobar, a žrtva je samo žrtva, žena je ili žrtva ili vještica i nikad nešto treće. Ja se trudim da u ovom što radim (a iskreno se nadam da mi je ovo najgora knjiga u životu, da one prave tek dolaze) dekonstruišem taj sistem. U mnogo čemu je na takav stav uticala i literatura koju sam čitala, a to je mahom bila anglosaksonska literatura, zatim latinoamerička... Kao što možete da pretpostavite, živjeti i pisati kritički u Banjaluci o čovjeku koji prodaje majice sa likom Ratka Mladića nije baš dobrodošlo. Rodbina vas zove i govori: Joj, sine, nemoj baš tako, čuvaj se. Ja obično na takav savjet odgovaram: Hvala, ali ja nisam sin. Onda, s druge strane, odem na jedan feministički festival gdje su me pozvali da promovišem svoju knjigu, pa tamo održim neki manji govor o tome kako mi je književnost na prvom mjestu i kako nije dovoljno napisati angažovan tekst; to ne znači da je on dobar. Onda me sretnu samoprozvane feministkinje pa me popljuju. To su sve neki konstrukti koje vam nameću drugi, i to je, u neku ruku, nasilje. Uvijek postoji taj neko ko vas gura u nešto. Juče sam se svađala sa jednim mladim piscem iz Banjaluke kojem je osnovni spisateljski program samo i jedino doprinos srpskoj književnosti. Na kraju razgovora čovjek me tjera da priznam kako sam ja srpska spisateljica, tjera me da se jezički označim. On meni ne dozvoljava ništa drugo. On je subjekat koji kaže *Ti pripadaš nama*. To je nasilje nada mnom i nad mojom željom da se odredim kao nešto drugo, nasilje nad mojom mogućnošću da pripadam bilo kojoj od postojećih književnosti. To je ono nasilje protiv kojeg pokušavam da se borim. Međutim ono što ne volim, to je postmoralisanje, da ja čitaoca učim nekakvoj etici, moralu. Ja se trudim da to čitalac/čitateljka sami pronađu, i tu mi je važan taj detalj koji je spomenuo profesor Kazaz. Ne želim govoriti o velikim temama. Ja imam dvadeset šest godina. Šta ja mogu da kažem o smislu života, ili šta bilo ko može da kaže o teroru kojem nisu prisustvovali? Ali mogu da opišem svoj život, ono što trenutno vidim, kao i ono što se dešava u detalju, te da u tim sitnicama otkrivam bar djeliće velikih istina i dekonstruišem ih. I još važnije, da pronađem da je jedina istina zapravo nepostojanje velike istine.

Enver Kazaz

Zašto je pojam granice važan za Laninu prozu? Vi ne možete maknuti u našim prostorima a da vas u glavu ne udari neka granica. Naprosto nas granice tuku, jer živimo u svijetu koji je getoiziran, svijetu različitih tipova zidova, svijetu zazidanog uma. Bilo bi dobro da nam pročitaš nešto iz svoji priča što će ilustrirati način na koji tvoja proza subvertira takav poredak granica.

Lana Bastašić

Pročitaću jedan odlomak iz priče „Na granici“ koju je profesor Kazaz prepoznao u Podgorici.

Policajci se uvijek zbune kada vide moje podatke izvučene na monitoru iz svojih jednoličnih, orvelovskih sistema. Rođena u Bjelovaru, živi u Banjaluci. Otac Novosađanin, majka Mariborčanka. Nekad na početku osnovne škole pokušali su da mi objasne šta sam ja. To pitanje se još tada zavuklo u moju svakodnevicu kao hronična upala nekog rijetko upotrebljivanog zgloba. Šta sam ja? I, zaista, kad god bih stala pored nekog moćnog, masnog pripadnika granične policije, osjećala bih neki neopravdano prisvojeni ponos – kao prava mala, klempava Jugoslavija u starkama, koja svima smeta i svakoga žulja, ali je ipak tu, takva kakva jeste, i nikako drugačije ne može da se zove. S druge strane, svaki od tih graničnih prelaza, svako zaustavljanje na provjeru dokumenata kao da je unutar mene paralo neke skrivene, neimenovane svjetove – kao da sam se i ja zaustavljala pred nekom unutrašnjom kapijom i propuštala dalje neku drugu mene, otkinutu, nepotpunu mene, tamo preko linije. Jedna bi ostajala ispred, ne bi mogla da prođe, sa rukama okačenim na žičane rombove granične ograde. Druga bi odlazila dalje, kao loše nacrtan portret, kao skica kompletne osobe, tamo negdje gdje primaju samo taj mali, nejaki dio nje cijele. I tako sam se uvijek gubila u sopstvenoj geografskoj karti, negdje iznutra, isparčana kao razorena puzzle slagalica na kojoj je nekada bila vidljiva ta druga, Mikina zemlja u kojoj ljudi zaista trče i zaista se sastaju sami sa sobom. I bez obzira na sve autobuske karte, iskrzane kofere, prekookeanske mejlove, agnostičke priručnike, hotelska kupatila i egzotične, tuđe jezike, uvijek sam bila pripadnica te neke hladne, isjeckane zemlje u sredini svijeta i sredini sopstvene utrobe. Kao Jevrejin lutalica izderanih đonova, rastezala bih svoju putanju do granice pucanja, no bez obzira, što bih dalje otišla, ta me je ista izmrvljena zemlja vukla nazad kao dobro podmazanu jo-jo igračku.

Hatidža Dizdarević

Molim vas da rekonstruišete kako je zapravo sve počelo, da označite neku atmosferu ili neki događaj, u kom okruženju, malo više detalja, pa da to objavimo u *Godišnjaku*.

Lana Bastašić

Ja sam pohađala, igrom slučaja, Medicinsku školu. Moji su roditelji stomatolozi, možda se tu krije pravi razlog. Međutim, još važnije, meni se nije dopadalo šta to rade u banjalučkoj gimnaziji. Nisu mi se dopadali ljudi koji tamo idu i ja sam, iz tih razloga, otišla u Medicinsku školu. Tamo smo na praksi imali priliku da se susretnemo sa raznoraznim ljudskim sudbinama, sa slabim funkcionisanjem kliničkog centra, sa žoharima koje sklonite sa hrane i odnesete pacijentu. Između ostalog sam se susrela sa odnosom prema ženama koje idu na abortus. To su uglavnom bile mlade žene koje su majke dovele na pobačaj, i meni je krajnje odvratan bio odnos medicinskih sestara prema tim, mogu reći, djevojčicama. Nebitno je sad da li smo mi za to ili protiv toga, to je neka druga priča, ali činjenica je da živimo u državi gdje vam je zakonom nešto dozvoljeno, a o tome se i dalje nikako ne smije pričati. Zakon vam daje, jezik vam oduzima. Te majke dolaze u klinički centar kao da dovode ratnog zločinca. Kasnije, medicinske sestre u onim svojim sobičcima sa svojim jeftinim cigaretama govore: *Ma da, kurva, vucala se okolo*. Meni je to bilo odvratno, taj potpuni nedostatak privatnosti. Napisala sam svoju prvu priču o ženi koja ide da abortira. Pri tome nisam htjela da napišem tipičnu priču o jadnoj ženi žrtvi koja plače za svojim djetetom. Sve to ostaje čitaocu. Ja sam samo htjela da se fokusiram na taj momenat kada joj medicinska sestra sprema jastučnicu i kaže: *Eto dušo, sad je sve gotovo, ali ovo ne smiješ nikad nikom reći, to da znaš, ćuti* - i u trenutku na kraju, kada naratorica plače, ona ne plače kao majka, kao žrtva, ona plače samo zbog toga što shvata da mora da ćuti o sebi. To je bio moj prvi poriv: da pokušam da se izmjestim u nečiju sudbinu, da pokušam da ne patetišem i da pomaknem tu ženu iz tipične uloge žrtve. Tu priču, „Druga crta“, poslala sam na konkurs *Ulaznica* u Zrenjanin i tamo sam dobila drugu nagradu. Kasnije sam nastavila da pišem o tim malim ljudskim sudbinama koje su u stvari mnogo veće nego što vidimo.

Enver Kazaz

Vlada Arsenić je važan za tvoju književnu afirmaciju. On je možda u ovom momentu najbolji kritičar u regiji. Vlada je taj dobri duh koji povezuje spisatelje i spisateljice sa prostora bivše Jugoslavije.

Lana Bastašić

I nekako ga se svi pomalo plašimo, jer je to književni kritičar koji zaista sahranjuje knjige, da tako to kažem, i nije mu problem da to uradi nekim samoprozvanim veličinama, te je baš zato svojevrsna *persona non grata* savremene književnosti. Bila sam u Studentskom kulturnom centru kada se održao taj nesrećni razgovor na koji su pozvali Vladu Arsenića i Aleksandra Jerkova, profesora savremene srpske književnosti u Beogradu. Bila je tu Jasmina Vrbavac, a i Vladimir Kecmanović. Oni su, očito, i bili dovedeni da bi se napravila drama, to vam je jasno već iz spiska gostiju. Sjećam se da je tu nastala takva svađa oko toga šta je srpsko, šta nije srpsko u književnosti. Ja sam tad tek bila niko i ništa, sa jednom objavljenom pričom. Javila sam se za riječ, konstatovala da se vodi diskusija o nacionalnosti a ne književnosti, i upitala učesnike: Kojoj ja književnosti pripadam? Šta sam ja? Ja mogu da budem i hrvatska spisateljica i srpska i bosanskohercegovačka i jugoslovenska. A onda mi je gospodin Jerkov rekao, krajnje patronizirajuće i nadmeno, kao pravi čiko koji se obraća zalutaloj djevojčici: *Mlada damo, vi ste toliko šarmantni da se ja nadam da ćete biti naša*. I meni je tu sve bilo jasno. To je to. Naši i vaši. Uđi u taj naš okvir, inače ne postojiš. Vlada Arsenić je neko ko, ne znam odakle, crpi energiju da se takvim likovima bori svaki dan i ja mu stvarno skidam kapu.

Enver Kazaz

A sad nam kaži koje ti to pisce čitaš, jer tvoja poetika nije od ovog našeg skučenog svijeta.

Lana Bastašić

Ono što stoji na početku ove knjige je citat iz *Portreta umjetnika u mladosti* Džejmsa Džojsa: *Neću služiti onome u što više ne vjerujem, zvalo se to moj dom, moja otadžbina ili moja crkva, i pokušaću da se izrazim u nekom obliku života i umjetnosti što slobodnije mogu i što potpunije mogu, služeći se u svoju odbranu jedinim oružjem koje sebi dozvoljavam: ćutanjem, izgnanstvom i lukavstvom.* To je trenutak u romanu kada Stiven, narator, odbija katoličanstvo. Odbija jedan put. Ja sam dosta rano pročitala *Uliksa* i nikad mi nije bilo jasno zašto je ljudima tako strašno prići toj knjizi. Valjda zato što su previše opterećeni teorijom i onda prilaze spomeniku a ne tekstu. To je stvarno knjiga u kojoj uživaš u rečenici, i moj prvi utisak, nakon što sam pročitala tu knjigu, bio je: čovječe, na papiru možeš sve. Ukoliko to *sve* ima svoje umjetničko

opravdanje, stvarno možeš sve. Ja sam prosto luda za Džojsom. Neke djevojke imaju postere savremenih pjevača ili glumaca u sobi, a ja imam uramljenu fotografiju Džojsa. Mene je mahom privukla anglosaksonska proza. Fokner, Hemingvej, Konrad... Kasnije su to bile postkolonijalne književnice koje jako cijenim: Arundati Roj, Đampa Lahiri, Kiran Desai i Zejdi Smit. Dosta je toga i s druge strane: Borhes, Markes, Kortasar, Bolanjo... Ne znam odakle da krenem. Naravno da čitam i našu književnost. Priznajem da mi se oduvijek, još kad sam kao mala čitala lektiru, više dopadao Selimović od Andrića. Ali uvijek mi je u toj cijeloj (našoj) lektiri nešto nedostajalo, kao da hoću još nešto, treba mi više, više fantastičnosti, više modernosti. Osjećala sam se, kao mlada čitateljka, kao da nešto stalno kaska u tom opusu, i onda sam to nešto tražila na drugim mjestima. Naravno, pošto sam studirala engleski jezik i književnost, teorijski sam mnogo bolje potkovana kad su u pitanju anglosaksonski pisci i ne bih nikad rekla da su na mene uticali *naši pisci* u toj mjeri koliko su neki drugi.

Hatidža Dizdarević

Znate, to što vam je rekao Aleksandar Jerkov, profesor iz Beograda, on misli nešto drugo: da, naime, nije njima nikakva čast nego vama, da ćete odmah pasti na tu ponudu. To je ta logika, to je tako prosto.

Lana Bastašić

Kad počnete da se bavite ovim, prvo na šta nailazite jeste da vas vrbuju različiti tabori. Ako imate prevelik ego za nekog ko tek počinje, lako će vas uhvatiti u svoje. Napiše vam neko dobronamjerni imejl ili vas ne znam kako pohvali, a vi tek počinjete. Mene je, tako, nazvao Nikola Vukolić kad mi je izašla prva knjiga, koja je za mene zaista bila eksperimentalna, moje stilske vježbe. Daleko od toga da je smatram dobrom. Onda me nazove Vukolić i kaže mi: Eto ja razmišljam da vama dam „Kočićevo pero". Nisam do tada znala da se na taj način dodjeljuju književne nagrade. Sjećam se da sam pomislila kako me sramota u ime cijele književne scene. Kočić je, to već znamo, postao apsolutni prazni označitelj za sve i svašta, i ja sam svjesno odaljila od te priče. Onda su me vrbovali Milenko Stojičić i Udruženje književnika Republike Srpske. Zovu me da s njima pijem kafe. Radila sam kao konobarica u Banjaluci i jednog dana sam napisala mejl gospodinu Stojičiću rekavši mu kako mi ne prija njegova prekomjerna naklonost. Odgovor je stigao u vidu eksplozije povrijeđenog muškog ega. Ali to su stvari na koje sam navikla. Oduvijek sam

strepila od grupa, od pripadanja. Poštujem sve, ali više volim da me puste da ganjam svoj film. Imam još toliko toga da pročitam i napišem.

Enver Kazaz

Na tvom blogu ima jedan prekrasan moto pisan kao igra. To je iz knjige Vladimira Nabokova *Pogledaj u arlekine*, *izmišljaj svijet.* Nekako tako, ako se ne varam. Reci, ako je to moguće, iz čega crpiš inspiraciju za svoju prozu, a mi to možda ne vidimo.

Hatidža Dizdarević

Dobro, zvuči klasično da ipak ima tu neki krug ljudi koji se bori za vas; vi se ponašajte kao neosvojivi, to je normalno, to je mislim kompliment, a pustite njih da izgovore sve te udvaračke i ostale primamljive stvari.

Lana Bastašić

Kada govorimo o svim tim veličinama koje vrbuju, mogu da kažem da ono što me iznenadilo kod profesora Kazaza, i to je nešto što mladom piscu treba, jeste spremnost da sjedne nad mojom pričom i da svoje sugestije. Ovaj pasus je slab, ova rečenica je nejasna itd. Mene je to oduševilo zato što upravo to treba mladom piscu danas. Rijetko ćete naći osobu koja je već u neku ruku afirmisana, da pročita mladog pisca, da razgovara i da ukaže na dobro i na loše. To je strašno važno za početak, jer u suprotnome, prihvatanjem hvalospjeva prihvatamo da ostanemo u jednom uskom okviru iz kojega tek krećemo.

Enver Kazaz

Kao što vidite, dijalog je počeo, vi ste potpuno slobodni da pričate. Ja imam neka pitanja za Lanu, ali bih to završio uz piće; da malo mi pričamo, a vi slobodno možete sve da nas pitate.

Damir Šabotić

Ja bih vas pitao kakva je percepcija vašeg književnog rada u Banjaluci, budući da baš niste omiljeni tamo. Mlada spisateljice, kako su prihvatili vaše priče? Vaši prijatelji, pretpostavljam, pružaju vam podršku.

Lana Bastašić

Ne treba ništa shvatati homogeno. Ono što ćete vidjeti u medijima jeste jedna Banjaluka, totalitarni režim, potpuno jednomišlje. S druge strane, budi se neka mlada struja, nešto se tamo dešava i to se osjeća. Pojavio se Vojislav Erceg, koji je prošle godine dobio drugu nagradu u Fojnici. Čovjek koji piše na ekavici i koristi kroatizme, te u svom romanu *Senka,* objavljenom u Književnoj omladini Srbije, govori o rušenju Ferhadije. Ne znam koliko ovdje možete da shvatite šta znači pisati tako u Banjaluci. Jedno je kritikovati fašizam iz pozicije žrtve, ali nešto sasvim drugo jeste činiti to iz ideološkog jezgra. Nešto se tamo dešava i u tim krugovima recepcija je dobra. Međutim, ne možete očekivati ne znam kakvu reakciju. Ljudi koji su tamo centar hegemonije, jednom riječju, ne čitaju. Vi u Banjaluci nemate ozbiljnu čitalačku publiku. Imate, naravno, ljude koji čitaju Ćosića i ništa drugo. Imate one koji odu na kiosk pa kupe bestseler, Kusturicu, zajedno sa kulinarskim magazinom, ili čuju da je neko dobio Nobelovu nagradu pa, hajde da pročitam i tu knjigu, ili da je makar posjedujem. Ali ozbiljnu čitalačku publiku nemate. Tako da je teško razgovarati o recepciji.

Hatidža Dizdarević

Da vas pitam nešto tematski vezano za priču koja je prošle godine ovdje dobila prvu nagradu, a ni ova ništa nije slabija što je dobila pretprošle... Meni je strašno atraktivno sad kad sam vas vidjela, kad vidim, da ne kažem uzrast, i to vrlo mi je neobično - odbir teme nekako mi ne pristaje. Sad, to je vjerovatno neka predrasuda; neću vas pitati kako ste na to došli, ali meni je neki stepen zrelosti prilično neobičan. To je ipak bilo kad vam je bilo dvadeset četiri, godine dvadeset tri, je li tako?

Lana Bastašić

Pitate za „Suprugu Hasana Avdića“. To je opet do toga koliko osoba čita, kad počne da čita i šta čita. Neću da budem od onih koji se na sva zvona hvale kako čitaju. Danas čak postoji cijela jedna hipsterska struja, gdje se ljudi slikaju s knjigom i onda to objavljuju na društvenim mrežama. Ja stvarno volim da čitam i stvarno jako puno čitam i mislim (nadam se) da ta zrelost o kojoj govorite dolazi iz toga. A drugi dio medalje je u tome što živimo u društvu koje je teško, ali takođe i jako inspirativno. Kad smo došli iz Zagreba, došli smo kod majčinih roditelja u Lišnju, selo pored Prnjavora. Moji deda i baka su u, kako se to nezgrapno kaže, miješanom braku. To su divni ljudi.

Mojoj baki, Seniji, lokalnoj učiteljici, dolazile su često u kuću razne gospođe, komšinice, i te njihove priče su na mene ostavile dosta dubok utisak. To nisu žene koje se žale na svoju sudbinu, one je prihvataju kao prirodnu. To je ono što je Bart govorio: mit uvijek prelazi u prirodu. Dakle, one ne osjećaju da je njima nešto nametnuto, nego da je njima prirodno takvo ustrojstvo. Sjećam se da čak i moja baka, koja je učiteljica, jedan dan me tjera da čitam Tolstoja, drugi dan kaže: Dolazi deda, spremaj sto, prvo se njemu služi. Ja sam htjela da opišem ženu koja nije obrazovana, nije emancipovana i ne govori o feminizmu. Htjela sam da opišem ženu koja potpuno prihvata i smatra prirodnim svoj status, te ga ne dovodi u pitanje.

Envar Kazaz

Najteži patrijarhat je onaj koji se internalizirao. Nema više. Hvala vam lijepo.

Lana Bastašić

VATROMETI

(i druge priče o nekom tamo gradu o kojem uopšte ne volim da pišem)

(Izbor)

Vatrometi

"Ništa, ja ću sada da postavim kameru, a ti počni da pričaš kada budeš spremna."
"Šta prvo da kažem?"
"Šta god želiš… Možeš se predstaviti i reći koje si nacionalnosti, odakle si."
"Odakle sam ili koje sam nacionalnosti?"
"Pa… To. Pošto je bitno za film da svako kaže svoju nacionalnost. Snimio sam već dva Bošnjaka i jednog Hrvata i sada još treba da…"
"Razumijem ali… Jako je komplikovano."
"Pa, čime ti sebe smatraš?"
"Je l' moram sad da odgovorim?"

U Veneciji postoje ljudi koji čiste ptičji izmet sa starih spomenika. Strug-strug. U jednoj emisiji na nekom od onih *bau vau superkul* kanala baš su govorili o tome. Ptičji izmet i Venecija u istoj rečenici. *Flying rats!* Sjećaš se tog filma? *24 hour…* I, nebitno. Pokazivali su uglavnom šta ta silna govna učine starim spomenicima. Sad... Ja ti se ne razumijem baš u hemiju (Je li to hemija? Jeste?), ali valjda krenu nekakvi procesi i šta ti ja znam… Grizu, znaš? Govna grizu spomenike. Sranje izgriza Veneciju dok mi razgovaramo. Upravo sada. To je strašno, zar ne? Mislim na golubove. Što ih neko sve ne poubija? Koja je uopšte njihova svrha? Pitam se šta bi borci za prava životinja mislili o tome. I oni su puni sranja koje nagriza. Da, znam da sam odvratna. U svakom slučaju, glasam za spomenike. Neka nauče da seru na drugom mjestu. To je kao ona scena sa gospodinom Ercegom. Sjećaš se?

Gospodin Erceg uvijek nosi prsluk čak i kada je prilično toplo dolazi približava se tap tap tarap tap tap mi smo tada slušali Fanki Dži bože kakvi smo idioti bili kao klinci i tap tap tap i šta vi to radite tu i čiji ste i odakle ste stalno to prokleto

pitanje odakle smo je l' tako da se sjećaš toga i onda gospodin Erceg kaže kako zna on čiji smo mi *i onda još doda da će da nas prijavi mi ga pitamo kome će da nas prijavi dok navlačimo gaće i ti navlačiš pantalone tebi je lakše da piškiš ja moram i štrample i sve dok se gospodin Erceg okreće jer pobogu nema smisla da gleda u razgolićene prepone jedne osmogodišnjakinje i kaže reći će nas roditeljima mene će reći roditeljima a ti Marko šta će tvoja jadna mama da misli ionako joj nije ni do čega pobogu otac ti je poginuo na ratištu a ti pišaš po školskom dvorištu kao da je kakav javni klozet da da tako je rekao gospodin Erceg javni klozet i mi stojimo nepomično i razmišljamo o tome šta ćemo reći mojim roditeljima i ništa nam nije jasno i sjećaš li se šta si ga tada pitao* gospodine Erceg kakve veze moj tata ima sa mojim pišanjem *a on nas je pogledao kao da smo pišali na Republiku Srpsku.*

Čula sam da su i neki Italijani došli u Banjaluku na rafting. Možda bi trebalo da ih pitamo o tom problem golubova. Ali, pitanje je da li oni imaju pojma o tome. Možda nikada nisu ni bili u Veneciji. Italijani iz Italije govore italijanski jezik. To je tako jednostavno. Gledala sam na televiziji tu paradu, otvaranje svjetskog prvenstva. Gradonačelnik nam je bio posebno lijep za tu priliku, znaš? Mislim da je nosio *Huga. Boss, boss.* Gradonačelnik će da izlije još betona na naš grad, Marko. Znaš? Izliće prokleti beton na park Mladena Stojanovića. I staklo i granit i metal. Hoćeš li da odemo da ležimo u parku i spriječimo ih da izliju beton? Da grlimo drveće i slične gluposti… A mi čak nismo ni rođeni ovdje. Mogli bismo da bojkotujemo cijelo prvenstvo u raftingu. Imali su i nekakve bombastične vatromete. Sjedila sam u dnevnom boravku i čuvala mačka u naručju i BUM BUM BUM BUM tresla se cijela kuća BUM BUM, a ja sam govorila mačku: "Nije to, Simo, *to,* to su vatrometi… (BUM BUM BUM) To su vatrometi." Kao kada smo spavali na onim gajbama u podrumu teta Dragane, sjećaš se? Vatrometi.

Onaj zvuk. Uoueeeee. Tako nekako. Probudi te isprve. I pomisliš – dešava se. Sada upravo. Ono što smo vježbali. Dešava se uoueeeee. Preko mojih drvenih merdevina za krevet provlači se kao ljigava jegulja i zavlači se pod moj prekrivač sa šarenim gljivama i dječakom i djevojčicom pa sve uz kičmu i znam, znam da će mama da uđe svakog časa i da se pravi da je sve u redu i da je sasvim normalno u to doba ustati, navući patike na čičak i spustiti se u nečiji podrum. Uoueee. Ali mama kako ću da idem u ovoj ružnoj pidžami? Kako si ti glupa, kaže moja sestra. To je sad nebitno, ovo je važan trenutak i mi treba što prije da odemo u podrum. Glupača misli na pidžamu. A u podrumu sve nekako avetinjski poput napuštenih, trulih pozorišta sa prašnjavim rekvizitima i sve neki ljudi… Kakvi

su to ljudi bili i kakva su im bila lica… A svi te nešto gledaju sa kako je slatka, dušica mala ispisanim preko krmeljavih očiju. A ja samo hoću da prestanu da me gledaju. U mojoj otrcanoj pidžami. To je, ipak, veliki stepen intimnosti za jednu djevojčicu. Da je cijeli komšiluk gleda u njenoj najružnijoj pidžami. Evo, sine, lezi tu. A ti si bio preko puta i nosio su neki kul duks i mene je to nerviralo. Ne treba izgledati kul u takvim trenucima. I ja sam legla na naslagane gajbe pune praznih flaša od piva, kojeg je teta Dragana služila uz ćevape i pljeskavice i gledala sam u tvoj kul duks i slušala ono vani. Ono nešto. To su vatrometi. Tako si rekao. Gledao si me kao da sam biberče koje treba utješiti samo zato što sam bila jedina djevojčica u tom ružnom podrumu. To su vatrometi. Sjećam se. I ja sam pomislila kako si glup, zaboga, to nisu vatrometi. To je ono ratno. Ono.

"Ovdje, u Banjaluci, zapravo i nije bilo rata, zar ne?" Tako su me pitali turisti dok sam radila za jedan književni festival. I znaš na šta sam pomislila? Evo i sad sam se sjetila kada vidim ovu svemirsku klimu u bolničkoj sobi… Pomislila sam na drva. Sjećaš li se cjepanica koje smo nosili u školu? A ja sam naprosto morala da nosim više drva od drugih. Teglila sam ih pokušavajući da napravim ravnotežu sa torbom na leđima. I onda bi prošao čika Stanko i rekao: "Vidi je, kakva mala i nejaka djevojčica, a nosi tolika drva!" I to je bio naš rat, Marko. Tako smo i mi nešto radili. Kao da smo se pravili pametni i sve kao da i mi razumijemo one što govore na *Dnevniku*. Jer, ipak, nosimo drva da ugrijemo školu. Poslije kao da smo se stidili što nismo izgubili noge i ruke. Što smo mogli da hodamo do škole. Da nosimo nasječena drva. Da li je bilo rata u Banjaluci? Prizivali smo duhove. Jednom nam se desilo, i to baš u mojoj sobi pored kreveta na sprat, da smo nas četvero – ti, Siniša, Simona i ja – izvukli onu morbidnu tablu sa slovima. Napravio si neku ozbiljnu, zaleđenu facu, dodirnuo strelicu na ploči i rekao: "Pokaži nam se." I baš u tom trenutku, ni manje ni više, došla je struja. Na dvije minute, ali ipak je došla. Sjećaš li se kako je Siniša zaskičao? Kao prasad kod tete Dragane. "Prizvao si struju, Marko! Prizvao si struju!"

Te godine upoznali smo jednog narkomana. Bar su nam svi govorili da je narkoman. Gledali smo u njegove ruke, neprestano, u nekom neodređenom strahu. Nismo disali. Kao da će nekakvo ništavilo, praznina i propadanje da se izlije iz njegovih pluća i inhalira u naša. Govorio nam je o miru. On ga se sjećao, mi smo bili suviše mali. Kao kada ti starci pričaju o Stounsima. Tako smo ga slušali. "Manje više, sve je to isto sranje." Tako je govorio. A mi smo ga gledali i disali na usta. Onda si mu ti rekao da je tvoj tata poginuo i sjećaš li

se šta ti je odgovorio? Je l' se sjećaš? "Čova, to je baš žešće sranje…" I mi smo ga gledali kao da je najpametniji čovjek na planeti. On nam je, uostalom, prvi pokazao starke. "Ovdje, u Banjaluci, zapravo i nije bilo rata, zar ne?"

Napisala sam ti pismo posebnom crnom olovkom koju je tata koristio za dokumenta. Tatina olovka za dokumenta, tako smo je zvali. Izrezala sam fotografiju nekog cvijeća sa bombonjere koju nam je poslala baka iz Austrije. Napisala sam na poleđini tvoje ime i prezime i ostavila kovertu u sanduče, tamo gdje si živio tada, u Beogradskoj ulici. Ovo je ratno vrijeme. Tako si mi rekao sutradan u školi. Ne možeš imati curu u ratno vrijeme. Ja sam se složila u potpunosti. Nema smisla u ratno vrijeme pisati ljubavna pisma. Mi sada imamo pametnija posla. Nositi drva u školu, na primjer. Prizivati struju. Bilo bi sramota imati dečka u ratno vrijeme.

"Da li postoji neki poseban trenutak u vašem životu koji biste izdvojili?"
"Konkretno u vezi sa ovom pričom?"
"Pa, da. Bilo bi poželjno."
"Da, postoji jedan trenutak. Lego kockice."

Kada smo dobili te lego kockice mislila sam da sam najmoćnija osoba u komšiluku i da ne postoji bolja stvar za jednu hrabru, pametnu djevojčicu u ratno vrijeme nego da slaže lego kockice i ne ometa druge, mnogo bitnije stvari. I onda je došla ta bolnica. Dobila sam kutiju sa dijelovima od kojih možeš da sastaviš kompletnu lego bolnicu sa malim ljudima i medicinskim sestrama, ne kao ovim tvojim ružnim, debelim što nas prekidaju svako malo, već slatkim, malim, žutolikim tehničarkama u lakiranobijelim košuljicama. Složila sam temelje i vrata, ali sam se dosta mučila sa prozorima i garažom. I onda, negdje pred sam kraj, kada sam ustanovila da će mi trebati još dan-dva da sve završim, sestra je uletjela u kuću i trčeći preko hodnika zadihano pozvala mamu. A mama… Dobra naša mama. Bila je u kuhinji, pokušavala da otčepi odvod po stoti put i psovala i psovala. Draga mama. Prepala se. Šta se dogodilo, sine? I tačno se sjećam kako je tada izgledala ta moja nenormalna sestra, u plavoj trenerci sa pufnastom gumicom za kosu. Rat je završen! Rat je završen! A mama je odmahnula rukom i vratila se odvodu uz jedno ravnodušno ajde, mani me svojih zajebancija. *A ja sam, nekako, znala. Znaš? Znala sam da nema smisla sjediti tu i završavati bolnicu od lego kockica. Ustala sam i otišla u sobu, za Hanom. Sjedila je na podu i gledala kroz prozor. Ali stvarno je završen! Vidjela sam! Sto posto! I ja sam joj vjerovala. Nije bio problem u tome. Sjela sam pored nje u svojim ljubičastim helankama na štrafte.*

“Hana?”
“Molim?”
“A šta ćemo sad da radimo? Šta će sad da se desi?”

Možda bi trebalo da pozovem sestru da ti promijeni ovo… Nekako su vam sterilne ove ružne sobe. Odmah se sjetim prijemnog i bude mi muka. A ti si bio posebno ozbiljan tog dana. “Prijemni je danas, ne ponašaj se tako!” I onda, malo-malo pa neka priča o izgledu. “Ne možeš takva da ideš, danas je prijemni!” (Vidi, glupi golubovi ti slijeću na prozor. Mrzim glupe golubove.) Kaplje li ovo kako treba? Nekako sve zastajkuje, kao da ne ide. Vidi ovu kapljicu, Marko. Uskoro će da uđe u tvoj krvotok i da te hrani i liječi i sve će biti u redu. Evo je još jedna. Prokleti golub se češka. Pogledaj kako glupo izgleda… Misliš li da je on bio nekad u Veneciji? Ma *che fai*, seratore! Muka mi je od ovih sendviča iz aparata. A tebi fino, kuvaju ti supice… Kako si smiješan u toj pidžami. Izgledaš mi, nekako, kao Šon Koneri. Znaš? Sav si neki ostario u toj pidžami. Kao bolesni Šon.

“Marko, hoćemo li mi umrijeti?”
“Zašto bismo umrli?”
“Pa sad je ratno stanje, ljudi umiru kad je ratno stanje.”
“Ne, ljudi ginu kad je ratno stanje, pobrkala si.”
“Pa da li ćemo i mi umrijeti od toga, od ratnog stanja?”
“Ne.”
“Nećemo?”
“Ne. Sasvim sam siguran da ćemo ti i ja umrijeti od nečeg drugog.”
“A od čega?”
“Nemam pojma. Od nečeg zanimljivog.”

Znaš, juče sam bila kod Ranka Šipke. I on je nekako ostario u posljednje vrijeme. Ne znam da li golubovi seru po njemu. Nisam do sada ništa vidjela. U svakom slučaju, ako se to desi, obrisaću. Svakako. Mislim da uopšte nije ni privlačan golubovima. Mislim… Nije nekakva bitna skulptura. On je samo neki narodni heroj. I svaki put me bude sramota, znaš? Kad idem da ga obiđem. Treba da ga pogledam u oči, tog lijepog, mrtvog studenta, i kažem mu da više nema. Toga. Zbog čega je mrtav. Treba da mu kažem da smo sve sjebali. Sve. Ne mogu to da mu uradim. Za sad mogu samo da ga čistim od goluba seratora. Mislim da je to dovoljno. Prokleti golubovi.

Uostalom, šta ih je briga? Možda se oni ne slažu sa pozicijom tih spomenika i skulptura. Možda su tu odvajkada bili njihovi *javni klozeti*. I šta ih sad briga? Možda razmišljaju: naše je, pa možemo da seremo koliko nam volja, zabole nas šta ste vi tu izgradili. Ma, golubovi ne razmišljaju. Glupe, prljave ptičurine. Hajde, da ubijamo golubove, Marko… Hajde, ustani iz tog ružnog kreveta, navuci nešto preko pidžame i idemo da se otarasimo svih tih pernatih idiota. Hajde.

Iz Kaliformije su nam doveli nekakve studente koji žele da nas snimaju. Hoćemo da razumijemo Bosnu, kažu. Kao da je seksi Šveđanka u nekom noćnom klubu. Hoćemo da razumijemo Bosnu. Kažu snimaju film o nacionalnom identitetu i mladima. Po receptu svetih, konstitutivnih naroda. Malo ovog, malo onog, malo ostalog. Ja sam došla na red kao Srpkinja. Srpkinja iz Bosne. Tako pričaju o meni. Onda me pitaju da li smatram da govorim bosanski jezik? Da li se osjećam kao Bosanka. Mislim li da je Bosna dio moga identiteta? Šta je za mene značio rat? Kažem im ime i pričam o vatrometima i lego kockicama. Njima ništa nije jasno. Kažu ne treba im to za film. Treba da pogledam u kameru i kažem da se smatram Srpkinjom.

Da li ti mene uopšte čuješ? Neću da idem. Ostaću s tobom. Ovdje. Imaju bljutavu kafu iz aparata, nekako mi se sviđa. Bljutava kafa. Znaš… Osjećam se krivom što sam toliko napala na te jadne golubove. Pa, nisu oni krivi. Možda smo mi, jednostavno, potpuno pogrešno sklopili ovaj svijet. Možda neke stvari uopšte nije trebalo da postoje, ali smo se sjebali dok smo čitali uputstvo za slaganje. I onda je, nakon prve pogrešno postavljene kockice, sve otišlo u pizdu materinu. Da. Sigurna sam da je tako bilo.

Sutra je petnaesti. Opet će da puste uoueeeee. Voljela bih da prestanu s tim. Zar ne mogu da nabave nekakve vokmene ili mp3-plejere pa da fino slušaju na slušalice taj glupi ton. Ti ljudi koji moraju da vježbaju, prolaze test ili šta ti ja znam… Glupi petnaesti… Glupe gajbe.

Pogledaj, završeno je prvenstvo. Čuješ li? Sigurna sam da možeš da čuješ. Vatrometi.
Jebeni vatrometi, Marko.

Arlekini

"Danas je iznenađujuće lepo vreme, Ana."
"Imala sam jednog prijatelja koji je uvijek govorio o vremenu kada bih mu postavila neko ozbiljno, teško pitanje. Znaš, kao… Ja ga pitam zašto smo se tucali sinoć, a on tako… gleda u zid, mućka svoju kafu, pogleda kroz prozor… pa, kaže nešto tipa *opet će padati danas*…"
"A ti si htjela da razgovaraš otvoreno?"
"Nebitno je. Ne znam iskreno ni šta sam htjela. Postseksualno moralisanje mi uvijek ide na živce. Valjda sam samo htjela da pričam o tome. Da promućkam i bacim. Nije to, zapravo, ni bio prijatelj – prijatelj…"
"Danas se dosta slobodno govori o seksu. Kao da je spavati sa nekim jednako odlasku u bioskop. Koliko god, međutim, modernih shvatanja bili, seksualni odnos ima mnogo veći značaj za našu psihu nego što mislimo."
"Zvučiš kao početak neke tinejdžerske emisije o kontracepciji. Užas."
"Ali to jeste tako."
"Mnogo sam se više zabavljala u bioskopima nego u krevetu s nekim tipovima."
"Šta je za tebe seks?"
"Potreba… Serem, naravno da je više od potrebe. Ponekad mi samo dođe da se pojebem s nekim. Koliko god odvratno to zvučalo. A ponekad imam jaku želju da spavam s nekim, u bukvalnom smislu, da neko spava pored mene, i onda ga pojebem čisto da bih to dobila gratis."
"Kad si posljednji put prespavala s nekim, pored nekog?"
"U osnovnoj školi."

Volim da vidim tvoju šiljastu frizuru dok zviždiš ispod prozora u majici s Če Gevarinim likom, a ja navlačim trenerku preko pidžame i duvam u dlan da provjerim kakav mi je dah. Počelo je sve: novi lijek, novi milenijum, imamo bubuljice po širokim zanesenjačkim čelima i vjerujemo u neki tihi, lenonovski svijet daleko od ovog ćumeza u kojem smo rođeni. Pored mene nisi više suviše nizak, suviše tih, suviše žgoljav i nedokučiv za jednog dječaka. Pored tebe nisam više suviše zdepasta, suviše gruba, suviše pričljiva za jednu djevojčicu. Pored sebe smo samo mi, četrnaestogodišnji sanjari, budući revolucionari i luđaci, takvi kakvi smo, najbolji na svijetu.
Volim kad pobjegnemo do rijeke sa keksom petit i bocom cedevite, gledamo u starije čike i tete koji se vaćare ispod mosta, iza drveta seksa, kako smo ga zvali, oni nas ne vide, oni ne vide nikoga, njima je fino. Pitaš me da li sam se ikada poljubila sa nekim dječakom. Kažem da nisam. Pričaš mi da te poljubila Maša

iz sedmog dva i ja te pitam kako je to izgledalo. Bljutavo, odgovaraš, i smijemo se dok keks krcka između krivih, tinejdžerskih zuba.

Gledamo žabe kako skakuću pored rijeke. Kažeš kako bi mogao da budeš pjesnik. Kažem ti da si smiješan, da su pjesnici smiješni. Mi smo genijalci, mi ne smijemo da tra ćimo vrijeme na pjesme. Tebi je to smiješno i onda klekneš na koljena pored rijeke, kao pravi romantičarski poeta, i kažeš, sav zanesen, sa svojih četrnaest godina: "Oh, žabo mala… žabo moja mala…"

A ja se smijem, smijem se, smijem…

"Znaš… Postoji ta neka žena u mojoj ulici. Ostavio ju je muž prije desetak godina. Ja sam imala četrnaest godina kada se to desilo. Tada je bila cijenjena doktorica. Uvijek je nosila tu neku podignutu, zategnutu frizuru, i jarkocrveni karmin. A onda je pustila kosu da joj pada na ramena. Oči su joj upale nekako luđački, kao da su došle iz neke druge dimenzije. Izlazila je iz kuće samo da ode do prodavnice i pošte. To je na kraju ulice. Hodala bi tako, kao neka poovska avet, od svoje stare, austrougarske kuće do kraja ulice, i nazad. Nikome ništa nije govorila. Gledala je u trotoar tim svojim upalim očima…"
"Zašto si se sada sjetila nje?"
"Ne znam… Uvijek sam mrzila tu ženu. Najiskrenije."
"Zbog čega? Nije ona kriva što joj se to desilo."
"Jeste. Upravo zato. Kriva je. Ne možeš tako da se sjebeš, do te mjere. Poserem joj se na medicinski fakultet i ime. Napravila je od sebe onu figuricu koju naviješ i onda ona zuji s jednog mjesta na drugo. Samo što nju više niko ne navija. Znaš? Mrzim ljude kojima trebaju drugi da ih navijaju."
"Je li to ona ista žena iz tvoje priče… Ne mogu da se sjetim kako se zove…"
"Nije. Misliš na 'Baletanke'? Nije to ta žena. Nije ni bitno, zašto sad pričamo o mom pisanju?"
"Zato što smatram da se način na koji razmišljaš i postupaš ogleda i u tvojim pričama."
"To je fikcija, pobogu. Književnost. Nije dnevnik. Muka mi je od toga da se svi moji poznanici, prijatelji, rodbina traže u mojim pričama. Ego manijaci. To je književnost. Nisam ja porodični pisar. Oni me uopšte ne zanimaju. Jednom me moja baka nazvala sva uplakana da mi kaže kako sam jako ružno pisala o njoj. Pitala sam je gdje sam to pisala o njoj, a ona je navela priču iz prve zbirke u kojoj se spominje ta neka stara žena koja živi sama u potkrovlju. Nikakve veze sa mojom bakom, nisam čak ni pomislila na nju dok sam to

pisala. Ali ona se pronašla u njoj. Ima u tome nečeg zanimljivog, znaš, mislim da bi moderna psihologija mogla to da iskoristi. Zbog čega se neki ljudi pronalaze u nekim likovima koji su pisani potpuno van ikakvog razmišljanja o konkretnim ljudima? To više govori o čitaocu, nego o priči."
"A Danijel? Ima li njega u pričama?"

Kupio si mi crveni rokovnik. U prvom razredu srednje škole. Drugi su donijeli šarene bluzice na kopčanje, šnale i mašnice, ukrašene ramove za fotografije… Ti si mi donio rokovnik i rekao da je to za sve "te gluposti koje mi uporno padaju na pamet". Sutradan sam otvorila prvi prazan list i napisala kratki esej pod naslovom "Sve te gluposti koje mi padaju na pamet". Pisala sam o tome kako su klinci u našoj školi retardirani i kako ću radije sjediti i pisati o tome nego pokušati razumjeti njih i njihove svjetonazore. Napisala sam kako ti nisi kao oni i kako smo najbolji prijatelji ne samo zato što provodimo toliko vremena zajedno, nego i zato što smo najgenijalnija bića u našoj generaciji, pa je stoga i prirodno da se dva tako veličanstvena uma druže. Otkinula sam svoj esej i predala ti ga svečano na velikom odmoru. Nakon škole smo sjedili na klupama u dvorištu. Rekao si mi da sam narcis, da sam ružno pisala o našim drugarima iz razreda. Rekao si, također, da je sve što sam napisala istina.

"To ni pas s maslom ne bi pojeo."
"Molim?"
"To je rekao jedan kritičar za moju prvu objavljenu priču. Imala sam 19 godina. Poslala sam priču na taj neki festival i slučajno se našla u finalu. Sjedila sam, tako, u nekakvoj ribarskoj konobi, sve sa tamburašima i debelom kelnericom, a oko mene sve Veliki Pisci i Veliki Kritičari. Razgovaraju o drugim Velikim Piscima i Velikim Kritičarima. Nabadam viljuškom grašak po tanjiru. I onda mi prilazi jedan veseli, asimetrični pjesnik, sav pijan i mastan, privuče debele usne mom malom, nepismenom uvetu, i kaže, umirući od smijeha: 'Kaže Stojičić, HAHAHA, kaže da… HAHAHA… kaže da tu tvoju priču…HAHAHA… ni pas sa maslom ne bi pojeo! HAHAHAHA kako je to smešno… ni pas sa hlebom…HAHAHAHA…' Tako to prodeklamuje i otetura do toaleta. Podignem pogled preko stola i vidim Zorana Stojičića, okruženog mladim, sanjalačkim pjesnikinjama i velikim, odvažnim romanopiscima. Svi zajedno seru o Kišu. Stojičić me pogleda, blago se nasmiješi i nazdravi kuvanim vinom. Poželim da je Danilo tu, da me uhvati za ruku, kaže im kako nemaju pojma o čemu govore i odvede me sa tog odvratnog, smrdljivog mjesta na neku drugu, drugačiju mansardu."

"Da li te je povrijedilo to što je rekao taj kritičar?"
"Naravno da jeste. Imala sam devetnaest godina. Napisala sam prvu priču u životu. Bilo mi je potrebno da neko ozbiljan sjedne sa mnom iznad tog teksta i ukaže mi na dobre i loše stvari. Umjesto toga, sjedila sam sama u nekoj kitnjastoj hotelskoj sobi, sklupčana na krevetu kao prljav veš, sa tim tanjušnim književnim časopisom u rukama, i plakala. Plakala sam kao malo dijete."
"Ipak si dobila priznanje na tom festivalu, samim tim što su te uvrstili u…"
"To tada nije bilo bitno. U tom trenutku, na svijetu je postojala samo ta soba i ta rečenica, *to pas s maslom ne bi pojeo*."
"A ipak si nastavila da pišeš i dobijaš priznanja."
"I srela sam ga nekoliko godina kasnije, tog Zorana, na nekoj književnoj večeri."
"Kako si se osjećala?"
"Kao da opet ima 19 godina i jednu jedinu napisanu priču. Kao da sam nevidljiva u toj prostoriji samo zato što je on tamo. Kao da sve što sam do sada uradila, moje knjige, moje pripovijetke, moje nagrade i priznanja, kao da je sve to nevažno."
„A drugi?"
„Šta – drugi?"
„Pa, bilo je i drugih ljudi u toj sobi."
„U toj sobi bili su, zapravo, samo muškarci. Sjedila sam sa svojim pivom, kao da ne postojim, slušala anegdote prijatelja iz Kragujevca, a onda, kad sam vidjela da mi neće izrasti kita, ta članska karta toliko neophodna za taj klub, ustala sam i otišla."
„Misliš li da Zoran Stojičić i dalje ima isto mišljenje o tvojim pričama?"
„Mislim da taj čovjek ne zna ni moje ime."

Nazvala sam te iz hotela.
Taj neki masni pijanac je rekao... da je taj neki rekao...
Čekaj malo, ko je šta rekao?
Da moju priču ni pas s maslom ne bi pojeo.
Zajebavaš me?
Ne.
Pa, što su ti onda dali nagradu?
Ne znam, nije mi on dao nagradu.
Pa, kad njega ni pas s maslom ne bi pojeo, mater mu jebem...

Smijem se, sama u tom hotelu, sa tim časopisom u ruci, smijem se i brišem oči rukavom pidžame. Kažem ti – nedostaješ mi, jebote, trebalo je da dođeš sa mnom, da vidiš kakvu sam nabudženu hotelsku sobu dobila. Nedostaješ mi mnogo. I htjela sam da te nazovem ranije... ali ne znam kako da se ponašam sad.

Ćutao si. Nisi ništa rekao. Onda sam rekla laku noć i legla da spavam zamišljajući velikog, čupavog psa dobrih očiju kako mi govori da on ne želi da pojede moju priču jer je tako lijepa i sviđa mu se.

„Čini mi se da je tvoja druga knjiga vrlo dobro prošla kod publike... Zar te to nije ohrabrilo i vratilo ti neku vrstu... ne znam... vjere u sebe?"
„Pa... Prvu knjigu sam bukvalno izbacila iz laptopa u štampu. Da se riješim nekih manično-depresivnih epizoda. Ne volim da govorim o toj knjizi, malo ko ju je i skontao. Malo ko ju je, uostalom, i pročitao od početka do kraja, a bez toga i ne može da se skonta."
„Ja sam spomenula drugu knjigu."
„Da, ali... Vidiš... Ta prva knjiga bila je ventil. Moraš prvo maksimalno da se pročistiš od svih sranja koja ti prolaze kroz glavu, da bi onda mogao sjesti i pisati. E, ta prva knjiga je bila moje pročišćenje i mislim da je to jedini Danijel skontao."
„Njemu se dopala?"
„Rekao je da mu se dopala. Ali je, također, dodao, da to možda ima veze s tim što me poznaje."
„U smislu da je subjektivan?"
„Ne... U smislu da on konta neke stvari, neke misli i rečenice. Rekao mi je da će svaki drugi čitalac da osjeća tu rupu, prazninu, usljed nepoznavanja autorke. Mislim da je bio u pravu. Mislim da je zato ta knjiga loša."
„Ali i ona je dobila pozitivne kritike."
„Od sasvim nebitnih ljudi."
„A od bitnih?"
„Oni je nisu ni pročitali. Oni su bili suviše zauzeti drkajući na svoje tekstove. Znaš... Možda su te feministkinje u pravu. Možda bi sve bilo drugačije za mene da sam muškarac. Možda bi neko našao za shodno da zaista pročita to što pišem i da zaista pokuša da razumije. Ne znam da pišem naracije, anegdote, lelemudanja. Kod mene to sve buja, dolazi u nekakvim naletima, rečenica preko rečenice, sjećanje usred razgovora, male stvari koje ti odvuku pažnju hiljadu puta dnevno. Nisam neki savršeni pripovjedač koji ima sve pod kontrolom. To je laž. Niko nema sve pod kontrolom."

„A život?“
„Jebeni život. Jebeni arlekini.“
„Arlekini?“

Vrbas smrdi ljeti. Lažem... Smrdi uvijek. Pobjegli smo s mature. Ja u mojim bučnim nanulama i crvenoj haljini. Ti u farmerkama i košulji na prugice. Na prljavoj klupi. Gledamo u drvo seksa. Pitaš me da li se sjećam kako smo ga zvali. Kažem ti da se sjećam. Smiješ se. I tada mi kažeš to. Kažeš mi da si... U tri riječi. Prasnem u smijeh. Ti si ozbiljan, ne šališ se. Gledaš u rijeku. Tetrapaci, neuznemireni tetrapaci, lagano plove Vrbasom. Pitam te da li me zajebavaš. Ne zajebavaš me. Pitam te otkad to znaš. Ti mi kažeš – oduvijek.

Mrzim te što mi nisi rekao ranije.
Plašio sam se da ti kažem ranije.
Možeš meni sve da kažeš, jebote!
Nije ovo tako jednostavno reći. Pogotovo u ovom gradu.

Ćutimo. Gledamo u tetrapake. Ništa više nije isto.

„Danijel mi je rekao kako je čitao neku knjigu koju je dobio za rođendan. Neku o arlekinima. O tome kako umjetnik treba da vidi oko sebe arlekine. Oni su svuda oko nas. Pokreću nas kreativno. Samo ih treba pronaći. Danijel mi je rekao kako ga to podsjeća na mene, da sam ja kao mali, tužni arlekin.“
„Tužni?“
„Da. Ne znam zašto je to rekao. Uvijek mi je govorio kako nije dobro što toliko vremena provodim sama.. Ne znam... Počeo je fakultet, predavanja. Nisam imala mnogo prijatelja. Zapravo, osim jedne osobe koja je igrom slučaja sjedila sa mnom u klupi, nisam imala nikoga tamo. Išla sam kao zombi s jednog predavanja na drugo. Nije mi imalo smisla sve to.“
„Šta – to?“
„To. Obrazovanje. Sjedim negdje gdje mi se ne sjedi, slušam nešto što mi se ne sluša, ne slažem se skoro ni sa čim što izađe iz njihovih usta, danima sjedim zatvorena iznad knjige jer ne mogu da pišem, a kad pišem to je toliko haotično i zastrašujuće da se bojim sebe same. I sve to radim – zašto? Da bih jednoga dana imala posao. Iako sam vrlo dobro znala da nisam sposobna da radim bilo šta, jer je sve zahtijevalo ustajanje u tačno toliko sati, sjedenje na poslu tačno toliko sati... Strašno.“
„Šta je Danijel mislio o tome?“

„Slabo smo se viđali... Upisali smo fakultete i... ne znam... Nazvala sam ga tad sa tog festivala i kasnije još možda dva-tri puta. Našao je sebi nove ljude, novu svakodnevicu. Nisam htjela da trčim za njim. Osjećala sam se kao da me izdao, kao da mi nije vjerovao dovoljno da sve te godine progovori, ne znam...“
„Ali zvala si ga?“
„Nekoliko puta sam ga nazvala, ali svaki put je bilo čudno i nategnuto.“
„I do kada se niste čuli ni vidjeli?“

Ležao si u savršeno bijeloj posteljini sa savršeno bijelim pokrivačem u savršeno bijelom krevetu. Sve je bilo toliko suprotno od tebe da mi se povraćalo. Tvoji roditelji su ćutali i gledali u svoje ruke. Svi su ćutali. Htjela sam da vrisnem, da skočim, da počnem da pjevam Ramonse. Samo da ne ćutimo. Htjela sam da ti protresem ramena i probudim te. Doktori su rekli da tebe tu više nema. Pitala sam ih da li spavaš. Ne. To je više kao da je odšetao negdje daleko i više se neće vratiti. Jebeni današnji doktori i njihove jebene pjesničke konstrukcije. Gledaju previše prokletih serija. Htjela sam da budem tvoj arlekin. Da te pokrenem. Da pokrenem sve u toj jebenoj sobi.
Oni su otišli u bolničku kantinu da jedu. Gadilo mi se to što mogu da jedu. Sve mi se gadilo. Ostala sam da sjedim sama pored tvog kreveta. To više nisi bio ti. Lice ti je bilo unakaženo do neprepoznatljivosti. Podbule oči, zatvorene u dva procjepa. Naduvene usne. Zeleni obrazi. Žabo mala, šapnula sam ti na uvo. Žabo mala, žabo moja mala...

„Misliš li da bi danas mogla da mi pročitaš?“
„Vijesti iz novina?“
„Da. U redu je, Ana. Razgovarale smo o tome. To je samo dokumentacija onoga što se desilo. Činjenica da to nosiš sa sobom u džepu... Mislim da bi bilo dobro za tebe da to pročitaš.“
„Šta je sad to? Neko psiho-sranje? Treba da se suočim sa...“
„Da, mislim da treba da se suočiš s tim.“
„Suočila sam se s tim.“
„Nisi. Pila si tablete kako bi spavala. Prestala si da jedeš. To nije suočavanje. Suočavanje je kada pročitaš naglas tu vijest.“
„Stvarno? Ovdje? Hoćeš da pročitam to naglas?“
„Da.“
„Meni je totalno bezveze... Majke mi...“
„Mislim da nije i mislim da treba to da uradiš. Sama činjenica da si isjekla to iz novina i nosaš okolo sa sobom...“

„Ne znam... Mislim, evo je, tu je... Samo da je nađem...“
„Možeš li?“
„Ne znam... Glupo mi je... Sad da čitam tu neku vijest... Mislim, znam šta se desilo... Pretukli su ga. Njih su pretukli...“
„Voljela bih da ti to pročitaš...
„Ok... Ok...“
„Sačekaću koliko god vremena ti treba...“
„Joj, nemoj mi ta sranja... Evo... Evo...“

„Prvi januar... 2011. godina... Banja Luka...“
„Je l’ možeš?“
„Pobogu, nisam retardirana. Ali ne mogu tek tako da pročitam kao neka odvratna voditeljka na vijestima... Ona Slađana nešto, glupača...“
„Pročitaj kako god ti želiš.“

Prvi januar 2011. godina.
Banja Luka.
Sinoć, uoči Nove Godine u parku Petar Kočić bejzbol palicama pretučena su dva Banjalučanina, D.M. (25) i Ž.T. (27). Žrtve su prevezene u bolnicu sat vremena nakon incidenta. Prema riječima očevidaca, incident je izazvan „neprimjerenim poljupcem“ koji su u ponoć razmijenili D.M. i Ž.T. pred punim parkom. Prema izjavi načelnika Kliničkog centra Banja Luka, mladići se trenutno nalaze na intenzivnoj njezi. Ž.T. je zadobio jače povrede glave i ekstremiteta, sa dva slomljena rebra i unutrašnjim krvarenjem, ali je van životne opasnosti. D.M. je usljed težih povreda glave, vrata i toraksa pao u teško komatozno stanje u kojem se i dalje nalazi.

Kako se ti zoveš?
Danijel.
Ja sam Ana. Je l’ tebi glupo što su nas stavili ovako bezveze da sjedimo?
Kako to misliš?
Pa, ovako, dječaci sa djevojčicama.
Ne znam, nisam pomislio na to.
Ja imam šest i po godina, a kol’ko ti imaš godina?
Sedam.
Ti si stariji od mene.
Jesam, da...
A je l’ ti se sviđa naša učiteljica?

Ne znam još, prvi je dan.
Meni se ne sviđa. Podsjeća me na pijanca sa treće planete.
Ko je to?
Nisi nikad čuo za to? To je iz Malog princa.
Šta je Mali princ?
Knjiga o tom jednom čovjeku kojem se sruši avion u pustinji i on upozna jednog dječaka i on je mali princ. Posudiću ti ako želiš.
Dobro.
Je l' ti dosadno u školi?
Ne znam, prvi je dan.
Ti si baš ćutljiv.
Ti si baš pričljiva.
To je normalno, biću pisac kad porastem.
Stvarno?
Da, pisaću knjige, kao Egziperi, on je napisao Malog princa.
Kako možeš da budeš sigurna u to?
Pa, fino. Znam šta ću da budem kad porastem, to sva djeca znaju.
Ja ne znam, meni je to smiješno... Otkud ja mogu da znam šta ću da budem kad porastem?
Pa, ne ide to tako nego zamisliš, kao želju. Zamisliš šta bi volio da budeš. Ja bih voljela da budem pisac. Šta bi ti volio da budeš?
Ne znam... Čovjek.
Pobogu, pa bićeš čovjek, nećeš biti životinja.
Znam, ali... Volio bih da budem baš neki dobar i pametan čovjek, znaš... Neko koga... koga ljudi vole. Takav čovjek.

Druga crta

Kiretom se iščisti zid vašeg uterusa. U suštini, sastruže se mjesto na kojem se implantirala oplođena jajna ćelija. S tim da, s obzirom na specifičnost vaše situacije, mogu da vam propišem Prostaglandin i da jednostavno ostavimo stvari da idu prirodnim tokom. Ukoliko želite da...

*

Sve je počelo kolridžovski. Lokal *Stari mornar* i neke novine presvučene po stolovima i četvrtasti sat u boji salmonele i ja u onim *Scholl* klompandurama i te novine koje sam već pomenula. Prokleti grudnjak. I prokleto ružna riječ. Grudnjak. (Naopako od Kanjdurg. Neki proleterski gradić na pupku Austrije. Ne mogu da pozicioniram Austriju trenutno. Ma, tamo je negdje... Kajndurg. Ne mogu da pozicioniram ni matericu. U glavi je. Unutar močvarne lobanje.) Da. Dalistedobro, neštostemi blijeeedi? Dobrosamdobrosam. Marš, đubre jedno, sebi sam blijeda, a ne tebi. Nene, hvalanetreba. Kanta za smeće. Šta ako neko od konobara ima neki fetiš koji uključuje rovarenje po kantama? Ma, zabole me. Dvije linije. Plusić. Dvije crtice. Zvuči kao sveščica iz matematike. Odnesi mami da se potpiše, da zna uča da je viđena sramota. Kartu za Kanjdurg, molim. U pola pravca. Kako se nosi s ovim, a da ne budem patetična kokoš? Kako se nosi s ovim, a da ne budem hladnokrvna krljušt? (Naopako Tšulj-rk. Selo na sjeverozapadu Islanda u kojem pecaju Tšulj-ribe kroz led.) Da mi je sad da vidim neku budalu s transparentom. Budalu koja nikada u svom budalastom življenju nije ugledala budalasti crveni plusić u infektološkom kvadratnom metru toaleta *Starog mornara* i neke novine presvučene po stolovima i četvrtasti sat u boji salmonele i ja u onim *Scholl* klompandurama i te novine koje sam već pomenula. Čekaj malo. Preduga ti je rečenica i razmišljaš ispočetka. Misli kao zanatlija. Isključi Platona bar ove nedjelje. Pošalji ga u nabavku ili negdje... Zamisli ga kako kupuje *7days* kroasane, *rechargeable* baterije. Budi koncizna. Budi jasna. Kao druga plava linija. I kao druga crvena linija. Končasti trag. Naravno da će tako da reaguje kad pišaš po njemu. Muzika. *Ona nema nikoga da joj kaže...* Pa, stvarno. Patetični kokošinjac. Uđeš u klozet jednosvjesna, a izađeš duplo. Kao neka fluorescentna mašinerija iz loše epizode *Trećeg kamena od sunca.*
Moždano stablo. Žučna kesa. Bubrežni kanal. Materica.
Tumor. Helicobacter. Kamen. Život.
I te proklete novine svuda po neokomunističkim stolovima.

Idi negdje, ženo. Naopako onež.
Ne. Ovdje je *žena* naopako.

*

Doktor mi je rekao *evo.* Ono se odnosilo na kuglicu koja se presijavala na ekranu. Slika mog uterusa sa kuglicom. Jedna mala ćelija i jedan cijeli život. Moj život. A to *evo* na ekranu nije život. To je tačkica sa tendencijom rasta. Tačkica sa tendencijom uzimanja svih mojih planova. Tačkica velika poput birokratskog pečata. Vezuje me za jednog zlog čovjeka koji ne voli da se grli i nikome ne govori *volim te.* Neću takvu tačkicu. Doktor mi je objasnio proceduru.

Iščisti... Kao proces pročišćenja. Kao da sam prljava. Kao da je moja materica prljava. Implementacija oplođene jajne ćelije. Paučina unutar mene.

Sastruže... Kao zapečena mrlja nakon roštilja. Kada svi gosti odu, a vi ostanete sami u svom dvorištu i stružete. Strug. Strug. Gore-dolje. *Sastruže* zvuči tako bolno. I jednako prljavo. Samo što poslije čišćenja dobijete nešto čisto. To je krajnji produkt. Nakon struganja ostaju sastružne ranice. (Upravo sam izmislila taj pojam. Mogao bi da se iskoristi u nekoj medicinskoj knjizi. Sastružne rane.)

Oplođena... Plod. Kada sam prestala da volim smokve? Nekad su mi bile omiljene. Stvarno omiljene. Onako da je to jedna od stvari koje ljudi znaju o vama. Ona voli smokve. Tako omiljene.

Specifičnost... Moja situacija je specifična. Ja već krvarim. Ja već odbacujem tačkicu sama od sebe. Tako da ne moram da se osjećam krivom i bogohulnom što će da me pročiste i sastružu neki muškarci koji će da okreću očima čim padnem u anestetički san. Seronje. Moja tačkica me želi jednako koliko i ja nju. Moja tačkica curi iz mog tijela kao da sam pokvarena vodovodna cijev. Ja sam specifična. Ja neću na vješala.

Ostavimo stvari da idu prirodnim tokom... Prošli put kad su išle prirodnim tokom, nekoliko ziliona repastih oplođivača sručilo se u moju vodovodnu cijev. Prirodnim tokom. Postoji li prirodni tok za neprirodne stvari? Sve je to prirodno, kaže moj doktor. Nije prirodno. Koze i krave ne idu na ultrazvuk.

Sastruže se...
Iščisti i sastruže. Unutar mene.
U meni.

*

Dan prije nego što sam otišla na pročišćavanje, kuglica i ja gledale smo film *Factory Girl.* Kugličin tata zbijao je šale. Zato smo se i osamile. Kupile smo i kokice. Šetale smo umrtvljenom Banjalukom. Stajale smo na izlogu neke male knjižare i ja sam joj objašnjavala ko je Noam Čomski. Doktor mi je savjetovao da se emotivno ne vezujem za kuglicu. Otkad su doktori kvalifikovani da savjetuju o emocijama? Pojele smo crnu čokoladu iz Gane, sa čilijem. Gledale smo *Sunđer Boba.* Puštala sam joj neku kubansku muziku i plesala s njom. Uveče sam joj rekla *laku noć.* Nisam imala neke patetične dijaloge. Ja nju ne želim, ni ona mene. Ovo je samo jedan nametnuti dan sa podstanarkom. Kao i svaki drugi.

*

Bili su svuda oko mene. Umnožavali su se poput termita. Neki su stizali u grupama očajnika. Drugi u grupama doktora. Treći samo u grupama. Bez etikete. Strah je koračao uz nas. Propinjao se uz savijene kičme kao parazit i isisavao nam jone. Bio je prisutan u vidljivom obliku: u očima, prstima, mimici; a bilo ga je i skrivenog: u klompama, krevetima, zidovima. Bilo ga je svuda. Kao epidemija koja se toliko raširila da infektolozi odustanu od spasavanja zdravog stanovništva.

Ja nisam hodala sa grupama. Nisam hodala sa strahom. Ali strah je hodao sa mnom, bio je uvijek tu negdje pored da me podsjeti da nisam natčovjek, da ipak imam sinapse, receptore, ostala čuda ljudske mašine. Bio je tu kao post-it sa rokom, kao hipoteka na dvorac, kao pokvaren kavijar u frižideru. Pogrešno je bio tu. Strah. Našao je način za mene.

Imala sam klompe u ušima. Odzvanjale su poput pritiska na dnu mora. Onako da vas bole bubnjići. Antiseptici su se grabili za moje nosnice. Pokušavala sam da šakama spasim svoja čula od užasnog saznanja da sam baš tu gdje jesam.

Zašto sam ja ovdje? Ne znam. Zašto je bilo ko ovdje? Jer je neko nekad u nekoj debeloj knjižurini napisao da u ,,mojoj situaciji" treba da dođem ovdje da mi urade to i to. Da sastružu. Nosim maminu smeđu trenerku. Žao mi je, niža sam od nje, pa mi se krajevi vuku po bolničkom podu, a ja ih gazim svojim Vans patikama. Nogavice kasnije izblijede i ne mogu sasvim da se operu. Sjećam se kad sam kupila ove patike. Kada sam dobila svoju prvu PR platu. Radila sam promotivni film i prezentacije. Dobila sam 200 evra. Išlo mi je to. Meni to ide. Dobra sam u tome. Nisam dobra u ovome. Ja ne treba da budem ovdje.

Neki čovjek je rekao moje ime. Naglas. Pitala sam se da li postoji i jedna druga situacija u životu kada bi ta osoba bila primorana da me pogleda i uzvikne moje ime. Da li je to moguće bilo gdje na ovom svijetu, osim ovdje?

Ušla sam u sobicu. Sestra me pogledala. Samo to. Još uvijek nisam sigurna kako. Ali pogledala me. Nekoliko sekundi. Onda je skrenula pogled na formular.

Izvadila sam svoju svijetloplavu spavaćicu do koljena. Spavaćica za djevojčice. Ja nikada ne nosim spavaćice. Spavam u odjeći, trenerkama, potkošuljama, gola. Ovdje se tako ne igraju. Ovdje sam djevojčica sa svijetloplavom spavaćicom.

Nazula sam klompe na bose noge. Bile su hladne. Uski hodnik vodio je do osvijetljene prostorije. Još samo nekoliko koraka. Do ljudi u bijelom. Do izrazito jake svjetlosti.

Lezi. Broji unazad od 100. 99. 98. Anesteziolog me gleda ružno. 97. 96. Kao da sam loša osoba. 95. 94...

…

Laura, šta bi voljela da budeš kad odrasteš?
Glumica. Voljela bih da budem glumica.
Zašto glumica?

Ne znam. Mogla bih da budem neko drugi svaki put.

Zar to ne možemo svi?

Možda. Ali ovako bih mogla da opravdam to… Šta bi ti voljela da budeš kad porasteš?

Pisac. Voljela bih da budem pisac.

Zar treba da odrasteš da bi postala to?

(Smijeh. Svrake se skupljaju na nebu iznad mog kačketa. Kiša će.)

Pa, pretpostavljam da ću jednom morati da odrastem. Ako ništa, nešto će me natjerati da odrastem, zar ne?

*

Otvori oči. Ostani da ležiš na desnoj strani. Sve je gotovo, rekla je neka teta koja me pokrila dekom. U krevetu pored mene spavala je neka druga djevojka. Naše su tačkice danas sastrugane u neku posudu. To nam je jedina zajednička stvar na ovom svijetu i u ovom vremenu. Gledam je. Ona otvori oči, nasmiješi se, pa spava ponovo. Vjerovatno je više nikada neću vidjeti. Ali znam da će me zapamtiti. Kao da imamo isti rođendan.

Sve je gotovo. Kugličin tata me pita da li mora da dođe danas u posjetu, ne odgovara mu, radije bi sutra. Vrijeme je neobično toplo za januar. Neke čaše leže na podu. Čuje se smijeh nekog starca. Sve je neprirodno. Ništa me ne boli, samo sam umorna. Sestra navlači jastučnicu i govori mi, utješnim glasom: ,,Dušo, sad je sve gotovo. Ali ovo je nešto što moraš da čuvaš za sebe. Nemoj nikome nikada reći za ovo. Nikada."

*

Ne plačete nakon toga. Nakon struganja materice. Pobačaja, kako ga zovu. Meni to zvuči više kao potez u boćanju. Kako god bilo, ne plačete odmah poslije toga. Obučete se, navučete patike, sjednete u auto i odvezete se kući. Izvučete gazu iz sebe. Gledate glupi film na ATV-u. Pošaljete humanitarni SMS. Čitate neke brošure o ljetovanju u Turskoj. Igrate jamb sami sa sobom. Onda legnete uveče da spavate i to je već jedan dan. Ujutro plačete. Dok stavljate suđe u mašinu. U nekoj kuhinji koja ne izgleda kao vaša i nekoj sceni na koju vam se ranije povraćalo. I ništa više nije vaše. Sve je odjednom palo u ruke Svijeta. Veliki Svijet je dobio starateljstvo nad svim predmetima i svim situacijama, vi ste izgubili na sudu. Ne plačete zbog toga što vam se juče dogodilo u nekoj sobi u kliničkom centru. Ne plačete zato što vas nešto boli ili zato što imate osjećaj krivice. Plačete zbog toga što vam je jedna medicinska sestra rekla da nikome ne kažete za svoju sramotu. Zato. Ali to je standardna procedura. Ništa se ne brinite. Sve je to prirodno. *Kiretom se iščisti zid vašeg uterusa.*

Tišina

Ponekad bih u njenim očima video sebe – malenog, smiješnog, nedorečenog poput kakve cirkuske nakaze. Dešavalo mi se da je hvatam u zločinu kroz sasvim minorne, neuobičajene dokaze – neprisustvo ranije umetnute šnale, mrljica od maskare tamo gdje maskari svakako nije mjesto, pogledi poklonjeni prostačkoj publici (šolji za kafu, slaniku, salveti, ne meni, o nikako meni). Ako bi i podigla oči u mom pravcu, ta mala preljubnica amaterka, onda bih se u njenom pogledu suočio sa grotesknom slikom sebe samog. Tamo sam bio malen i nevažan, odjednom isti kao šoljica, slanik ili salveta, tek nešto sitno bitniji od tih besmislenih svjedoka, tek nešto češće izbjegavan.

Ja, šćućuren u njenom oku – to ju je odalo.

Marija je stalno kupovala knjige, uglavnom one koje su bile obilježene šupljim hvalospjevima po koricama, puke dijelove nekakvih top lista najprodavanijih knjiga, dozlaboga mrtve romane. Marija je rijetko čitala, bila je jedna od onih groznih ljudi koji posjeduju knjige kao dio unutrašnjeg uređenja salona. Meni se to gadilo – sav taj protraćeni novac i trud da se "bude u toku" iako je taj isti tok bio prljavog, konzumerističkog kova. A ona se samo smijala. Tada.

U ovom trenutku, trenutku duševne iscrpljenosti i opakih želučanih tegoba, ne patim zbog toga što je uradila (odnosno *radila*). Težak sam sebi zbog one šake srećnih trenutaka, iako je njihova *srećna* karakteristika dosta upitna iz ove perspektive. Prebirem te trenutke pred sobom kao mlad pasulj, pokušavajući da odvojim one pokvarene, lažne od onih stvarnih. Sada, odavde, čini se kako su svi bajati, otrovani novim saznanjima, sveznajućom perspektivom. Tako čovjek iznova proživljava neki komad prošlosti – sve se vrti ispočetka, svaka izgovorena riječ, svako hvatanje za ruku. A opet, sve je postalo drugačije, opasnije i tuđe. Kada sam joj, nakon svega, napokon postavio tek nekoliko novinarskih pitanja, valjda iz profesionalne deformacije, pitanja koja čine osnovnu strukturu vijesti (ko, gdje, kada, kako) njeni su odgovori bili neprecizni i polovični. To je bio jedini put da smo razgovarali o *tome*. Oduvijek sam mrzio olako napisanu, šupklju vijest, a moj se život, tek tako i niotkuda, pretvorio u jednu. Jedino što sam sa sigurnošću mogao da tvrdim jeste da sam volio svoju ženu i da me ona varala. Sve ostalo, glavni akteri, vrijeme i mjesto radnje, način izvršenja, bilo je nepoznato i, uostalom, sasvim nebitno.

Počeo sam da sumnjam (ni sam nisam znao na šta) nekad oko pretprošle Nove Godine. Bila je to, zapravo, neka moja nelagoda zbog narušavanja ustaljenog reda. Pripremali smo kuću za rodbinu koja je dolazila pred Božić. Ona je kasnila. Svako veče, nakon posla, ona je kasnila. Svađali smo se mnogo. Ona se, u stvari, svađala. Postavio bih neko logično i vrlo konkretno pitanje, tipa zašto kasni i zašto nije kupila ukrase za trpezarijski sto. Ona bi se pravdala isuviše, nekako agresivno i sa prezirom u očima. Na kraju bih, ni sam ne znam kako, ja bio kriv. Što sam pitao, što me interesovalo, što *za ime boga, ne znam sam da kupim jebene ukrase*. Ponekad bi otišla toliko daleko da zaplače i tek bih se tada osjećao mizerno, kao posrani pas. Volio sam svoju ženu, bezglavo i ružno sam je volio, i nisam htio da je gledam takvu.

Jednom me pogledala, puna nekog novopečenog bijesa, i rekla mi, ovim riječima: "Ti mene gušiš, čovječe!" A nisam radio ništa, bar po mom mišljenju, ništa što bi nekoga *gušilo*. Još mi je jedino preostajalo da nestanem, izbrišem se iz njenog vidokruga. Onda je možda ne bih više gušio. Možda bi joj i prošla neopaženo ta nezgrapna opaska da nije na kraju podbola onim *čovječe*. Ali taj ružni, neodređeni vokativ, to puko smještanje u jednu vrstu, jednu bezbojnu grupaciju sisara, to je zaškripalo. Tada sam počeo da sumnjam.

Kada čovjek pada, ništa se ne čuje, ništa se ne razbija. Zato je unutrašnji pad podmukao, ili bar mnogo podmukliji od skoka sa dvanaestog sprata, na primjer. Kada se fizički polomite, bar ste u prednosti toliko da vidite svoje rane, možete da procijenite gubitak. Ali ja sam padao negdje iznutra, u sebi, dok stopalima nisam dotakao sopstveno dno. Nisam mogao da prebrojim ožiljke, samo sam ih osjećao, negdje iz srca utrobe.

Mislio sam kako nešto treba da se desi, sada kada znam i kada ona zna da znam. Mislio sam – sad ide samo od sebe, otići će kod njega, pokupiće svoje stvari i ostaviti me, ili će možda tražiti od mene da se iselim, možda će mi mahati papirima za razvod ispred nosa, možda. Ništa se nije desilo. Nastavila je da ide na posao, tiho, prije mene, ostavljajući mi šolju kafe da se hladi na trpezarijskom stolu bez ukrasa. Ponekad bismo zajedno večerali, u tišini koju je prekidalo tek poneko zveckanje escajga ili poklopca na šerpi. Jednom me je urednik poslao da radim prilog u selu koje se zvalo Tišina. Ispričao sam joj to tada i smijali smo se. govorili smo kako je to smiješno, kako *postoje ljudi koji žive u Tišini*. Sada smo samo večerali bez riječi. Sada smo mi bili ti ljudi.

Uskoro su sitnice počele da se ponavljaju – šnala za kosu ujutro, nestanak šnale uveče. Odlazak u hulahopkama, povratak golih nogu. Uveče bi u korpi za veš u kupatilu ležali čipkani, punjeni grudnjaci, providne spavaćice i tangice. Gledali su me tiho, skoro kao da saosjećaju sa mnom, jadni, mali, nedužni rekviziti. Pokušao sam da zamislim čovjeka kojem se diže na te beznačajne odjevne predmete. Nisam mogao. Više se nije krila, a ja više nisam ni pitao. Živjeli smo tako, na papiru, i sami nekako od papira, providni i lepršavi, jedno bez drugog. Možda bismo se opet i pronašli u nekoj ružnoj banjalučkoj knjižari punoj ogavnih bestselera. Da sam je još tada izbacio iz kuće, da sam se derao, preklinjao, isparao njene svilene spavaćice, možda je i udario neki put. Ali nisam. Nisam uradio ništa i mrzila me je zbog toga. Išla je dalje i dalje, vjerovatno više nego što je i sama htjela, a ja sam imao snage tek toliko da potonem još malo, dok me na kraju nije ni bilo. Možda je moja žena postala kurva zato što sam ja bio suviše slab da to zaustavim. Ne mogu to da znam. Meni je bilo lakše da se pretvaram kako se to ne dešava, kako uveče, pored mene, leži neka dobra prijateljica, čiste savjesti, srećna i spokojna.

Moja žena je umrla od raka jednjaka koji se munjevitom brzinom proširio na ostale organe. Bio sam uz nju kroz sve faze, od one prve u kojoj je imala histerične ispade i vrištala na mene kako sigurno sada likujem, do one tihe, posljednje, kada se pretvorila tek u biljku sa prezirom u očima. Ostao sam isti, poput nekog bolničara koji se emotivno ne vezuje već samo obavlja svoje poslove po redu. Možda se nadala da će posljednje dane provesti uz nekog drugog čovjeka. Kako god bilo, ja sam bio tu, da donosim lijekove i mijenjam pelene. Nije u tome bilo ničega pobjedonosnog. Negdje u toj sitnoj, izmučenoj bolesnici, čučala je i dalje moja Marija, žena koju sam volio beskrajno mnogo, a opet suviše tiho i spokojno. Možda bi nekakav slučajni posmatrač pomislio kako sam bezosjećajan prema osobi koja umire. Isto bi, vjerovatno, video i u mom odnosu prema supruzi preljubnici. Meni to nije bilo važno. Kupao sam i oblačio svoju ženu, hranio je i ušuškavao. Sve to vrijeme samo me je posmatrala, jer joj je i govor bio uskraćen zbog bolesti. Gledala je moje pokrete, sve te poslove koje sam automatski obavljao i mogao sam da osjetim koliko me mrzi u tom trenutku, koliko bi voljela da vrištim, da je proklinjem, da plačem za njom i patim pored njenog kreveta. A ja sam ćutao. Opet.

Uveče bih očešljao ono malo kose što joj je izraslo iznova i zakačio šnalicom iza uha, malom, plavom ukosnicom sa leptirom na vrhu. Radio sam to svako veče, malen i nebitan, čekajući da sklopi umorne oči i da napokon nestane

onog nakaznog mene u njenom pogledu. Ujutro bih otvarao njena vrata prije nego što se probudi i šnalica bi i dalje bila tu, ona bi i dalje bila živa i ja bih odahnuo.

Bio sam dobar suprug, volio sam svoju ženu, sa ljubavnikom, rakom jednjaka, sa ukosnicom ili bez. Možda se uništila sama, a možda sam je uništio i ja tako što sam dopustio da izgubim važnost u njenim očima. Međutim, to više nije bilo bitno. Sada sam samo mogao da čekam da umre, kako bih je zakopao duboko, u zemlji i u sebe, kako bih napustio našu kuću i tišinu u njoj.

Samo sam dva puta nakon sahrane posjetio njen grob. Kasnije više nisam mogao, osjećao sam se kao da je i tako gušim. Onda sam odlučio da prestanem. Zbog nje. Nisam više dolazio. To je bilo posljednje što sam mogao da učinim za svoju ženu.

(Lana Bastašić, Vatrometi, Čekić Beograd, 2011, str. 9-16, 79-88, 97-102, 103-116)

Ka sopstvenoj sobi, opet

The world doesn't owe you anything
And no one is asking you to do it.
Pol Oster[1]

Ne sjećam se Zagreba. Ovog sam ljeta, ponovo, pokušala da ga se sjetim. Prijateljica me odvela do Budakove ulice, broj 14, tamo gdje sam, kažu, nekada živjela. Mirna je došla iz Sarajeva u taj Zagreb. Ja sam iz onog Zagreba otišla u Banjaluku. Ne snalazim se baš najbolje u svom rodnom gradu. Na ulici zaustavljam bezimene prolaznike i pitam ih za pravac. Čini mi se, nekako, da se ni taj grad ne snalazi baš najbolje sa mnom. Mirna mi pokazuje moj vrtić. Tamo je, u parkiću ispred ulaza, jedna trošna vrteška. *Da li se sjećaš nečeg?* Stajem na usku daščicu i drugom se nogom blago odgurnem. Nebo počne da se vrti iznad mene. *Možda se sjećam. Ne znam*. Ni jedna ni druga nismo vične viktimiziranju sopstvenog djetinjstva, iako je njeno bilo mnogo teže. Na mene niko nije pucao. Ne sjećam se straha. Znam samo da smo otišli. I niko to nije dovodio u pitanje. Kad si klinka, svijet je, prosto, takav kakav je. Otac je dobio otkaz. Neko je telefonom pozvao baku i ona je plakala. *Gorjećeš, Desanka. Gorjećeš*. Prabaka Sofija ležala je u širokom krevetu i samo nas gledala. Rođena je one godine kada je potonuo Titanik. Muža su joj bacili u jamu. Ona će, sa blagim, dobroćudnim osmijehom, nestati u sopstvenim kostima godinama kasnije, u tuđem krevetu, bačena u neku Banjaluku, do kraja moleći Desanku da je odvede nazad kući, u Grubišno Polje.

Da li se sjećaš ičega? Mirna je obrazovana mlada Zagrepčanka. Voli Godara, nosi široke suknje, govori o Sarajevu. Upoznaje me sa svojim kolegicama, sve redom nakinđurene zagrebačke glumice, redateljke, dramaturginje u nastajanju. *Odakle si ti? Iz Banjaluke.* I to je to. Posmatram njihove tanke, elegantne noge u kvalitetnim, svjetlucavim grilonkama dok okreću pedale na *vintage* biciklima, preslikanim sa modnih stranica za urbane i neobične umjetnice. Ja ne znam da vozim bicikl. Djed je otišao u lov i, čisteći pušku, ranio desnu ruku. Prije toga je podučio mog brata vrsnom pedaliranju. Nikada nije došao red na mene. Sjedila sam sa bakom u kuhinji i gledala

[1] Preuzeto iz dijela intervjua Pola Ostera za bigthink.com, 05. novembra 2009. godine, „Paul Auster to Young Writers: Lose the Ego".

kroz prozor. Izbjeglice su tiho, skoro avetinjski, promicale kroz jednu ulicu u Lišnji. *Odmaknite se od prozora, djeco*. Pržila je zrna kafe u starom šporetu. Učila je đake kako da svežu crvene marame oko vrata i pozdrave druga Tita. Kasnije je skinula maršalovu fotografiju sa zida učionice i, u tišini, bez očiju, nastavila da uči sitnu i musavu pučku djecu azbuci i abecedi. Baka koju sam pola života zvala Senka, iako je zapravo, saznaću nešto kasnije, sve vrijeme bila Senija. Kad si dijete, svijet je takav kakav je, a stotine ljudi koji, na traktorima i konjskim kolima, promaknu ispred tvog nosa bez riječi, jednostavno moraju da odu. I Senka je Senka. Tu nema ničega čudnog. Ležimo na kauču i gledamo Mariju Kalas na malom televizoru. *Bože, sine, pogledaj kako je lijepa.* A ja nisam ni bog, niti sin. I ne razumijem operu, ja pišem dnevnik.

U Medicinskoj školi sam naučila dvije stvari: 1. smrt nije nimalo spektakularna, štaviše – nekad može da prođe pored tebe a da je ni ne primijetiš; 2. ljudi nisu suštinski zli, ali su odustali od pokušaja da budu nešto drugo. U trećem razredu su nas gurali na memljive, zloslutne odjele, učili nas da se sendvič ne baca zbog jednog žohara u salati, pokazivali nam kako da dvadeset minuta zavijamo glavu čovjeka bez da ga pitamo kako se zove; podučavali su nas birokratiji tamo gdje je trebalo da učimo o ljudima, o ljudskoj anatomiji tamo gdje je trebalo da govore o Čovjeku. U hladno, novembarsko jutro, dok smo se grijali u zagušljivom sobičku *za sestre*, kroz prostran hodnik ginekološkog odjeljenja provukla se skoro bestežinska prilika bezimene djevojčice, koju godinu mlađe od nas, odvučena od naših pogleda čvrstim stiskom osramoćene majke. *Sve bi se jebale po selu, a nijedna udata, nijedna da bude majka. Đavo nam se uvuk'o u djecu.* Zdepaste medicinske
sestre, sve redom osakaćene hroničnim nedostatkom autoriteta u devet od deset životnih oblasti, unakažene manjkom očinske ljubavi i vaginalnih orgazama, kao sinod mudrih baba, sa tankim olovkama u rukama – pečatima *APPROVED – DECLINED* za sitne djevojačke časti, švrljaju nebrojene termine po masnom, pravoslavnom kalendaru na bijelom zidu. Nisam uradila ništa. Ćutala sam istom giljotinskom tišinom kao onog dana kada sam, nosa naslonjenog na prozorsko staklo, zurila u izbjegličku djecu. *Bako, a što mi ne idemo s njima?* I Senija je ćutala, dok je Senka pržila kafu. Marija Kalas je pjevala o smrti.

U devetnaestoj sam upoznala Džojsa. Već je bio umoran. Ali bio je tu, i dalje. Trčala sam sa predavanja na festival kratkog filma gdje je trebalo da dočekam strane režisere. Jedna mi je sitna Japanka, sa glomaznom kamerom

na ramenu, prišla i pitala me *A gdje su srušene kuće? Hoću da snimim srušene kuće*. Džim mi je rekao da ne igram uloge. Svijet je htio rat. Svijet je volio rat. To je, uostalom, bio i ostao jedini prepoznatljivi brend moje zemlje. Dok su se sve odreda određivale kao velikomučenice, rastezajući ratni narativ do krajnjih granica ukusa, ja sam hodala Dablinom. Pisala sam o abortusu. Oči one *pročišćene* djevojčice koja tiho promiče kroz hodnik ginekologije odvele su me na festival *Ulaznica* u Zrenjanin. Tamo mi je pijani G.L. ispipavao koljena ispod stola, unoseći mi se u facu kao kakav incestuozni stric. *To što pišeš... Šta je to uopšte? Nikad od tebe neće biti pisca*. Kasnije se izvinjavao, pravdajući se alkoholom u krvi. Htjela sam da bježim, ali Džim mi je, na vrijeme, lupio šamarčinu. *Ne budi žrtva. Nemaš ti vremena za to*. Poslije će se pijane hijene javljati u najrazličitijim oblicima: biće među njima i onih dobronamjernih očeva koji će, pretvarajući se da govore o mom pisanju, tek nevješto šiljiti svoj falusoidni ego među mojim tek probuđenim rečenicama-skicama. (*Ne budi servilna, jer će te prinčevi uzeti za vratara*, rekao je Kiš) Biće i onih koji će od svoje poetike uzdignuti teške, kamene obode palanačkog grada, pa će pljuvati svaki moj pokušaj da izađem na zadnja vrata njihove stravične konstrukcije. Pojavljivaće se tu i žene: žene-paćenice, žene-heroine, žene-umjetnice... Jedne će se otkrivati u sopstvenim kompleksima obojenim patrijarhatom, govoreći mi kako suviše lijepo izgledam za *jednu spisateljicu*, a to je problem. Žena koja piše, tobož, treba da izmiče bilo kakvoj ideji ljepote koja podražava muške želje. *Hvale te jer si lepa, čuvaj se toga*. Tako me savjetovala jedna poznata spisateljica nakon što sam primila ravno osam priznanja/nagrada na anonimnim konkursima. Naučila sam sljedeće: najviše se čuvaj onih koji ti kažu *čuvaj se*. Sjedim u gomili žena i sve izgledaju isto. Sve su isto *drugačije*, sve su isto *svoje.* Plaši me uniformisanost. U sjeni svih onih ideologija koje su napale, uzgajale su sopstvenog malog monstruma. To je nedonošče, rano sam uvidjela, bilo zadojeno jednako smrdljivim kajmakom, pokupljenim tek sa površine mlijeka, bez da ga okuse i vide da je bajato. Strugale su svojim ružnim noktima s krajeva knjiga. Učile su mlade žene da postoji *prihvatljiv izgled* za ozbiljnu umjetnicu, kao da naše trošne male površine imaju ikakve veze sa samodestruktivnom željom da se stvara. Širile su sopstvenu, površnu hegemoniju. Obukla sam suknju i otišla na feministički festival. Tamo sam branila književnost. Žene su me gledale sumnjičavo. *Sestro, vrlo ti je diskutabilan stav*. Sjedila sam kasnije za šankom i pila svoje pivo. Priroda stava je da bude diskutabilan. Ne želim biti dijelom ideologija koje to dovede u pitanju. Nisam ja ničija ideološka *sestra*. Pokupila sam se i otišla.

Lokalni pisci su vrlo brzo počeli da me vrbuju. Shvatila sam da, kada te dvije strane vuku svaka za jedan ručni zglob, mogu ti povrijediti prste, a prsti ti trebaju da kucaš ta prokleta slova. *Ja sam vas zamislio za Kočićevo pero*. Poslije me zovu na novogodišnji prijem u *predsjedničku palatu*. Predsjednik je veliki, republika je mala, a ljudi preplašeni. Odbijam poziv i, umjesto toga, pijem u parku sa prijateljima. Nisam dobila *Pero*. Dobila sam nešto drugo, manje zvučno, manje javno – sopstveni odraz u ogledalu. Iste te godine sjedim u publici SKC u Beogradu, blizu Dragoslave Barzut. Mlada spisateljica postavlja pitanje profesoru Jerkovu o Crnjanskom. Ovaj ljutito odgovara *pa, dajte, molim vas!* Želim da je zagrlim, ali mi to djeluje suviše naprasno i patetično. (Dragoslava Barzut će, kroz koju godinu, dobiti nagradu Đura Đukanov za neobjavljenu knjigu priča.) Veliki Književnici i Kritičari sjede i diskutuju o nacionalnoj književnosti. U sljedeće tri godine dobiću nagradu kao bh. spisateljica, kao jugoslovenska spisateljica i kao srpska spisateljica. Objaviću priče u jugoslovenskim, bosanskohercegovačkim, srpskim i crnogorskim časopisima. Ali to, tada, još uvijek ne znamo. Još uvijek ne postojimo u njihovim brkovima i kravatama. Ustajem i pitam profesora Jerkova kojoj to ja književnosti pripadam. Rođena sam u Jugoslaviji. Od Zagrepčanke sam postala Srpkinjom, a to dvoje, prosto, nije išlo zajedno. Došla sam u majčinu Bosnu gdje su me učili da *to nije moja zemlja*. Tamo su mi izmislili novu zemlju, za koju me nije vezalo ništa. Ako bih pobjegla od te plastične *zemljice*, utrčavala bih u njedra novopečenih jezikoslovaca koji mi nameću jezike 20 godina mlađe od mene same. Gdje god da odem govore mi šta je *moje* i šta sam *ja*. A mene nema nigdje. Profesor mi uputi jedan nadmeni, očinski osmijeh i kaže: *Mlada damo, vi ste toliko šarmantni, da se nadam kako ćete biti naši*. Ne znam ko su to *naši* i ne znam šta znači *biti* njihova. Zreli muškarci se osmjehuju i širom mi otvaraju vrata. Ja ostajem u predvorju i biram sve pravce odjednom. Biram da ostanem niko. *Pa, dobro, zašto ti uopšte pišeš*, pita me jedna mlada Banjalučanka. Sjedimo *Kod Ruže*, u ulici Petra Kočića. Pijemo pjenušavo bijelo vino kojim Ruška uredno opskrbljava naše nadmene mlade jetre već godinama. *Zašto ti uopšte pišeš?* Mogla je, u tom trenutku, ta prpošna mlada plavuša, krajnje viktorijanske gojaznosti i lakšeg oblika prognatije, pitati bilo šta drugo. Volim ja da pijem sa tridesetogodišnjakinjama. Volim tiho da ih posmatram dok im teški lanci lagano atrofiraju, sve dok ne postanu tek bezopasne karnevalske nitne. Ali takvo banalno pitanje uvijek učini da mi se zgade. Kosmose, pomislih, zašto si me uračunao u nešto savremenije poglavlje evolucije, pa da sad imam duže noge, jače bicepse i zubalo dovoljno gorostasno da ova ovdje pročita istinu o gladijatorima u mojoj glavi –

čudovištima koji je mogu satrati lakim potezom buzdovana, kao priprostog rimskog roba slučajno ubačenog u prašnjavu arenu kakvom greškom. Ovako sam tek šaka koščica koje pretiho škripe sve moje košmare i kad me potcijene ja ne žalim sebe, već njih – nedužne male obroke jednosmjernih koloseuma. No, ćutim. Još uvijek sam premlada da bih odgovorila na to pitanje bez da odgovor zvuči gordo i, u najmanju ruku, potpuno pogrešno.

Te iste zime sjedim ispred spomenika tmurnog, zlostavljanog Kočića, zima je, moje trulo medicinsko obrazovanje me podsjeća da rakija zapravo hladi organizam, na klupi pored moje leži koščata, visoka žena prekrivena plastičnim kesama. *Skamenili su te Kočiću. Od kamena si*. Spomenik ćuti. Zvoni mi telefon. *Da li bi ti napisala nešto o našoj rijeci, o Vrbasu, da napravimo mali zbornik?* Mogu da pišem o leševima, o penzionerima koji se bacaju u hladnu vodu, o onoj maloj Bošnjakinji koju su pronašli bez života kako pluta negdje uz obalu. *Dajte, Lana, molim vas, baš ste mračni.* Ne pišem po narudžbi, gospodine, nisam ja picerija slova. Kasnije, taj isti čovjek mi prijeti kako će popljuvati i mene i moju ništavnu generaciju u svom novom romanu. Ego mu kipi jednako ljepljivo i smrdljivo kao zaboravljeno mlijeko na uključenom kolu. Poslije ga struže tuđim noktima. Voki Erceg mi kaže da se batalim tableta i palanačkih diletanata. Slušam pola tog savjeta. Pišem o pretučenim homoseksualcima. Ne izlazim uveče. Hodam gradom samo kad je prazan. Kupujem votku, mlijeko i liker od kafe. Pravim po tri-četiri *bijela Rusa* dnevno, vježbam na klaviru Bahove Invencije i tučem poeziju u dedinu pisaću mašinu. Kortasar mi pokazuje sjene. Nabokov mi pokazuje nevinost. Virdžinija me drži iznad površine Uza. Zaljubljena sam u sopran jedne djevojke i to je sve emocija što si dozvoljavam. Ponekad sjedimo u zagušljivom irskom pabu uz crno pivo. Ona se žali kako ne smije da izlazi na takva mjesta. *Oštetiću glas*. Ja bih plakala za tim glasom, držala ga na dlanu, uveče ga ušuškala u svoje ušne školjke, čuvala ga, samo da ne ispari. Vraćamo se kući u četiri ujutro. Oko nas su one najljepše banjalučke kuće bijelih fasada i sitnih drvenih prozora. Nema ih još mnogo – vješto su zatrpane selektivnim zaboravljanjem svega što bi moglo da nasluti orijentalnost našeg grada. Neko je uništio zaštitnu ogradu oko napola dovršene Ferhadije. Pijani tinejdžeri bauljaju Gospodskom ulicom i psuju bogove, kurve i Muslimane. Moja Albina i ja zavlačimo se u Čaire (koje će buduće generacije zvati *Kočićev venac*) i ona mi pjeva.

Vissi d'arte, vissi d'amore,
non feci mai male od anima viva!

Ujutro ustajem u pola sedam, peglam konobarsku pregaču i odlazim u Gradsku biblioteku (na kojoj, doduše, stoji *Narodna i univerzitetska*, ali ja više nisam sigurna ni šta nam je narod, ni kakav nam je univerzitet). Imam dvije fakultetske diplome, dva strana jezika, dvije objavljene knjige i devet književnih priznanja. Naučila sam da pravim pjenu na kapućinu. U devet sati ulaze studentkinje na *prvu kafu prije čitaonice*. Sanja ima roza jaknu i mali zlatni krst koji spokojno odmara preko tri broja prevelikog grudnjaka. Nervozno kucka dugim noktima po drvenom šanku ispred mene. *Spremam američku... Nisam još uvijek pročitala sve, bojim sa da neću stići*. Mutim joj nes kafu. Dodajem jedan šećer. Sipam vodu u čašu. Položila sam taj ispit prije godinu dana. Pisala sam o Silviji Plat. Dobila sam desetku. Sanja nervozno srče kafu i moli me da joj prepričam *Moby Dick*. Ruke joj se tresu, voda se prosipa po površini šanka. (*Water, water everywhere*, mislim, *Not a drop to drink*.) Uzimam *magičnu* krpu, brišem prolivenu tečnost ispred njenog krsta i govorim o kapetanu Ahabu. Ubrzo ulazi profesor savremene srpske književnosti sa Filološkog fakulteta u BL, baca se na jednu fotelju, pucne prstima i pita *gdje je ona mala*. Te večeri dajem otkaz i, istovremeno, mrzim sebe što sam toliko slaba. Mislim na Bukovskog i sve njegove otkaze. Gledam na kalendar. Nisam vidjela svog oca gotovo tri godine. Otac je ljut. Otac je vjernik. Ne mogu da mislim o tome. Mrzim tugaljive porodične priče. Obećala sam da neću biti žrtva. Vadim led iz frižidera. Čuju se zvona Crkve Hrista Spasitelja. Čuje se molitva sa male džamije na kraju ulice. Čuje se psovanje mog prvog komšije. Čuje se dahtanje neke djevojčice. Toliko se toga čuje u tom *mom* gradu. Simfonija traljave konstrukcije. Udaram grozničavo u tastaturu *kako su stoljeća propadala da bi taj orkestar zvučao baš tako, i nikako drugačije: ding dong inšalah ding dong ha ha ha oh oh inšalah...* Mutim *bijelog Rusa* i recitujem Eliota. Tiho, pomahnitalo, sama u svojoj pretencioznoj sobi *mladog pisca*. (*I do not think that they will sing to me*.)

U napadu neočekivane lucidnosti, kojoj ću biti zahvalna vjerovatno dok sam živa i dok su mi prsti dovoljno vitalni da tuku tastature, odbijam posao asistenta komunikologije na banjalučkom Univerzitetu. Većina mojih profesora, moje familije i nekoliko dragih prijatelja govore mi kako je to velika greška. Slušam ih, zahvaljujem na mišljenju i polako pakujem kofere. Ne kažem da to nije greška. Dođu, međutim, trenuci u životu kada su greške jedini ispravan izbor. Odlučujem otići negdje gdje svi spadamo u *druge i njihove*. Gdje, svjesno, nikad neću spadati u *naše*. Povodom ove odluke, podnosim žestok pritisak samoprozvanih kritičara da mi tumače moj *kukavičluk*, da lamentiraju nad

mladima koji odlaze, da, kao i uvijek, upere koplja u pogrešnu stranu. Još jednom, odbijam da pripadam. Još jednom, Džojs me vuče u egzil. I to će, rano učim, biti jedna forma pripadnosti koju ću u životu prihvatiti: izmještenost, iskorijenjenost, i iskorak iz grupe. I nema u tome ničega herojskog, ničega posebnog. Gledala sam kako, u prigušenim noćima književnih manifestacija, trijumfuju ogorčenost i cinizam. Zato sam odlučila da odem. Zbog te bajate klice koju sam zatekla u onom što su mi ostavili. Samo zbog toga.

Priznajem, ne volim kada mladi ljudi pišu autobiografske tekstove. Ne bih to ni uradila da me sestra Zije Dizdarevića nije zamolila da to učinim. *Zapiši sve to dok je svježe*. Ima u njenim očima nešto Zijino, a toj sam duši ostala dužna. Ove smo godine vršnjaci, Zija i ja. Možda zbog toga. Ni jedno ni drugo nećemo dočekati starost u ovoj zemlji. On zbog zla u drugim ljudima. Ja zbog zla u sebi samoj. I nema tu ničega dramatičnog. To sam naučila još u srednjoj školi dok su se nepročitani životi gasili, tiho, u zategnutim krevetima, a mi ih pronalazili mladim očima, u trenutku kad ih više nije bilo. *Njemu ne moraš nositi hranu, taj je gotov*.

Bili Holidej mi je rekla da je ljubav kada pronalaziš stvari tamo gdje ih više nema. Tako i ja volim Bosnu – u prazninama. U izgnanstvu.

Lana Bastašić
Fojnica- Banja Luka,
kraj novembra, 2012. godine

Jovan Divjak

Slavko Šantić

VELIČINA BORBE U ČOVJEKU

(Povodom *Bečkog dnevnika* Jovana Divjaka)

Elementarne korektnosti radi treba upozoriti čitaoce ovog teksta da to nije ni klasični, obični „prikaz", a još manje analitičko-kritički sud o knjizi Jovana Divjaka „Očekujući istinu i pravdu". Budući da sam od samog početka bio involviran u proces njenog nastanka, tekst koji slijedi nužno odražava jedan lični odnos prema knjizi i njenom autoru. Dajem ga u izvornom obliku, onakvog kakav je napisan i bio namijenjen održanom predstavljanju knjige (7. aprila 2012.) u auli sarajevske Glavne pošte, te kasnijim predstavljanjima u nekoliko gradova BiH

Kada je u četvrtak, 3. marta 2011. godine, u 20,30 sati na bečkom aerodromu uhapšen Jovan Divjak – a na osnovu Interpolove potjernice koju je raspisala Srbija – pokuljala je nezaustavljiva lavina informacija na svim printanim i elektronskim medijima u BiH, susjednim zemljama i zemljama Evrope, Australije, Amerike... Iz sata u sat gomilale su se vijesti o tom brutalnom pravosudno-diplomatskom skandalu, Jovan Divjak je u tren oka postao planetarna ličnost, a njegovo hapšenje senzacija koju više ni jedan ozbiljan svjetski i ovdašnji medij u danima i mjesecima koji su nadolazili više nije ispuštao iz fokusa prvorazredne pažnje.

Hapšenje je bukvalno šokiralo Divjakove najbliže, te saradnike u Udruženju „Obrazovanje gradi BiH" i njegove bezbrojne prijatelje u Sarajevu i diljem svijeta. A kako su, iz dana u dan, ove dnevničke bilješke nastajale – može mi posvjedočiti i Mersiha Tufegdžić – gotovo da smo se bili u potpunosti saživjeli sa Jovanovom sudbinom i da smo, čitajući ih i sređivajući najprije za feljton, a zatim za ovu knjigu, doista preživljavali, ili se saživljavali, sa svim onim što se njemu događalo. Mersiha još i mnogo više od mene – ne samo kao odgonetač Jovanovih rukopisa, već i kao osoba koja je cijelu svoju dušu predala udruženju „Obrazovanje gradi BiH".

Ova knjiga je samu sebe oblikovala. Naše – Mersihino i moje – uredovanje pri tome bilo je saučesničko u mjeri koja je morala biti veoma obazriva prema svim finesama Jovanove bečke drame.

Neprekidno nadolazeće vijesti, komentari, reakcije bezbrojnih institucija, organizacija, pojedinaca, a naročito diplomatsko-političko-pravosudne zavrzlame koje su ovo hapšenje učinile dostojne kafkijanske apsurdnosti – sve je to odjednom počelo da se oblikuje u jednu složenu, zanimljivu materiju, koju je trebalo pažljivo prikupljati, sistematizovati, pohraniti i u dokumentaciji sačuvati od zaborava. Počelo je od prvobitne zamisli, o čemu smo sa Jovanom razgovarali već prvih dana njegovog boravka u Beču, da se od svega toga sačini svojevrsni „Dossier Divjak" i nakon njegovog skorog povratka u Sarajevo – u šta niko ni jednog trenutka nije sumnjao – objavi u vidu knjige. Ali, srećom, odmah se pokazalo da je ta zamisao bila nedostatna u mnogim svojim aspektima. Nije bilo sporno da dokumentaciju treba sačuvati. No, mediji su u tom utrkivanju manje-više donosili iste ili slične informacije, prenosili podijeljene stavove u vezi sa pravnom utemeljenošću srpske potjernice, opširno obavještavali svoje konzumente o ličnosti Jovana Divjaka, objavljivali njegovu ratnu i poratnu (humanitarnu) biografiju. Međutim, sva ta informativna građa bila je tek sirovi materijal. Sasvim prirodno nametnulo se pitanje: a šta se događa u Beču? Gdje je tu živa riječ Jovanova? Kakva se drama odvija u njegovoj glavi i njegovoj duši? I više nije bilo dileme. Jovan je počeo sa pisanjem svog dnevnika, a u prilog tome da će istrajati do kraja govorila je i činjenica da se vrlo brzo dogovorio sa Redakcijom „Oslobođenja" da se njegov dnevnik najprije feljtonizira, a potom objavi kao knjiga. I tako smo, najprije Mersiha, a zatim i ja, gotovo svakodnevno dobijali, a u najmanju ruku nestrpljivo iščekivali Jovanove dnevničke zapise, uz sve ono što ih je prirodno pratilo – njegovi razgovori i intervjui, dogovori sa timom odbrane, susreti sa advokatom, dokumenti vezani za slučaj njegovog hapšenja a koji su se s vremenom umnožavali, veliki tekstovi u pojedinim svjetskim medijima, protestna pisma i reakcije brojnih svjetskih organizacija i istaknutih pojedinaca, a više od svega – pravna i diplomatska bitka koja se vodila za njegovo oslobađanje. Najvažnije od svega toga našlo se u *prilozima* ovoj knjizi. Ali uvijek, u svakom dnevnom zapisu, svakog trenutka, bile su najvažnije Jovanove lične opservacije, njegovi često veoma lucidni iskazi, zapažanja, procjene, nerijetko (i s mnogo razloga) ispunjeni sarkazmom, ironijskim odnosom, ponekad s opravdanom i neskrivenom ljutnjom zbog odnosa njegove zemlje i njenih političkih, pravosudnih i drugih zvaničnika prema svemu onome što mu se događalo.

Čitanje ovih dnevničkih zapisa može otkriti Jovanovu mnogostranu ličnost. Nije to više samo nekadašnji profesionalni vojnik, general, heroj bosanskohercegovačkog otpora agresiji, omiljeni građanin Sarajeva. U ovoj knjizi Jovan je, prije svega, usamljeni pojedinac suočen sa beskrupuloznom mašinerijom političke, pravosudne, ideološke sile koja guši svaku slobodnu misao i svaku ljudsku slobodu. A nije ga, ipak, ni jednog trenutka, pokolebala ta mračna snaga zla. Jovan je, dosljedan svom ljudskom i moralnom dignitetu, vjerovao u *istinu i pravdu*, što jeste krajnja konsekvenca njegove bečke avanture. Pisao je o svojoj borbi za *istinu i pravdu.* Pisao je o *svojoj slobodi i pravdi*, ali i *o slobodi i pravdi kao ljudskim idealima.* U čitavom tom mučnom procesu u kojem se nepravedno našao, Jovan se iskazao ne samo kao hrabar čovjek, mnogostruko obrazovan, načitan, vaspitan, znatiželjan, dobroćudan, nestrpljiv, već i kao čovjek veoma osjetljive, tanane, ranjive prirode. U njegovim zapisima vidljiv je širok raspon osjećanja – od nepokolebljive istrajnosti i uvjerenja u stavu, do ponekad (srećom kratkotrajnih) osjećanja malodušnosti, apatije, posustalosti duha. „Pisanje feljtona i njegovo slaganje u knjigu – kaže i priznaje Jovan u svom pogovoru – bio mi je najbolji, najsigurniji i najefikasniji lek u borbi sa depresijom, malodušnošću, bezizlaznošću. Znam da ovo nije pretenciozan tekst, svestan sam da pored sređenih misli, opisa ljudi, prirode, atmosfere dnevnog života ima i nesuvislih stvari. Ali, ovo pisanje smatram samoanalizom ličnosti, moga JA. Moj duševni život, moje duševno stanje svakodnevno su bili na proveri. Da sam živeo pod staklenim zvonom, ne bih zdrav dočekao povratak u Sarajevo."

Pokazalo se da u ovim tekstovima Jovan nije samo hladni hroničar. U časovima nadahnuća, kada nije bivao opsjednut depresijom i malodušnošću, Jovan je znao lucidno da zabilježi poneki izuzetno zanimljiv detalj (kao onaj u ćeliji zatvora u Korneuburgu o „trošenju sapuna" – primijetio je, naime, da su sapuni njegovih „cimera"gotovo do kraja istrošeni, što je govorilo o tome koliko su već dugo boravili u toj ćeliji i kakav će izgledati njegov sapun kad bude odlazio u slobodu), znao je da veoma poetski opiše ljepote bečkih parkova, znao je da oživi i prenese fascinantnu atmosferu na koncertu Bečke filharmonije. Svoje susrete sa prijateljima ispunjavao je vedrinom, humorom, šalom. Obavještavao je uredno o pročitanim knjigama. I u nizu drugih detalja Jovanovo pisanje poprimalo je osobine ozbiljnog literarnog štiva.

Bilo kako bilo, Jovanov bečki dnevnik meni (a znam to pouzdano: i Mersihi) ispunjavao je život tih pet proteklih mjeseci. Gotovo da smo svaku stranicu

znali napamet, dok je Mersiha dešifrirala Jovanov „krasopis“ i dok sam ja „skockavao“ (kako Jovan kaže) njegovu sadržinu i pokušavao da ga, kako-tako, pripremim za ovu knjigu. Ma koliko da sam se pri tome mučio, srećan sam što sam u tome učestvovao. Ostao sam višestruko fasciniran – ogromnom podrškom kojom je Jovan bio obasut, ne samo iz Sarajeva i BiH, nego i iz čitave Evrope i Svijeta, prijateljstvom kojim je bio okružen u Beču, nevjerovatnom medijskom pažnjom kojom je svakodnevno praćen „slučaj Divjak“, ali više od svega – Jovanovom dostojanstvenom snagom i nesalomljivim duhom da izdrži užasan pritisak političke podmuklosti i pravne neutemeljenosti koje su ga dovele u ovu kafkijanski apsurdnu situaciju. Dakako, kao i bezbrojni njegovi prijatelji, srećan sam što je Jovan Divjak sve to uspješno savladao.

I na samom kraju ovog teksta, ispisujem još jednu moju sasvim privatnu opservaciju u vezi sa Jovanom Divjakom i ovom knjigom.

Neki mudar čovjek, očigledno ljubitelj životinja, sjajno je jednom svojom opaskom opomenuo ljude:

“Nije bitna veličina psa u borbi – kaže on - *bitna je veličina borbe u psu.”*

Veličina borbe u čovjeku - borbe za život u životu i život vrijedan života - da, to je, siguran sam, ono što Jovana Divjaka čini onim što jeste – čovjekom hrabrosti, morala, dostojanstva, ukratko: čovjeka vrijednog svakog divljenja i poštovanja. Zato je za mene ova knjiga mnogostruko poučna. Vjerujem da će takva biti i njenim budućim čitaocima.

Jovan Divjak

OČEKUJUĆI ISTINU I PRAVDU – BEČKI DNEVNIK

(Odlomak)

Na koncertu Bečke filharmonije

Nedelja, 22.5.2011.

Današnji koncert Bečke filharmonije, jedan od najsvečanijih trenutaka u životu. Prvi mi je bio trenutak kada sam 2001. godine primio Legiju časti, od francuskog generala Rogera Duburga, zamjenika komandanta SFOR-a!

Melisa, moja „gazdarica" i ja došli smo pravovremeno, prikladno obučeni, „pravo" za koncert! Melisa u svilenoj midi haljini sa svilenim šalom na ramenima, ja u letnjem odelu bež boje, praveći se važan, prošli smo 96 stepenika do balkona i lože tri, a sedišta su bila u drugom redu levo, broj 1 i 2. Kako sam se penjao uz stepenice, raslo je uzbuđenje, pa sam dva puta jedva ostao na nogama savlađujući stepenike! Ulazeći u ložu, oči su prepoznale koncertnu dvoranu koju sam desetine puta video gledajući novogodišnje koncerte svakog prvog u godini od 10 do 13.30. Ushićenje je malo splasnulo, jer nije bilo novogodišnjeg bleštila, buketa i venaca cveća, ali to je bilo samo na trenutak, a onda sam se počeo diviti. Sala ima 1.740 sedišta, dva balkona sa strana i jedan u zadnjem delu sale. Balkoni su na po 16 stubova, karijatida, osam je ogromnih lustera od belog kristala; zamislite da jedan deo gledalaca sedi uz orkestar, a njih stotinjak su sa strane ogromnih orgulja, ali tamo gde su im sedišta ne mogu videti orkestar. Dolazeći uz stepenice zapuhnuli su me razni mirisi parfema i *eau de cologne* sigurno najpoznatijih svetskih marki, za što nisam nikakav znalac. Iz lože posmatram s pažnjom i znatiželjom ljude u parteru – ponašanje, haljine i odela, dominiraju svetle boje kod žena, koje su smerno obučene i muškaraca u klasičnim odelima prilagođeni današnjoj

temperaturi (oko 25º C). Kao sređene kolone mrava, tako gledaoci odlaze do svojih mesta u potpunoj tišini. Očito ovo je svečanost za sve nas u sali. Interesantno, veći broj među gledaocima su žene, a starost prisutnih je u proseku od preko 50 godina. Ovo je pretplatni koncert, osmi u sezoni 2010/2011. od deset planiranih. Karte smo dobili od Senadovog brata, karte u pretplati, cena je 32 eura.

Jedanaest je sati i pet minuta. Tri zvučna signala kao telefonski poziv (!) znak za početak koncerta. Violinista Rainer Honeck i dirigent Daniele Gatti (ovo sam pročitao u programu) izlaze uz snažan aplauz. A, onda mrtva tišina. U prvom delu koncerta, koncet za violinu i orkestar, svira se „Dem Andenken eines Engels" virtuozno sviranje violine u rukama Honecka. S mesta gde sedimo vidim pola orkestra i pola dirigentovih leđa! U BiH se često organizuju skupovi posvećeni genderu. Šta bi ovde trebale raditi Austrijanke, kada u filharmoniji violinu sviraju samo dve žene? U Sarajevskoj ih ima dvadesetak! Eto, kod nas se potiču ženska prava!

Pre petnaestak godina u Dalasu prisustvovao sam koncertu Dalaske filharmonije! I to je za mene bio svečani trenutak, ali su neki gledaoci bili u espadrilama, košuljama kratkih rukava... Ovo je ovde poseban doživljaj za oči i uši. Ne mičući se, na neudobnoj stolici, s velikom pažnjom slušao sam muziciranje 45 minuta. Između dva prekida, u trajanju šezdesetak sekundi, u sali se čulo kašljanje, kašljucanje! Shvatio sam da je ta mala pauza baš pogodan trenutak za „zvuke" koji su nepojmljivi za vrijeme koncerta. Setih se slike i tona kada u Narodnom pozorištu u Sarajevu, usred koncerta, neobuzdan, nekontrolisan kašalj, poremeti crkveni mir! Aplauz na kraju pokazao je zadovoljstvo i ushićenje nas prisutnih. Pauzu od petnaestak minuta Melisa i ja smo iskoristili da se spustimo do loža u prvom redu (pade mi na um „prvi saf"). Uzbuđenje je još jače, pa nalazim se tamo gde zaljubljenici u ozbiljnu muziku, u Straussa, po dve-tri godine ranije naruče karte da bi ovde sedeli i utopili se u zvuke violina, violončela, flaute, truba, basa, kontrabasa... Ushićen svim i svačim, nas dvoje napravismo papanski gaf! Naime, ušli smo u ložu pored naše, bila su slobodna dva mesta, smestismo se udobno, pregled na orkestar potpun, ali, podiže nas redar i vrati na naša mesta. Nemadosmo sreće da bolje pratimo drugi deo koncerta. I drugi deo koncerta najavljen je „telefonskim" pozivom! Takvo nešto prvi put sam doživeo i dok pišem osećam neko unutrašnje zadovoljstvo, toplinu, bururet u glavi. Filharmonija je svirala

simfoniju broj tri, Es-dur opus 55 „Eroica“ Ludwiga van Beethovena. Skamenjen slušao sam svim čulima Beethovenovu „Eroicu“ punih 50 minuta, mislim da se nisam pomerio za milimetar.

Skladnom muzikom Bečke filharmonije dominirale su 2 flaute, 2 oboe, 2 klarineta, 2 fagota, 3 horne, 2 trube... (sve ovo pročitao sam u programu!). Orkestrom je skladao, dirigovao Daniele Gatti, verovatno Italijan. Moje emocije su, zajedno sa 1.700 prisutnih, doživele vrhunac zadnjim muzičkim taktom i dignutom rukom dirigenta. Gromoglasan aplauz nije se stišavao desetak minuta. Sala je bila na nogama, uzvici: „Bravo!“ sa svih strana koncertne dvorane... Zaboravio sam u trenutku da sam nasilno zadržan u Beču i da nema naznake kada ću se vratiti u Sarajevo!

Tako doživeh jedan od najsvečanijih dana u životu, u inat onima koji me i dalje u sredstvima javnog informisanja levo i desno etiketiraju ratnim zločincem. Očekujem kritički sud mog doživljaja Bečke filharmonije od Mileta Stojića, vrsnog pisca, dugogodišnjeg stanovnika Beča. On je pisao o Beču na svoj način, a ja ga doživeh onako kako sam beležio u ovom dnevniku.

Predveče sam se „hladio“ posle sedmominutnog razgovora, uz pomoć prevoda gospođe Samre Hrle, sa advokatom Soyerom! *Biće sastanak dva austrijska ministarstva u sredu, čekamo ishod*, obavestio je advokat ambasadora i mene! *A, šta će se desiti tamo?*, pita Hrle. *Ne znam, ništa!,* odgovara profesor. *Pa, dobro, koliko sve ovo može da traje?,* uporan je ambasador. *Dve do tri sedmice, a možda do jeseni!* Moja grimasa na licu je bila takva kao one maske za Noć veštica! A, tamo, pre skoro tri meseca, rekao je da ću u Sarajevo – samo što nisam!?

Jedva sam čekao da napustim advokatov ured i, pošto me vozač dovezao do stana, jurnuo sam u jednosatni ubrzani hod kroz šumarke koji su mirom mirisali, miris zove, jasmina, divljih ruža, pokošene trave. U mimohodu pored dve naše žene, čuh kako jedna drugoj kaže *Ovo miriše kao kod nas kada se pokosi trava!* Duž staza koje sam prolazio sreo sam na desetine šetača, trkača, brzohodača, u svakojakoj sportskoj opremi, mnogi sa štapovima za hodanje, koje prvi put vidim u životu. Oni po dvoje teško dišu, ali razgovaraju, neki teško dišu od napora, one mlađe milina je gledati kako ritmički trče, često se okrenem za lepim stražnjicama. Cvrkut ptica, sunce

na zalasku pecka po licu i rukama, evo me u raju, a tamo negde u magli gospodin Soyer se smeška: *možda i do jeseni*. Rezultat šetnje: izmerio šećer 4,2, a jutros 7,4; pritisak 158/76/64. Moraću ovo činiti svaki dan, daleko je jesen!

Za današnji dan mislim da je dosta, ne želim da pomutim osećanja koja imam za Bečku filharmoniju i slušanje „Eroice“, a želim da i Vi, čitaoče, doživite deo mojih emocija.

(Jovan Divjak, *Očekujući istinu i pravdu – Bečki dnevnik*, *Oslobođenje,* Sarajevo, 2012, str. 145-148)

Nagrađene priče

Slaviša Obradović

Prva nagrada

KINEMATIKA SLOBODE

Stvari su stajale loše, ali još uvek je sve bilo podnošljivo. Pred sobom je imao bar još petsto kilometara. Kada prostor pretvori u vreme, pet stotina kilometara je postajalo pet do šest sati. Šest je delovalo prihvatljivije. Setio se osnovnih zakona kinematike: put je srazmeran ubrzanju i kvadratu vremena. Na tu pomisao, desna noga je omlitavila i sada je tek doticala papučicu. Bila je to idealna brzina.

Besni automobili su promicali levo od njega, onda se prestrojavali udesno i, potom, gubili u nedogledu. Dvadest godina ranije, ova igra bi izgledala drugačije, a preticanja, obilaženja i distance zavisili bi tek od snage mašine. Ali, dvadeset godina je bilo pre dvadeset godina. U sličnim trenucima zabolele bi ga razmere sopstvene prošlosti. Sada nije bio siguran u pogledu osećanja: saznanje neumitnosti je temelj svake racionalnosti. Iz opuštajuće letargije prenulo ga je zvono mobilnog telefona okačenog pored upravljača.

- *E, jesi li živ?* – pitala je, a ton uvodne fraze podrazumevao je očekivanja fantastičnih vesti.
-*Jedva* - odgovorio je mrzovoljno, ne ostavljajući prostor za nadu.

Muk sa druge strane povremeno su prekidali kuckajući šumovi. Obostrano ćutanje pojačavalo je tenziju na daljinu. U tišini je vrteo odgovore na sva pitanja čiji je sadržaj mogao pretpostaviti.
- *Nisi ugovorio!?*
- *Razapeli su me...*
- *Zaista nisi ugovorio!?*

Način na koji je akcentovala reč *zaista* sugerisao je da se radilo o sasvim jednostavnom zadatku koji je on na neverovatan način uprskao.

- *Ponudili su pedeset hiljada i dali rok do sutra da se izjasnim.*
- *Ne mogu da verujem! Pa ja sam ovde već bila završila posao na sto dvadeset hiljada! Samo si trebao da potpišeš...*

-Ne, nisi bila završila. Da si završila, oni bi potpisali dok su još bili kod nas... Igrali su na kvarno, zurili u tvoja kolena, smeškali se, ali se nisu izjašnjavali...
- Šta mi sad pričaš o kolenima i glupostima? Znaš dobro da smo bez toga posla gotovi.

Sada je već vikala.

- Sa pedeset hiljada...pedeset hiljada je ništa! Propali smo! Bože, kakva sam ja glupača! Kako sam ja uopšte pristala na to da ne idem s tobom..?
- Smiri se Lara. Sve bi bilo isto...
- Đavola bi bilo isto! E, znaš šta si ti: ti si, dragi moj, jedan...jedan..! Uostalom, gde si ti sad uopšte, kad stižeš kući?

Kvalifikacije i pitanja su delovali zlokobno. Besne reči s druge strane zavlačile su mu se u korenove dlaka na glavi.
-Tek sam krenuo...za četiri-pet sati...

Lagao je. Očekivao je da će četiri-pet sati delovati povoljnije nego pet, pet-šest... Šest pogotovo.

- Nigde da nisi stao! Ja ih zovem ovog momenta!

Telefon je očekivano umuknuo i on je mahinalno pritisnuo papučicu; motor je zagrmeo i auto se divlje propeo. Do tada u pretičućem naletu, sivomaslinasti kabriolet iz leve trake je zanemoćao i nekoliko trenutaka kasnije bio je vidljiv u ogledalu. Setio se prošlosti. A onda – odmah zatim – setio se i da je prošlost prošla. Odvojio je stopalo i sivomaslinasti je došao na svoje.

U mislima je otišao do njihovog stana i tamo je video sasvim logične slike: Lara, u odlučnoj žurbi, razbacuje poslovne dokumente po radnom stolu, pretura imenike i podsetnike; dohvata slušalicu i bira broj; uvodne reči deklamuje glasom devojke za telefonski seks, potom plete mrežu oko merituma od bar sto hiljada i sagovornika dosledno prekida pri nagoveštajima suprotne argumentacije; sastanak sa njenim mužem, saopštiće, bio je jedan veliki nesporazum; poziva, mazno, koliko za sutra, na ugodan ručak, bez Davida, podrazumeva se; dok završava razgovor, lagano prelazi noktima po kolenima, ostaje da se još jednom čuju popodne, da se sve utanači, (pričamo, naravno, o ne manje od sto hiljada), bilo joj je drago, jedva čeka skorašnji susret; slušalicu spušta leženo, facijalni gest odaje sliku osobe koja o drugačijem ishodu nije ni razmišljala.

Ona je temeljita, ostavlja dovoljno vremena da pripremi adekvatno raspoloženje za njegov povratak; narednih sati gomilaće sve Davidove mane i promašaje, ponešto će, za potrebe rezolutne netrpeljivosti, izmisliti ili prevideti; pri susretu ona će ćutati, na pitanja za odobrovoljavanje odgovaraće kratko i bezbojno (*da, ne, jesam, videću, ne znam...*), prolaziće pored njega kao pored statue; postepeno, i dugo, zidaće gustu, zagušljivu atmosferu koja će rasti do nivoa nepodnošljivosti kako bi završna erupcija njenog stvarnog ili glumljenog nezadovoljstva bila logična i neminovna. Bilo je to predvidljivo, a opet, znao je, on će odćutati, neće uzvratiti, neće joj dati do znanja kako njena ljubavna neverstva odavno nisu tajna, neće ispoljiti duboki osećaj gađenja prema Larinoj poslovnoj prostituciji, zaboraviće je podsetiti na datum kad su poslednji put delili postelju... Sve će se završiti kao i uvek do tada: ona će histerisati, vređaće ga i ponižavati a David – on će ćutati. Potom će utonuti u dugotrajnu depresiju začuđen silinom mržnje, iznenađen, još jednom, srcem veverice stisnutim u sopstvenim grudima. Sa uvređenošću deteta, tumaraće u mraku neshvatanja, samooptuživanja i samosažaljenja. Trajaće.

Čemu, i kome, se vraćati?

Unaokolo su se izmenjivali monotoni krajolici. Obrana kukuruzišta poljoprivrednih dobara izležavala su se na miholjskom suncu ličeći, tako raščerupana, na poprišta tek okončanih bitaka. Tu i tamo, ravnice su presecali kanali za navodnjavanje sa zelenom žabokrečinom popadalom po ustajaloj vodi; usamljene barake sakrivale su se u bodljikavom šiblju ili osiromašenim grmovima divlje ruže i poljski putevi skončavali pred ogradama zaštitnog pojasa saobraćajnice. Momenti neme plovidbe kroz ukočena prostranstva, taj očajnicima primamljivi šarm *ničega*, neretko priziva opsene o jednostavnosti *svega.*

Dvadesetak kilometara dalje, isključio se s autoputa.

Mnogo puta do tada on je promašio ovo odvajanje i u zavičaj gotovo da više i nije svraćao. Običajne ili – recimo – moralne regule su nalagale suprotno ali, kao i kod svega u životu, česta odgađanja i izmišljena opravdanja, stvore, na kraju, naviku suprotnog predznaka. Sada, u iznenadnoj i samorazumljivoj potrebi za prazninom, to je delovalo kao okrepljujuća ideja. Tamo je sve (ili gotovo sve) što je prošlo. I ko zna: kad bagremovom grančicom prošara po tom pepelu, možda zaiskri neka žiška, neki znak i putokaz, i on će onda reći:

pa da, to je to! Ali, na stranu sad nagađanja o iznenadnim obrtima. Tamo, u zavičaju, tamo je on pre svega – daleko: daleko od glavnog grada, daleko od biroa, ponuda, tendera, takozvanog pravljenja para, lihvarskih kredita za zatvaranje prethodnih – jednako lihvarskih, kamata i mesečnih rata, pritisaka, ucena i bankrotstva, daleko od klimakterične Lare, prismotre i predbacivanja, daleko od braka koji traje i traje a da nikada nije čestito ni započeo. Rečju, daleko od konačne i neumitne opipljivosti sopstvenog sloma.

Prešavši reku, David je za sobom ostavio ravnicu i sada je brzinu prilagođavao krivudavom planinskom putu sa čije dotrajale asfaltne površine njegov je automobil u kovitlacima podizao gomile suvog lišća. Pristao je na prvoj benzinskoj stanici i u pustoj prodavnici kupio petsto grama kafe, kilogram šećera i prirodni sok. Dok je prilazio kasi, nije mu promakla figura patetičnog smetenjaka koja se nazirala iza stakla na naspramnom zidu ali trebalo mu je vremena kako bi shvatio da to nije staklo već ogledalo i da taj bednik u skupom odelu u stvari je on sâm.

Mlada kasirka se, prebirajući po tastaturi, zagonetno osmehivala i to ga nagna da ponovo baci pogled na ogledalo. Najednom, činilo se da se onaj tamo prilično upristojio. Shvativši da su rekviziti nadomak ruke, odluči da odigra davno zaboravljeno delenje: iz jedne od korpica povrh monitora, prvo je uzeo paklicu marlbora a onda, sa susedne, dohvatio pakovanje prezervativa i položio na pult. Devojka se istog trenutka zarumenela a onda široko osmehnula.

-*To je za dedu, znate* – rekao je glumatajući.
-*Znam, znam* – uzvratila je, smejući se glasno. – *Otkako sam ovde, još niko ih nije kupio za sebe.*

Sada je rešio da baci udicu, mrežu ili šta već:

- *Ne, stvarno: mene sustigle godine a dedu druga mladost.*

Ona ga značajno odmeri, prihvatajući igru:
- *Meni deluje da je s vašim godinama sve u najboljem redu.*
- *Ah, biće da je onda u pitanju najobičnija neodlučnost.*

Dohvatio je kesu s kupljenim namirnicama i polazeći ka izlaznim vratima dobacio: - *Ako ponovo svratim, mogli bismo nastaviti s ovim razgovorom...*

- *Mogli bismo*, rekla je koketno, a onda, više razborito nego razočarano, dodala – *Ali, nećete svratiti.*

Dok je izlazio, imao je utisak da, nakon mnogo vremena, udiše zaboravljeni ozon slobode.

Daljina. Sloboda. Sloboda u daljini.

Slobodan da koketira, slobodan da se smeje, slobodan da – zašto ne! – zapali cigaretu.

Neki kilometar dalje zaustavio se na proširenju sa čijih ivica se pružaše pogled na poznatu kotlinu. Nakon višegodišnje prisilne apstinencije uvlačio je, duboko i strasno (s malo prkosa, možda), plavičaste dimove. Nikotin se snažno lepio za ogladnele receptore čineći bučno glasanje vetra u usplamtelim krošnjama nežnijim; omamljenost je porađala sentimente, kičaste i – znao je – nedostojne ozbiljnih ljudi, ali – to mu je sada sasvim odgovaralo. Dugo je još sedeo na tom mestu čekajući da ga lelujanje prođe: činilo mu se da nikotinski šokovi i nežne reminiscencije nisu saputnici s kojima se bezbedno voziti.

Nad kapijom od pletenog pruća nadvijale su se beličaste breze iz čijih visina je sipalo sitno lišće. Moćna stabla dominirala su nad okolinom i njihova veličina natera ga na diskretni osećaj ponosa: valjda četrdeset godina ranije, David je lično zasadio ovo drveće. Kad je pomerio vratnice iz njihovog zabreklog ležišta, otuda se otrgnuo kratki, praskavi zvuk, poput pucnja, i preplašeno jato vrana se unezvereno podignu sa krovnog slemena.

Bio je na polovini dvorišta obraslog u poleglu travu kada se pred njim stvorila Mila.

- *Dačo, dete, otkud ti? Nisi ništa javio...*
- *Bio sam u prolazu,* rekao je, zavukao ruku u džep i tutnuo joj dve stotine evra.

Ona je mahinalno prebrojala novčanice i stisnula ih u šaku. Onda je pogledala okolo i, glasom onoga koji se pravda, saopštila:

- *I ja sam sve nemoćnija, sve teže je to održavati...*

David je ponovo zavukao ruku u džep ali ga ona prekorno zaustavi:

- Nemoj da me vređaš, sinko, nisam to rekla zbog para...

Nesmotrenost ga posrami.
-Oprosti, malo sam rastrojen.

U želji da okonča bar deo nelagode, pokazao je ka rodnoj kući.
- Kako je ona?

Milino sleganje ramenima je govorilo da je onako kako Bog, ili ko već, hoće.

Majku su pronašli u hodniku: ne primećujući ih, vukla se, dijagonalno i besciljno, od jednog ugla ka drugom, ponovivši isto kretanje nekoliko puta. Mila je, nežno koliko je to bilo moguće, na kraju, dohvati za ramena.

- Vera, vidi ko nam je došao. Dača je došao. Reči je izgovarala monotono i ravno, sa svešću da bojenjem, naglašavanjem ili egzaltacijom, njihova učinkovitost ne bi porasla.

David se, instinktivno, osmehnu srdačno. Zaustavljena u kretnji, starica je stajala poput prikaze: njen prazni pogled bio je usmeren prema nigde, i u tom pogledu moglo se pročitati svo prokletstvo ničega u njoj samoj.

- Dobro je da si tu, sada je vreme da pođemo. Primicanjem večeri postaje nervozna i ako ne odemo na groblje, ona noćas neće moći zaspati.

Gde i gde pridržavajući Veru, spustili su se stazom od utabane ilovače do presahle jaruge i zatim popeli do seoskog groblja. Majka je koračala smerno poput kučeta koje prati staze obeležene samo njemu jasnim mirisima.

U dnu groblja, pod ogolelim grabovim krošnjama, počivali su preci i – Jakov. Njegov brat Jakov.

Ugledavši oštrobrido obeležje, majka užurbano priđe kamenu i pogladi ga rukom. Potom se okrenu i, putanjom kojom je prethodno došla, zaputi se nazad.

- *Uvek je tako* - objasnila je Mila zbunjenom Davidu. -S*amo se privid*i *ovde i odmah se vraća. Ali ako ne dođe, ne može zaspati.*

Klimnuo je glavom kao da shvata i kao da je postupak kojem je upravo svedočio razumljiv u samoj neuhvatljivosti svoje logike.

- *Idite Vi, molim vas, za njom, a ja ću doći malo kasnije.*

Pre dvadeset godina, jedne večeri, brata su vojni policajci presreli u mračnom haustoru dok je ljubio devojku i sproveli u sabirnu kasarnu. Sledećeg dana otac je pozvao Davida da se odmah izvuče iz rupe u kojoj je mesecima bio skriven. Ionako plašljivog, očev zahtev, saopšten brzo, odlučno i ultimativno, prestravio ga je do obamrlosti.

„*Zvao je Jakov. Ako nešto ne preduzmeš, on će sutra završiti na frontu. A ako završi na frontu, sasvim je izvesno da će, onako nespretan, poginuti. Jedinica u kojoj ima ratni raspored, kao i tvoja uostalom, još uvek nije vršila mobilizaciju. Treba da odeš u komandu njegove ratne brigade i isposluješ uverenje o njegovom ratnom rasporedu; potom otiđi među ove divljake u kasarni i sa tim uverenjem ga izvuci otuda. Kreni odmah!*“

David je, teran bičem očevog autoriteta, krenuo, a onda mu je palo na pamet da bi mogao završiti kao i Jakov. Ko nije bio izložen strahu, nije u stanju sagledati opake razmere sebičnosti: najsporednijim putevima za koje je predosećao da su sigurni, ponovo se obreo u skloništu.

Prošlo je jedanaest dana i otac se ponovo pojavio.

- *Otiđi u mrtvačnicu i identifikuj brata*, rekao je i – izgubio se. U njegovim rečima se optužujući prekor – tada – tek neodređeno naslućivao.

Na desnoj strani bratovljevog čela zjapila je odvratna šupljina i desno oko bilo je gotovo van duplje. Jakov, njegov brat, bio je mrtav. Da je David, onomad, savladao sopstveni strah, strah koji parališe i mrači svest, Jakov, njegov brat, bio bi živ. Ali, on je bio mrtav. I to je bilo nepovratno i nepopravljivo.

U avgustovski sumrak, nakon obavljenog pokopa, sedeli su na verandi, poluludi, majka, otac i David. Snažni antidepresivi su isparavali ubrzano i

bolna saznanja su plavila izbezumljena tela. Nakon dugog ćutanja otac je ustao i, pre nego što će otići nekuda, skoro pribran – ne pogledavši ga – saopštio:

- *Jakov mi je poginuo. A ti si mi umro*.

U stravičnom trenutku obznane moralne smrti, David je pogledao majku tražeći neki znak koji bi ga oživeo. Nije ga bilo. Već bila je popadala sparna noć kada je shvatio da za njega nema pomilovanja.

Nisu više razgovarali o tome ali on je znao: presudom o njegovoj krivici - presudom koja nikada neće moći biti preinačena – majka i otac su, za sebe, zapunili onu šupljinu na Jakovljevom čelu.

***

Sunce je počelo padati iza spomenikâ kada je pošao. Sada, dok se spuštao u suvo jaružno korito, obuzeo ga je utisak – okrepljujući u svojoj jasnoći – da na tom groblju ne počivaju samo njegovi bližnji već da je vreme učinilo da tamo, napokon, smiraj nađu i sve njegove tlapnje, krivice i presude, kukavičke epizode i njihove tragične posledice.

U bilo kom smeru da je pogledao, sve mu se činilo mirnim, poznatim i – dragim. *Tu bih mogao ostati neko vreme, možda i ceo preostali život*, pomislio je. Iz bezizlaza onoga *tamo*, tu, pred njegovim očima, ukazalo se, najednom, i u svoj svojoj punoći, spasonosno *ovde*.

Biću nedostupan izvesno vreme, otkucao je poruku i odaslao je *tamo.*

Isključen telefon. Nedostupnost. Iznenađenost nad lakoćom odbacivanja.

Odavno već nije doživeo iskustvo istinski samostalne odluke i čin se, sam po sebi, doimao svečanim čak kada bi i bio u stanju da zanemari dalekosežnost njegovih konkretnih konotacija. Kada jednom, makar i u samom nagoveštaju, osetite svu veličanstvenost slobode, čini vam se da, izuzev bezizlaza, ne postoji razuman razlog zbog kog biste je se odrekli.

U kući je mirisalo po svežim uštipcima, mladom kajmaku i detinjstvu.

- *Hajde, znam da ovo retko jedeš* - predusretljivo je poslužila Mila. - *Spremila sam ti posteljinu, za svaki slučaj, ako ostaješ... Sad moram do kuće pa ću svratiti kasnije...*

David nije stigao da joj kaže da zaista ostaje a ona je već bila umakla.

Pregoreli rubovi sveže pečenog testa pucketali su pod nepcima tvoreći zvučne terce glasanju ogorelih cepanica u ugaonoj peći. Majka je sedela u pletenoj stolici, s rukama prekrštenim povrh grudi. Njena dementna ravnodušnost, skupljena u nasmešeni gest, delovala je, istovremeno, i blaženo i zastrašujuće, ali on je, još pod utiskom svog postupka od maločas, odbijao razmatrati neugodne strane prizora. Kajmak se rastapao u toplim utorima prelomljenih uštipaka i oslobođena masnoća migoljila među prstima. On ih je oblizivao nepristojno i detinjasto.

Desilo se iznenadno: dok je sa strane, u polumraku, posmatrao njene ruke obložene nepravilnim pegama, ona se okrenula i, uz pogled koji je isijavao čistu lucidnost, sasvim razgovetno izgovorila:

- *Uzalud si dolazio. Jakov je poginuo, a David je ovde umro*.

Potom je, kao da se prethodni trenutak nikada nije dogodio, okrenula glavu u prvobitni položaj i zavukla se u svoju senilnu ljušturu.

Slomljen nezaboravljenom frazom, čije neverovatno uskrsnuće ju je učinilo stravičnijom i okrutnijom, nemoćan da izgovorenim rečima pokuša pronaći iole prihvatljiviji smisao, poljubio je majku u čelo i istrčao iz kuće.

Motor automobila se ubrzo oglasio i Mila se stvorila pored otvorenog prozora.

- *Srećan put, Dačo* - rekla je, a onda, okrenuvši glavu u pravcu kuće, dodala: - *Sirotica, neće ona još dugo*...

David nije bio siguran da li je to dobra ili loša vest.

Dok je automobil urlao duž uzbrdice, uključio je telefon. Nije bilo prošlo ni dvadesetak sekundi a uzastopni kratki signali dali su do znanja da mu je, nakon upravo uklonjene barijere, nagrnulo tuce poruka i, odmah zatim, začulo se zvono. Dok je sekao središnju liniju puta, larmanje telefona bivalo je sve glasnije i nemilosrdnije. U svesti su ga simultano bombardovale istine o slobodnom mrtvacu i živom sužnju i koncentrisale se u sinonimske varijetete *ovde* i *tamo*. U međuprostoru, počivala je sloboda.

Prilazeći nezaboravljenoj pravougaonoj krivini, učini mu se da dan koji je gasnuo, bio je – uprkos svemu – dobar. Držeći čvrsto voštanim, vlažnim rukama upravljač u istom položaju, oštro je nagazio na papučicu gasa.

Koji trenutak kasnije, gravitacija, združena sa kvadratom vremena, ubrzano je žderala početnu brzinu kojom je uleteo u ambis.

Saša Skenderija

Druga nagrada

DELICATESSEN

K&T Meets" moja je omiljena mesnica na Broadwayu, u Astoriji. Podsjeća na one naše u vitezima i maglajima. Razlikuje se najviše po tom što je u zajedničkom vlasništvu šestorice-sedmorice emigranata – Grka i Rumuna – koji, osim kvrgavog engleskog, govore i mesarski žargon svih balkanskih jezika, uključujući i mađarski, jer su im mušterije, recepti za mesne prerađevine i hrana koju prodaju otamo. Svi su tu još od otvorenja mesnice 1982. – doznao sam sa polaroid slika i iz novinskih isječaka polijepljenih selotejpom na staklenoj kabini kase za kojom uvijek sjedi postarija šutljiva žena s velikom dioptrijom i hronično mizantropskim izrazom. Sav njihov *društveni život* odvija se iza tezgi u kojima su izloženi istranširani komadi svježeg mesa, ispod štangli i vijenaca kobasica i komada suhotinje koji vise s plafona. Svi, osim jednog, tamo su svakog radnog dana već trideset godina, između deset ujutro i šest naveče, uključujući subote. Jedan od njih uvijek se rotira u korištenju dvomjesečnog godišnjeg odmora, sasvim neuobičajenog u Americi, kad leti na Balkan, odakle se potom vraća s novim borama i sijedim pramenovima rodnog kraja koje niko, bez tih dvomjesečnih izgloblјenja iz zajedničke svakodnevice starenja u mesnici, drugačije ne bi ni primijetio.

Bili su prve komšije s kojima sam se zbližio kad sam se pretprošlog ljeta doselio u Astoriju. Zaintrigiralo ih je što dolazim u kupovinu u vrijeme kad samo domaćice kupuju, dok su muževi i *ozbiljni ljudi* na poslu, kao i moj diletantski nostalgični entuzijazam za sirovo meso i mesne prerađevine zavičaja. Objasnio sam im da radim kod kuće i da sam pisac, tačnije pjesnik. Neki od njih još su pamtili iz školskih lektira imena koja sam spomenuo kao dokaz ozbiljnosti i legitimiteta svog poziva - Grcima Seferisa i Kavafija, a Rumunima Emineskua i Staneskua - pa sam im tako postao svojevrsna atrakcija i objekat za šeretska podjebavanja. Rekli su mi da nikad nisu čuli za, a kamoli vidjeli bosanskog pjesnika, niti Bosanca koji bi čitao ili barem čuo za spomenute pjesnike. Astorijski Bosanci koji kod njih kupuju uglavnom su sitni biznismeni, kafandžije i zanatlije od raznih fela. I niko od njih ne kupuje krmetinu. "Eto", rekao sam u svoju odbranu i odbranu diverziteta rodne mi grude, "ima nas i takvih Bosanaca koji pišemo i čitamo pjesme i jedemo svinjetinu".

Najbliži sam postao s visokim i pronicljivim pedesetogodišnjakom Simeonom iz rumunskog Banata, koji uživa - ili tačnije trpi - neku vrstu intelektualnog statusa u mesnici. Čim bih se pojavio na vratima, ostali bi me uglas pozdravili i odmah zvali Simeona: "Your poet friend is here!" Onda bi me Simeon "preuzeo" za pultom i, dok bi me posluživao, stavljao bi me na probu pred zajebantskom porotom svojih kolega. Pitao bi me, na primjer, s nasmrt ozbiljnim licem, šta namjeravam napraviti od faširanog mesa koje mi je pakovao u celofan. Rekao bih mu ćufte ili nešto slično. Onda bi mi, ne mijenjajući izraz, ponudio da mi domelje i pola kile "od pingvina", posavjetovavši me, u povjerenju, da je to najbolja smjesa za ćufte. "Od čega," upitao bih zbunjeno, trudeći se da dešifriram njegov kostrbati rumunski akcent?

"Od pin-gvi-na" – ponovio bi ozbiljno – na što bi ostali mesari prasnuli u smijeh.

Pomirljivo bi tada pružio ruku preko tezge, potapšao me po ramenu i rekao mi sa sjetnim osmijehom:

"Ne ljutiš se, jel'de? Pravi pjesnici razumiju šalu. Barem vidiš s kakvim šupcima od kolega ja ovdje moram da deveram", pritom pogledujući prema kolegama i izazivajući još žešću salvu smijeha.

Vremenom me je Simeon, ne znam zašto, prestao zadirkivati, na razočaranje kolega. I dalje sam bio njegova ekskluzivna mušterija, a naši kulinarsko-poetski dijalozi preko tezge postajali su sve prijateljskiji i, rekao bih, sve sjetniji. Kad sam ljetos došao da nakupujem namirnica za kampiranje u nacionalnom parku na Fire Islandu, Simo me je iznenadio insistiranjem na kompletnosti moje kamperske opreme. Donio mi je sutradan u mesnicu svoj lični *pravi kamperski ruksak*, posudio mi *pravu* kampersku lampu i *pravi* nož za kampiranje. Vrativši se s godišnjeg, otišao sam u mesnicu da mu vratim pozajmljenu opremu i stavio u ruksak karton mog omiljenog češkog piva, kao gestu zahvalnosti. Simu nisam zatekao – u međuvremenu je bio otišao na svoje dvomjesečno odsustvo u zavičaj – pa sam opremu ostavio kolegama u mesnici. Kad se nakon dva mjeseca vratio iz Rumunije, izgledao je barem dvije godine stariji i potišteniji. Navratio sam bio do mesnice da mu se lično zahvalim za opremu i upitam kako je bilo kod kuće. Odgovorio je tek: "Loše".

"Je li ti se svidjela češka piva?", upitao sam.
„Kakva piva?"

"Što sam ti je ostavio u ruksaku."

Ostali mesari, koji su, po običaju, prisluškivali naš razgovor, prasnuli su u smijeh.

„Eto, sad vidiš koji su to šupci", prokomentarisao je rezignirano Simeon, "sve su pokrali i popili."

Neki dan sam otišao u mesnicu da nakupujem namirnica za novogodišnju proslavu. Prvo sam usput bio navratio do prodavnice pića i kupio par flaša izvrsnog (a jeftinog) čileanskog *sovignon blanca* koji se zove "Nostalgia". I dok sam naručivao razna mesa od Sime i skupljao u košaru stvarčice sa polica (radensku, vegetu, kupus za sarmu, "našu" majonezu, i sl.), ostavio sam kesu sa vinima na tezgi, da je ne moram tegliti po mesnici. Mesari-zajebanti nisu mogli odoljeti a da ne zavire u moju kesu i, čim su spazili „Nostalgiju", odmah su se na mene nakačili:

"Ne valja ti ovo vino ništa, pjesniče. Popiješ ga i rastužiš se, uhvati te nostalgija. Onda ga popiješ još više i onako pijan i tužan počneš pisati pjesme - i klik - objesiš se! Jebeš takvo vino. Što ne kupuješ naša grčka (naša rumunska), ona su ti puno bolja i u njima nema nostalgije, samo sunce, more i veselje?"

Simo se nageo k meni preko tezge i nasmiješio se otužno:

"Eto vidiš kako je meni, s kim sam ja proćerdao svoj vijek."

Uzimam od njega kese s pazarom pa mu kažem:

"Sretna Nova, Simo prijatelju."

Kažem svima s vrata:
"Sretna Nova, komšije!"
"Sretna Nova, pjesniče", uzvraćaju uglas, "hej čekaj, zaboravio si ovu svoju kesu s nostalgijom!"

Kažem da nisam, da je to moj novogodišnji poklon Simi i njegovim prijateljima.

“Kakvim crnim prijateljima?”, prodera se Simo za tezgom, “ovo su sve sami dušmani!“

“OK“, uzvraćam, “vino ostavljam prijatelju Simi, a nostalgiju njegovim dušmanima.“

Izišao sam na ulicu. Praznični Broadway nadglasao je graju i smijeh mesnice, ostarjelih astorijskih dječaka, mojih zemljaka po mesu, vinu i zvijezdama.

Fuad Hrustić

Treća nagrada

ARZIJA JE BILA DOBRA ŽENA

Poštovana urednice Vildana, zovem se Selma Vranković i o meni ste pisali prošle godine, u vašim novinama, u rubrici Crna hronika. Objavili ste tada seriju žestokih tekstova o mladoj ženi koja je iz čistog mira i pri zdravom razumu, kuhinjskim nožem, hladnokrvno isjekla svoju svekrvu. Željela bih vas podsjetiti na nekoliko rečenica koje ste tom prilikom napisali: ,,Dvije su žene sedam godina živjele kao dvije sestre, pomagale su jedna drugoj i zajednički dijelile i dobro i zlo, i tugu i sreću. Nisu se odvajale, ni na poslu ni na sijelu. O tome mogu posvjedočiti sve komšije, za njihovu slogu zna cijelo selo. A onda se odjednom desilo krvavo ubistvo i svi su se našli u strašnom šoku. Niko ne može shvatiti zašto je snaha, razumna i za naše prilike obrazovana osoba, digla ruku na svoju svekrvu. Nikome nije jasno kako je idiličan život dvije mirne žene završio krvavim obračunom. Osman Vranković, sin ubijene i muž ubice, prvi je stigao na mjesto zločina. On se vraćao s dugog putovanja. Da je stigao koji minut ranije, mogao je spriječiti strašnu nesreću. Ni on ne zna pravi razlog zbog kojeg se prolila krv u njegovoj kući. Priznao nam je, potpuno skrhan, da nema vremena za razgovore sa novinarima i da se mora pobrinuti za dvoje malodobne djece."

Pismo koje držite u rukama pisala sam godinu dana, u uskoj zatvorskoj ćeliji. Svaku njegovu riječ sam mjerila nekoliko puta. Brisala sam i ispravljala. Cijepala sam papir i ponovo počinjala. Nisam ni znala kako je život teško ukalupiti u rečenicu, kakav je napor zabilježiti misao. Ne želim njime da se opravdam, ni vama ni javnosti. Zločin je učinjen, krivac je kažnjen, i tu se više nema šta reći. U pismu govorim o sebi i svojoj svekrvi, o životu koji je prethodio strašnom ubistvu. Pisanjem sam pokušala naći odgovor na pitanje koje me muči od početka: šta se to sa mnom desilo, zašto sam izgubila zdrav razum, zašto sam uzela nož u ruke i usmrtila nevinu osobu?

Poštovana urednice Vildana, moja svekrva Arzija je bila dobra žena. Govorilo se za nju da je melek koji se spustio s nebesa i počeo živjeti s ljudima. Da joj je srce veće od cijelog sela a da joj je duša mekša od pamuka. Nikada nikome ružnu riječ nije rekla, nikada se ni s kim nije posvađala. Uvijek je

samo dijelila, od drugih ništa nije uzimala. Djecu je naročito voljela i često darovala, nutkala ih kolačima i čokoladama. Dijelila im sitan novac. Poštenije osobe od nje nije bilo. Mogao si joj vreću dukata povjeriti na čuvanje a da ona ni jedan za sebe ne uzme. Nikome zlo nije mislila. Trčala je da pomogne komšijama: da zasiju krompir, da okopaju kukuruz, da oberu jabuke. Uživala je kada su govorili da bez njene pomoći ni jedan posao ne bi mogli valjano uraditi niti na vrijeme završiti.

Često sam razmišljala odakle dolazi njena dobrota? Zašto pomaže svima u selu? Zašto se znoji na tuđim oranicama i livadama? Zašto drugima čini dobro bez koristi za sebe? Nikada nisam mogla naći odgovore na ta pitanja. Ni danas ih ne znam, godinu dana poslije strašnog ubistva. Nekada mi se činilo da svima želi pokazati kako je jaka i sposobna, kako je opstala u svijetu u kojem druge žene ne mogu bez pomoći muškaraca. Nekada mi se činilo da je samoljubiva, da je uvijek tamo gdje će je drugi veličati i hvaliti. Nekada sam pomišljala da je njena dobrota proizašla iz velikog straha od samoće koji ju je počeo proganjati odmah poslije Hasanove smrti. Nikada nisam vjerovala da je njena beskrajna dobrota samo stvar iskrenih namjera i velikog srca. Nažalost.

Arzija je imala život kakav ne bih poželjela nijednoj ženi. Samo jednu godinu je bila u braku. Njen muž Hasan poginuo je u Njemačkoj, na nekom gradilištu. Bio je to nesretan slučaj. Okliznuo se i pao s krova nezavršene višespratnice. Ona nikada nije pomišljala da se ponovo uda. Uporno je odbijala bračne ponude. Sina, kojeg je rodila samo nekoliko dana poslije Hasanove pogibije, podizala je sama, uz pomoć njemačke penzije koja joj je uredno stizala svakog mjeseca.

Glas o njenoj dobroti raširio se po cijelom kraju. U svakom selu su znali za udovicu Arziju, koja je pola svoje velike penzije trošila na kuću a pola dijelila komšiluku. Moji roditelji se obradovaše kada su čuli da se viđam s njenim Osmanom. ,,Iver ne pada daleko od klade“, govorili su, ,,sigurno je kao majka, dobar i pošten.“ Osman nije bio ljepotan i djevojke nisu trčale za njim. Bio je krupan i nezgrapan, sav ćoškast, kao da je istesan sjekirom. Na njegovoj velikoj glavi je bujala čekinjava kosa. Imao je grube crte lica, visoko čelo i grbav nos. Velika usta i čvrste bijele zube. Tople smeđe oči. Stalno se smiješio. Bio je prava dobričina. Povučen i šutljiv mladić. Meni se u početku nije sviđao. Ali je bio uporniji od svih mladića koje su mi prilazili. Svaki dan je visio pred mojom kućom. Sačekivao me pred dućanom. Tražio u

disku. Pratio do autobuske stanice. Jurio u grad kada bi saznao da sam izašla s drugaricama. Mogao je satima stajati na ulici i čekati naš sastanak. Bio je prava napast.

Bio je moja sjenka. Nigdje me nije puštao samu. Drugim momcima je brzo dojadilo da se prepiru s njim i oni prestadoše da mi se udvaraju. Malo-pomalo i ja popustih pred njegovom upornošću.

Uzeli smo se prije sedam godina. Bila je blaga i topla jesen, dani su bili vedri i sunčani, a noći prepune mirisa kasnoga voća. Sjećam se rujnog lišća na avlijskoj trešnji kada su Osmanovi došli po mene. Svo drveće je gorilo u plamenu jarkih boja. Cijeli kraj je bio šareniji od kaleidoskopa u kojeg sam virila u djetinjstvu. Tada sam prvi puta vidjela njegovu mater. Bila je lijepo obučena. Nosila je komplet boje prezrelog duhana, široki sako s velikim crnim dugmadima i dugu suknju. Na glavi je imala svilenu maramu stegnutu u širok čvor pod šiljastom bradom. Lice joj je bilo puno bora i bijelo kao snijeg. Imala je sitne oči bez sjaja, s hladnim plavim zjenicama. Nije bila glasna kao druge žene, nije se smijala, pjevala, vrištala od sreće što ženi sina jedinca. Nije se hvatala u kolo, nije ni pocupkivala. Izgledalo je kao da je slučajno tu, kao da je zalutala među ljude koji naginju flaše s rakijom i pivom i koji se bahato vesele. Stajala je po strani i nijemo me posmatrala. Ponekad bi se nasmiješila, mahnula rukom, klimnula glavom. Kada je napokon prišla i poljubila me, zamirisalo je na mentol i ustajali zrak starih ormara. Ne znam zašto, ali sam tada, umjesto radosti što se udajem, osjetila nelagodu i strah.

Na našoj svadbi je bilo cijelo selo. Arzija je potpuno vladala situacijom. Letjela je po kući sa zasukanim rukavima na košulji i dijelila okolo tanjure pune pečene ovčetine, kokošijeg mesa, masnog bureka, hrskave baklave. Nikome nije smetala gužva u uskim sobama. Svi su mljeli slasne zalogaje i zadivljeno je gledali. A ona ih je, sva obasjana nekom svečanom svjetlošću, neprestano nutkala. Bila je poput carice na prijestolju kojoj su došli pokloniti se i odati počast. Niko nije obraćao pažnju na mene, sjedila sam sama i dosađivala se, bila sam opčinjena snagom i upornošću svoje svekrve, i možda se upravo tada u meni javila iskra zavisti i nepovjerenja. Jer, najvažnija osoba na svadbi je bila ona, a ne ja. Ona je pružala okupljenom svijetu ono zbog čega su došli: obilnu hranu i piće, veliko društvo i dobru zabavu.

Osmana nigdje nije bilo. On se u nekom tamnom kutu skrivao od bučne gomile. Kao da je odlučio da me to veče prepusti svojoj odlučnoj majci i svom pijanom komšiluku.

U našem kraju je običaj da mlada prvo jutro napravi doručak, da ispeče pitu i novoj obitelji pokaže da je zrela da preuzme kuhinju. Ja sam se spremala da Osmana i Arziju iznenadim svojim kulinarskim umijećem. Mama me je savjetovala da ustanem rano, dok ostali spavaju. Učila me je kako da zamijesim brašno, koliko je vode potrebno za tijesto, kako treba pomastiti tepsiju i razviti jufke. Znala sam koliko dugo pitu treba peći da na njoj zarudi tanka korica, ali i da se ne prepeče. Mnoge sam dane provela s mamom, za kuhinjskim stolom, učila sam kako se pripremaju razna jela, da moje prvo jutro u novom domu bude lijepo i radosno. Zato sam ustala prije nego što je svanulo, skoro da nisam mogla ni spavati od uzbuđenja. Ostavila sam Osmana da spava i požurila u kuhinju. Zastala sam u hodniku; u kuhinji je gorjelo svjetlo. Neko je tamo stigao prije mene. Polako sam otvorila vrata. Za kuhinjskim stolom je, sva ozarena, već stajala Arzija. Ona je ustala prije mene. Kraj nje se, tek ispečena i dobro zalivena, pušila pita u ogromnoj tepsiji. Rekla je: ,,Ja sam poranila i pripremila tijesto. Da se ti ne mučiš. Da se naspavaš kraj moga Osmana, moje zlatne jabuke.“ ,,Hvala ti, majko“, rekla sam i nasmijala se, prišla sam joj i poljubila je. A ustvari sam htjela gorko zaplakati.

Osman je odmah poslije našeg vjenčanja otišao preko Save. Trbuhom za kruhom. Učinio je isto što i njegov otac, potražio je sreću daleko od kućnog praga. Prvo je brao kukuruz na imanju nekog seljaka kod Osijeka, kasnije je u Zagrebu radio u magacinu modernog šoping-centra, a onda je vozio kamion u velikom transportnom preduzeću u Ljubljani. Rijetko je dolazio kući. Svraćao je samo kada bi prolazio kroz naš kraj. Parkirao je svoj veliki kamion u avliji. Nas dvije smo trčale da ga pozdravimo. Arzija je bila brža i do kamiona uvijek stizala prva. Osman je sporo izlazio iz visoke kabine. Prvo bi poljubio majku a onda se rukovao sa mnom. Pratile smo ga u kuću, Arzija ga je grlila a ja sam pokunjeno išla za njima. Onako težak i šutljiv, u kožnoj jakni i širokim farmericama, sjedio je u fotelji i slušao svoju majku. Ona je pred njega redala birana jela, skoro da ga je pitala.

Na rastanku smo ga obje pratile do kamiona. Arzija nas ni na trenutak nije ostavljala same. Opraštali smo se dugo. Na kraju je Osman na jedvite jade uspijevao da se otrgne iz zagrljaja svoje majke, da stane kraj mene. Ljubio me stidljivo, u obraze, kao da sam mu kćerka ili sestra.

Nakon godinu dana braka rodila sam. Moj prvorođeni sin je bio zdravo i krupno dijete. Porođaj je prošao glatko i ja sam ostala samo dva dana u bolnici. Osman i Arzija su bili presretni, dijete je ličilo na Osmana. Arzija je odmah zgrabila dekicu u koju je bilo umotano dijete, prigrlila ga snažno i od tog časa je bio njeno vlasništvo. Nije ga ispuštala iz ruku, kao da mu je ona majka, kao da ga je ona rodila. Spuštala ga je u moje krilo samo kada ga je trebalo podojiti. Ostalo vrijeme je ona provodila s njim. Kupala ga je, presvlačila, prala mu odjeću, uspavljivala ga. ,,Neka, snaho, samo se ti odmori, ja ću ga pripaziti", govorila je i nosila ga u drugu sobu. Dešavalo se da se otimamo oko njega, da svaka za sebe traži pravo da ga čuva, da ga miluje, da mu tepa. Nedužno je dijete vrištalo dok smo se nas dvije ubjeđivale koja će ga prva zagrliti i utješiti.

Vremenom sam izgubila bitku za svog starijeg sina. Arzija je bila kraj njega kada je izgovarao prve riječi, kada je pravio prve korake, kada su mu nicali prvi zubi. Spavala je s njim, odvodila ga u svoj krevet i mirisala njegov sneni dah. ,,Nemoj se ljutiti snaho što spavamo zajedno", govorila je tiho, ,,ja imam lak san i brzo se probudim ako mali ožedni, ako je gladan. A i toplije mu je sa mnom, ti se pokrivaš tankim jorganom a kod mene je onaj starinski, vuneni. Mali je isti ko svoj ćaća, gledam ga dok spava i sve mislim na svog Osmana, gdje li je sada, u koju je zemlju otputovao, misli li na svoju majku i svog sina. A i tebi je lakše bez djeteta, bolje ćeš se naspavati ako te niko ne budi."

Arzijina dobrota je polako postajala teret koji nisam mogla podnositi. Gušila sam se u njenoj blizini. Dešavalo se da nas dvije sjedimo u sobi, da se dječak igra na podu i da ja odjednom počnem osjećati kako Arzija raste, kako joj se izdužuju noge i ruke, povećava trbuh, kako se širi kao balon, kako počinje zauzimati svaki kut sobe. Cijela je soba postajala ispunjena njenim tijelom i nije bilo mjesta na kojem bi se ja i dječak mogli sakriti. Željela sam tada kriknuti od straha, zgrabiti dijete i pobjeći iz sobe. Ali se nisam pomicala, brzo bih se povratila i samu sebe ukorila što sam nezahvalno i glupo stvorenje i što ne znam cijeniti tuđu dobrotu.

Osman je rijetko dolazio kući,a i kada bi svraćao ostajao je kratko. Zarađivao je dobro i svu zaradu je donosio kući. Gurao mi je debele smotuljke novčanica u šake i govorio da sebi i djetetu kupim sve što zaželim. Ja bih mu odgovarala da je moja najveće želja da smo nas troje stalno zajedno, da se nikada ne rastajemo i da živimo sami, daleko od cijelog sela, pa čak i od mojih roditelja i

njegove majke. On mi je govorio da je to nemoguće, da ga je majka podigla na noge potpuno sama, da nije imao oca kao druga djeca i da je ni po koju cijenu ne može ostaviti. Ja sam se poslije crvenjela i molila ga da mi oprosti što sam nezahvalna i sebična. On se nikada nije ljutio na mene; iskradali smo se od Arzije, zaključavali vrata sobe da nas ne iznenadi i ljubili se požudno. Ona je tada izbezumljeno jurila po kući, dozivala nas i objašnjavala da je gotova kafa, da je skuhala čaj, da je podgrijala ručak, da će se supa ohladiti, da je kolač pripremljen i da samo čeka nas pa da gozba počne.

Moja druga trudnoća je potpuno nalikovala prvoj. Sjedila sam kao lutka u nekom kutu dok je Arzija poslovala po sobi. Sama je otišla da nabavi najskuplju odjeću za dijete koje sam nosila. Sama je kupovala pelene, odijelca, drveni krevetić, kolica na rasklapanje. ,,Ti samo sjedi, snaho, ja ću sve namjestiti", ponavljala je i hitrim pokretima zatezala dekice, slagala pelene i redala flašice. Ja sam je nijemo posmatrala. Nisam se znala boriti s njom. Nisam se radovala drugom djetetu. Arzija se pripremala da mi i njega oduzme.

Drugog sina sam rodila u aprilu prošle godine. Bilo je hirovito vrijeme, smjenjivala se godišnja doba. U jutro poslije poroda je padao gust snijeg, kao da je sredina zime. U bolničkoj sobi je bilo tamno, kao u tunelu. Kasnije je kroz tamne oblake prosijavalo sunce i soba se punila svjetlošću. Ležala sam na bolničkom krevetu i čekala da sestre donesu dijete, da ga podojim. Bila sam potpuno mirna. Dijete je bilo zdravo. Dobro sam podnosila bolove. Medicinske sestre su me stalno obilazile i smiješile se. Moj krevet je bio kraj velikog prozora. Gledala sam kako krupne pahulje snijega lepršaju u zraku. Čudila sam se ćudima proljetnog vremena. Mislila sam na Osmana. Znala sam da ne može doći u bolnicu, po dijete i mene. Zvao me telefonom, dugo smo razgovarali o tome. Njegov kamion, pun slovenačkog deterdženta, je bio blokiran na granici. Medicinska sestra nije nikako dolazila s djetetom, ali se ja nisam brinula. Sve je bilo u najboljem redu. Osjećala sam kako mi nadolazi mlijeko. Stavljala sam gaze na nabrekle bradavice da mlijeko ne kapa po čaršafu. Druge majke su dojile svoju djecu. Ja sam ležala sama i strpljivo čekala. Vrijeme je sporo prolazilo i mene je ipak počela proganjati sumnja: zašto ga ne donose? Minuti čekanja su bili neizmjerno dugi. Napokon se pojavila medicinska sestra, nosila je mog sina u naručju. Njegova sićušna glavica je virila iz pelena. Kada ga je sestra stavila na moje grudi počeo je snažno vući. Bio je gladan. ,,Oprostite što kasnim", rekla je sestra, ,,vaša je svekrva bila u posjeti i nismo je mogle odvojiti od djeteta. Dugo smo joj

objašnjavale da ga ostavi, da je dijete gladno i da mora dojiti. Ona je jako brižna i dobra žena. Sve nas je bogato darovala."

Poslije njenih riječi počela sam osjećati kako mi postaje hladno, kako drhtim od studeni i kako me počinje tresti groznica.

Sljedećeg dana sam dobila otpusnicu. Spremala sam se polako, nigdje nisam žurila. Bilo je vedro. Bolnička soba je bila puna jasne sunčeve svjetlosti. Dijete je mirno spavalo, bilo je sito. Pomagala mi je brižna sestra. Kasnije me povela do lifta i predale mi dijete. Lift se bešumno spuštao a ja sam osjećala blagu mučninu. U prizemlju je bilo mnoštvo svijeta. Napraviše mi prolaz. Pred bolnicom me čekala Arzija. Stajala je kraj taksija na kojem su bila otvorena sva vrata. Hitro je prišla. Zgrabila je dječaka iz mojih ruku i počela mu glasno tepati. Sjela sam na zadnje sjedište i prekrstila ruke. Šutjela sam sve vrijeme dok smo se vozili kući. Arzija je kliktala od sreće, čvrsto je stezala dijete i ni jednom se nije okrenula.

Kod kuće je sve blistalo od čistoće. Na dječijem krevetiću su stajale uredno složene dekice i pelene. U sobi je bilo toplo. Arzija se nije štedjela da nas lijepo dočeka. Stiskala je dječaka na grudima i kao da je letjela po sobi. Nježno ga je spustila u krevetić. On je još uvijek spavao. Namještala mu je glavicu na mekani jastučić. Ušuškavala ga dekicom. Tepala mu. Bila je sva ozarena. Ja sam pokušala da dođem do njega, da mu kažem da sam mu ja majka. Arzija me nije puštala ni da ga vidim. Možda nije ni znala da stojim iza nje. Potpuno je zaklonila dječaka i ja ga nisam nikako mogla vidjeti. Bila sam očajna, morala sam stići do njeg,a ali se Arzija nije sklanjala. Uhvatila sam je za rame i pokušala odvojiti od krevetića. Nisam uspjela, ona je samo odgurnula moju ruku i ja sam zateturala nazad. Rekla sam joj da se odmakne, da želim vidjeti svoje dijete. Ona me nije čula, kao da je bila gluha. Počela sam osjećati bolove u trbuhu, nisam više mogla stajati na nogama. Ipak sam morala stići do krevetića. Nisam mogla dopustiti da mi ga otme. Počela sam tražiti način kako da je savladam, neprestano sam tražila nešto po sobi. Zastala sam kraj pribora za jelo. Ni sama ne znam kako se kuhinjski nož našao u mojim rukama…

Poštovana urednice Vildana, ja nisam od onih koji uporno tvrde da su nevini, koji ne priznaju svoju krivicu. Godinu dana sam u zatvoru i svakog dana kažem sebi da je pošteno što se nalazim na ovakvom ružnom mjestu. To kažem

i svom mužu. On me često obilazi. Ponekad povede i djecu. Moj mlađi sin je prohodao i počeo da govori. Stariji stalno briše suze sa mog uplakanog lica. Naši su susreti jedina utjeha mojoj posrnuloj duši. Za to kratko vrijeme smo prava porodica, tiha i sretna, onakva kakva smo uvijek trebali biti.

OBRAZLOŽENJE ŽIRIJA

Valorizaciju i izbor nagrađenih proza na ovogodišnjem natječaju *Susreta Zija Dizdarević* za kratku priču obavljao je žiri u kojemu su radili Hadžem Hajdarević, Ivan Lovrenović (predsjednik) i Tanja Stupar-Trifunović.

Na natječaj je pristiglo 96 priča, manje nego u prošlim godinama, ali je to još uvijek respektabilan broj, koji svjedoči da je natječaj za kratku priču *Susreta Zija Dizdarević* doista već postao svojevrsna književna institucija – jedina te vrste u Bosni i Hercegovini, koja je kod autora prepoznata i cijenjena kao mjesto meritornog propitivanja, vrednovanja i afirmacije toga ponešto zanemarenog a možda najzahtjevnijega književnog žanra – kratke priče. Takva misija fojničkoga natječaja utoliko je važnija što u našoj kulturi praktično više i ne postoji književna periodika, a u medijima je prostor posvećen recentnoj književnoj produkciji sveden na minimalnu i u pravilu inkompetentnu mjeru.

Rukopisi prispjeli na ovogodišnji natječaj – jednodušna je prosudba članova žirija – pokazali su do sada možda najujednačeniji nivo kvalitete. Ako se i ne radi o nivou koji bi se mogao proglasiti veoma visokim, on je na drugi način pohvalan: svjedoči, naime, o tomu da smo suvremenici velikoga broja autora i autorica koji posjeduju izgrađenu književnu kulturu, koji umiju sasvim osviješteno baratati književnim tehnikama, koji su, dakle, prerasli amaterski nivo i sporadičnu motiviranost da se bave pisanjem proze. To je – pogotovo u ovako kulturno i duhovno oskudnim vremenima – i začuđujući i ohrabrujući znak.

Od 96 naslova, njih pet se žiriju nametnulo kao najozbiljniji kandidati za nagrade. To su priče *Arzija je bila dobra žena* (šifra Iluzija), *Delicatessen* (šifra Strinbergrex), *Kinematika slobode* (šifra Lokativ lokativ), *Lice* (šifra Kiki) i *Vampir* (šifra Sve ne svene sve).

Sve one, u većoj ili manjoj mjeri, posjeduju glavni uvjet za dobru književnost: sposobnost da grade vlastiti svijet, i da nas uvjere u umjetničku istinitost toga svijeta. Tako, da su pri konačnom izboru triju naslova odlučivale fine razlike u izvedenosti i ostvarenosti, u zadovoljenosti svih poželjnih elemenata karakterističnih za formu kratke priče. Te tri priče su ***Kinematika slobode***,

autora Slaviše Obradovića (prva nagrada), ***Delicatessen***, autora Saše Skenderije (druga nagrada), ***Arzija je bila dobra žena***, autora Fuada Hrustića (treća nagrada).

Slaviša Obradović iz Prijedora napisao je izvanredno dobro i čvrsto izvedenu priču tragičkoga tona i suvremene tematike, u kojoj se kroz sudbinu jednoga lika kritički demistificira rat, patriotizam, zarobljenost u tradicionalne nacionalne i obiteljske mitove.

Saša Skenderija iz Njujorka u jednom naoko trivijalnom isječku svakodnevnice priča izvanredno sugestivnu priču o životu, susretanju i komunikaciji ljudi različitih porijekla i kulturnih kodova u ambijentu američkoga velegrada.

Fuad Hrustić iz Gradačca piše svevremensku, ali živo i upečatljivo oblikovanu temu o međuljudskim odnosima u najužem obiteljskom životu, kada se pod formom dobrote i požrtvovanosti nameće zapravo teror sebičnosti i samoživosti, što neminovno završava fatalnim krajem.

U Fojnici, 24. 11. 2012. godine

Članovi žirija:
Ivan Lovrenović (predsjednik)
Hadžem Hajdarević
Tanja Stupar-Trifunović

Najbolji radovi učenika

NAPOMENA:

Gidine 2012. nije raspisan Javni poziv za najbolje literarne radove učenika srednjih škola Srednjobosanskog kantona/Kantona Središnja Bosna.

Upravni odbor

Album